

SZERKESZTETTE:
LADÁNYI MÁRIA
HRENEK ÉVA

ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KISSZÓTÁR

ELTE BTK
ALKALMAZOTT
NYELVÉSZETI
TANSZÉK

Alkalmazott nyelvészeti kiegészítő

Alkalmazott nyelvészeti kisszótár

Szerkesztette:

LADÁNYI MÁRIA – HRENEK ÉVA

A szócikkekét írták:

Balla Nóra, Cho Okhwa Anna, Hrenek Éva,
Klippel Rita, Mózes Dorottya, Zabolai Margit Eszter

Budapest, 2019

A kötet az ELTE tankönyv- és jegyzettámogatási pályázatán elnyert forrás felhasználásával készült.

Lektorálta: Dér Csilla Ilona és Kontra Miklós

ISBN 978-963-463-844-5

© Szerzők és szerkesztők, 2019

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Kiadói szerkesztő: Kiss Ernő Csongor

Projektvezető: Sándor Júlia

Tipográfia: Manzana Bt.

Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomdai kivitelezés: CC Printing Kft.

Tartalom

Előszó	6
A szótár jellemzői és használata	9
ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KISSZÓTÁR	15
MAGYAR–ANGOL GLOSSZÁRIUM	165
Felhasznált irodalom	182

Előszó

Az *Alkalmazott nyelvészeti kisszótár* összesen 266 önálló, az adott alapfogalmak részletező jellegű leírását nyújtó szócikket, valamint további 97, a köteten belüli keresést és a szakirodalomban való tájékozódást megkönnyítő utaló szócikket foglal magában, amelyeket egy kétnyelvű, a szótárazott terminusok angol nyelvű ekvivalenseit is tartalmazó glosszárium egészít ki.

A szótár nem fogja át az alkalmazott nyelvészet minden területét: a tanszékünkön, az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéken folyó képzések profiljának megfelelően azokra az alkalmazott nyelvészeti tudományterületekre, illetve kutatási témákra fókuszál, amelyek a nyelvhasználat kulturális, társadalmi, társas beágyazottságát helyezik előtérbe, és a nyelvet a társadalmi kérdésekkel való összefüggéseiben vizsgálják. A szótárban megjelenő központi témák a szociolingvisztika és az alkalmazott szociolingvisztika, az interkulturális nyelvészet, a tágran értelmezett diskurzuselemzés, valamint a pragmatika. A fő témák egymással is kapcsolatban állnak, és további témákkal is érintkeznek; ezeket a kapcsolódásokat az utalások rendszere teszi átláthatóvá. (A szótár felépítéséről, a címszóként kiválasztott terminusokról és a szótárban használt jelölések értelmezéséről részletesebben lásd *A szótár jellemzői és használata* c. részt.)

Az *Alkalmazott nyelvészeti kisszótár* létrejötté az ötlet megszületésétől a kötet megvalósulásáig hosszú folyamat volt. Ezt a munkát 2010-ben, amikor az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének vezetője lettem, eredetileg tanárok és diákok közös munkájaként képzeltem el. Tervem – különböző, itt nem részletezhető körülmények következtében – végül kissé másképp valósult meg: egy hallgatói csoport, az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék TDK-műhelyének keretében megszerveződő szótárírói hallgatói közösség tanári vezetéssel készülő munkája lett.

A kisszótár kidolgozásának előzménymunkálataihoz tartozott egy digitális tematikus bibliográfiai adatbázis létrehozásához történő hozzájárulás egy TDK-pályázat keretében 2012-ben, majd a tervezett témakörök legfontosabb címszavainak kiválasztása és próbacímszavak írása 2013-ban és 2014-ben. Időközben természetesen változott a kisszótár elkészítésében érintett hallgatók köre; a szótárírói munkaközösség összetétele 2015-re véglegesült. A szótár címszavainak tényleges kidolgozásában olyan, a tanszékünkhöz kötődő, mostanra már nagyrészt végzett alkalmazott nyelvészet

mesterszakos és interkulturális nyelvészet doktori programos hallgatók vettek részt, akik önkéntesen vállalták, hogy idejük és energiájuk egy részét több éven át a kisszótár egyes, egymással szorosan összefüggő tematikus blokkjaihoz tartozó szócikkek megírására és megbeszélésére fordítják.

A munkák 2014 és 2017 között részben elektronikusan, egy internetes levelezőlista segítségével, részben személyesen, havi egy közös megbeszéléssel zajlottak. A szótárírói közösség tagjainak általában egyéni kutatásaik is ahhoz a tárgykörhöz kapcsolódtak, amelyből a legtöbb szócikket írták. BALLA NÓRA a szociolingvisztikai kutatások módszertana és alapfogalmai, CHO OKHWA ANNA a két- és többnyelvűség, HRENEK ÉVA a diskurzuselemzés és a pragmatika, KLIPPEL RITA a nyelvpolitika és a nyelvtervezés, MÓZES DOROTTYA az interkulturális nyelvészet és az interakciós stilisztika, ZABOLAI MARGIT ESZTER pedig a gendernyelvészet és a nyelvi jogok tematikus blokkjába sorolható szócikkeket készítette el.

A kisszótári munkaközösség tanár vezetője én voltam, diák vezetője és a munkák gyakorlati szervezője, a szótárprojekt motorja pedig szerkesztőtársam, Hrenek Éva, a Magyar nyelvészet doktori program PhD-hallgatója, aki tanszékünk korábbi nyelvmentor specializációs, majd alkalmazott nyelvészet mesterszakos hallgatójaként a szótári munkákban a kezdetektől, 2012-től részt vett.

A szócikkek többszöri átbeszélése és átírása után az elkészült kéziratot két lektor, DÉR CSILLA ILONA habilitált egyetemi docens és KONTRA MIKLÓS egyetemi tanár bírálta el (mindketten a Károli Gáspár Református Egyetem oktatói), akiknek a szerzők és a szerkesztők nevében e helyt is szeretnék köszönetet mondani alapos munkájukért, kritikus megjegyzéseikért és hasznos javaslataikért.

A szótáron a lektorálást követő utómunkákat, a szükséges javításokat és kiegészítéseket, a szócikkek tartalmának és megfogalmazásmódjának véglegesítését a két szerkesztő végezte el. A szócikkek és a szótár formai megoldásait a szerkesztők javaslatai alapján a kiadó alakította ki. A kézirat kiadásra történő előkészítésével kapcsolatos technikai munkák elvégzését külön köszönöm Hrenek Évának.

Remélem, a szótár szándékainknak megfelelően hasznos tanítási segédanyag, megbízható kiindulási pont lesz mind az alap-, mind a mester-, mind a doktori képzésben mindazon tanárok és diákok számára, akik a szótárban megjelenő témákban oktatnak, kutatnak vagy tanulnak. Ezt az is lehetővé teszi, hogy a szócikkekben szereplő témákat igyekeztünk nem lecsupaszított állításokként megfogalmazni, hanem (természetesen a kisszótár műfajának megfelelő terjedelmi korlátokon belül) viszonylag árnyalt módon kifejteni.

E helyt mondok köszönetet a szótár minden szerzőjének, különösen szerkesztőtársamnak, Hrenek Évának többéves kitartó, lelkes és egyben szakszerű munkájáért, az éveken át havonta zajló kisszótári ülések tárgyszerű és kritikus, ugyanakkor baráti hangulatáért, a közös, értelmes, eredményes munka öröméért.

Be kell vallanom, most nem pusztán a szótár megjelenésének örülök – bár nagyon fontos és jelentős dolognak tartom, hogy hosszú évek munkájával eljutottunk idáig –, hanem rendkívül hálás is vagyok ennek a kis szótári csoportnak az elmúlt időszakért,

mivel az utóbbi években számomra ez volt az egyik olyan szakmai közösség, amely értelmessé tette számomra az egyetemi létet és az egyetemi oktatást.

Budapest, 2018. május 25.

Ladányi Mária
tanszékvezető egyetemi tanár
ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

A szótár jellemzői és használata

1. TARTALMI SZEMPONTOK

1.1. A címszólista összeállítása

A kisszótárban szereplő (önálló és utaló) címszók kiválasztásának során igyekeztünk meghatározni, hogy 1) mely szaknyelvi kifejezéseket tekintünk terminusoknak, 2) ezek közül melyek tartoznak az alkalmazott nyelvészet általunk feldolgozott területeinek tárgykörébe, illetve 3) mely kifejezések sorolhatók az adott tárgykör alapvető fontosságú terminusai közé.

A szótárazott kifejezések terminusként való értelmezése során a feldolgozott szakirodalmi forrásokra, azaz elsősorban (bár nem kizárólagosan) angol nyelvű nyelvészeti szakszótárak címszólistáira és magyar nyelvű egyetemi tankönyvek, illetve monográfiák glosszáriumainak anyagaira támaszkodtunk: azokat a nyelvészeti szaknyelvben előforduló nyelvi egységeket tekintettük terminusoknak, amelyeket a vonatkozó szakirodalom – explicit vagy implicit módon – akként határozott meg. (A szakirodalomkezelésről részletesebben lásd az 1.2. alpontot; a szótárazott jelentések körével kapcsolatos kérdéseket az 1.3. alpont tárgyalja.)

A nyelvészeti terminusok ily módon összeállított listájából a következő munkafázisban ki kellett emelnünk azokat a terminusokat, amelyek a szótárunk által feldolgozni kívánt témakörökhöz kapcsolódnak – azaz olyan alkalmazott nyelvészeti tudományterületek, kutatási témák tárgykörébe tartoznak, amelyek a nyelvhasználat kulturális, társadalmi, társas beágyazottságát helyezik előtérbe, és a nyelvet a társadalmi kérdésekkel való összefüggéseiben vizsgálják. A munkálatok ezen szakaszában elsődlegesen olyan, az egyetemi oktatási gyakorlatban (is) meghatározó magyar nyelvű tankönyvek és monográfiák anyagaira támaszkodtunk, amelyek az alkalmazott nyelvészetre általában jellemző dinamikus, használat- és gyakorlatközpontú szemléletmódhoz illeszkedő megközelítésben tárgyalnak szociolingvisztikai, alkalmazott szociolingvisztikai, nyelvpolitikai, diskurzus-, illetve társalgáselemzési, pragmatikai, interkulturális nyelvészeti, valamint a nyelvészeti kutatások módszertanát érintő kérdésköröket. Címszólistánk végleges változatát az e munkákban (pl. az adott művek fejezetcímeinek, tárgymutatójának és/vagy

glosszáriumának tanúsága szerint) központinak tekinthető terminusok jegyzékéből állítottuk össze.

Ugyanakkor – mivel az alkalmazott nyelvészet szorosan és elválaszthatatlanul összefonódik több különböző (különösen bölcsészet- és társadalomtudományi) tudományterülettel – számos esetben egyedi döntést igényelt, hogy a más tudományterületeken is gyakran használt terminusokat tekinthetjük-e egyben alkalmazott nyelvészeti terminusoknak is. A döntés során elsősorban azt mérlegeltük, hogy az adott megnevezések mennyire illeszkednek szervesen a szótárunkba egyértelműen bekerülő szócikkek rendszerébe. Döntéseink ezekben az esetekben azonban – mint a tudományterületek és témakörök el-, illetve körülhatárolására tett minden kísérlet – bizonyos mértékig szükségszerűen szubjektívek és önkényesek.

1.2. Elméleti és szakirodalmi háttér

A szócikkírás során törekedtünk arra, hogy a szótár egyes szócikkei szakirodalmi háttérüket, illetve megalapozottságukat tekintve összhangban és párbeszédben álljanak mind egymással, mind pedig az alkalmazott nyelvészet gyakorlatorientált, a nyelvhasználat társas-társadalmi és kulturális vonatkozásait hangsúlyozó szemléletmódjával és a funkcionális kognitív nyelvelmélet dinamikus és használatalapú megközelítésével.

Szakirodalmi forrásaink kiválasztása során elsősorban az ezen irányzatok szemléleti keretéhez illeszkedő monográfiákra, cikkekre, tanulmányokra, magas szakmai színvonalú kéziratoss disszertációkra, valamint tankönyvekre és más oktatási segédanyagokra (nyomtatásban megjelent egyetemi jegyzetekre, szószedetekre, a nyelvészet egyes részterületeinek terminológiáját rendszerező szótárakra és fogalomtárakra) támaszkodtunk. Ugyanakkor célunk volt az is, hogy a szócikkek (amennyiben és amilyen mértékben ez szükségesnek, illetve lehetségesnek látszott) tartalmazzanak utalást a szótári definícióinkat alapvetően meghatározó megközelítésmód(ok)tól eltérő, de az egyetemi oktatási gyakorlatban széles körben megjelenő más elméleti keretekre és értelmezési lehetőségekre is. Választásainkat emellett bizonyos mértékig a szócikkírók egyéni kutatási témái és az e témákhoz kapcsolódó alapvető szakirodalmi munkákat jellemző szemléletmódok is befolyásolták.

A kisszótár szócikkei elsősorban a magyar terminológiai viszonyokat veszik alapul, ugyanakkor bizonyos mértékig igyekeznek beépíteni a Magyarországon jelenleg kevésbé elterjedt, a nemzetközi szakirodalomban azonban egyre markánsabban jelen lévő megközelítéseket (különösen az interkulturális nyelvészet és az interakciós stilisztika területén), valamint az alkalmazott nyelvészetben is egyre nagyobb szerephez jutó kritikai szemléletet is.

Az egyes szócikkekhez felhasznált szakirodalmi tételek listáját a szócikkek végén található hivatkozások jelzik (a jelölések rendszeréről lásd a 2.1. alpontot).

A szótári definíciókban neveket általában csak azokban az esetekben említünk, amikor egy terminus rendkívül szorosan kötődik a terminus megalkotójának/megal-

kotóinak, illetve az adott fogalom vagy jelenség első leírójának/leírójának nevéhez (pl. *arc*, *heteroglosszia*, *nyelvi relativizmus*).

1.3. Poliszém terminusok: a szótárazott jelentések rendszere

A szótárban szereplő terminusok jelentős hányadához több jelentés, illetve többféle értelmezési lehetőség is kapcsolódik. Ennek oka egyrészt az, hogy az adott terminusokkal jelölt jelenségekről való tudás idővel változik, és koronként változhat az a sajátos nézőpont, illetve szemléletmód is, amelyből kiindulva a kutatók az adott jelenségek megragadását lehetségesnek vagy adekvátnak tartják (lásd pl. *kultúra*). Másrészt poliszémiát eredményezhet az is, hogy az időben egymás mellett élő eltérő megközelítések, különböző elméleti keretek más és más szempontok szerint kísérik meg leírni, illetve rendszerezni a szóban forgó nyelvi jelenségeket, és ezzel együtt a szóban forgó terminusokat is eltérő módokon alkalmazzák (lásd pl. *megnyilatkozás*). Harmadrészt ugyancsak poliszémiához vezethet, ha egy terminust a különböző irányzatok hasonló vagy akár azonos szemléleti keretben, de esetenként tágabban, máskor pedig szűkebben, a jelenségek egy specifikusabb körére vonatkoztatva értelmeznek (lásd pl. *diglossia*).

Szótárunkban – a korábban említetteknek megfelelően – elsősorban a magyar alkalmazott nyelvészeti terminológiában elterjedt jelentésekre fókuszálunk; az angol nyelvű terminológiai rendszerben megmutatkozó poliszémiát kizárólag azokban az esetekben vesszük tekintetbe, amikor az angol nyelvű terminusok poliszémiája a magyar terminológiai rendszerre is egyértelmű hatással van.

Nem célunk emellett az sem, hogy a szótárazott terminusok valamennyi lehetséges használatát/jelentését számba vegyük – hiszen a vonatkozó szakirodalom rendkívül kiterjedt volta következtében ez nem is lehetne reális célkitűzés. Szótárunk csupán a szélesebb körben elterjedt, illetve az alkalmazott nyelvészet és a funkcionális kognitív nyelvelmélet szemléletmódjához illeszkedő jelentések rögzítésére vállalkozik (vö. 1.2.).

Poliszém terminusok esetében a jelentések sorrendjét tipikusan nem az időrend, és nem is feltétlenül a használat gyakorisága határozza meg: a szócikkekben azokat a jelentéseket tüntetjük fel első helyen, amelyek az említett funkcionális szemléletű, használatközpontú megközelítésmóddhoz közelebb állnak, és amelyeket a szótár más szócikkeinek definícióiban mi magunk is alkalmazunk. (Például a *lingua franca* szócikkében a szűk, történeti szempontból elsődleges értelmezés a terminus második jelentéseként jelenik meg, mivel a kortárs szakirodalomban ez az értelmezés már rendkívül ritkán fordul elő, és – ezzel összefüggésben – szótárunk más szócikkei is a történetileg későbbi, tágabb értelemben alkalmazzák a *lingua franca* megnevezést.)

Az egyes jelentések elhatárolása során a szócikkekben megjelölt szakirodalmi forrásokat vettük alapul, az elhatárolást azonban az esetek jelentős részében a szócikkíró, illetve a szótári munkaközösség végezte el, mérlegelve az egyes értelmezési lehetőségek közötti hasonlóságok és különbözőségek mértékét.

1.4. Szinonim terminusok: az önálló és az utaló szócikkek rendszere

Mivel a szótárban szereplő terminusok egy része bizonyos jelentéseiben – vagy akár minden jelentésében – szinonim használatú lehet más terminusokkal (pl. *arc* ~ *homlokzat*), illetve mivel egy-egy terminus a különböző szakirodalmi munkákban esetenként különböző alakváltozataiban fordul elő (pl. *sztenderd* ~ *standard nyelvváltozat*), szótárunk nemcsak részletes, szótári definíciókat is magukba foglaló önálló szócikkeket, hanem a szinonim terminusok és az alakváltozatok viszonyának átláthatóvá tételét szolgáló ún. utaló szócikkeket is tartalmaz. Az utaló szócikkekhez nem kapcsolódnak szöveges meghatározások; ezen utalások funkciója csupán az, hogy a megfelelő önálló szócikkhez irányítsák az olvasót, illetve hogy felhívják a figyelmet az adott fogalom különböző megnevezéseire.

Utaló szócikkeket ugyanakkor – a szükségszerűen azonos jelentésű alakváltozatok jelölése mellett – kizárólag azokban az esetekben alkalmazunk, amikor a szinonim terminusok minden jelentésükben azonos módon értelmezhetők (pl. *idődeixis* ~ *temporalis deixis*). Amennyiben a terminusok közötti viszony ennél komplexebb, mindkét terminus önálló szócikkben jelenik meg, és az önálló szócikkekben szereplő meghatározások szövegesen jelzik az esetleges szinonim használat(ok) lehetőségét, illetve korlátait (pl. *diskurzus* ~ *szöveg*).

A szinonim terminusok és a több alakváltozatban élő megnevezések közül minden esetben azokhoz a terminusokhoz készítettünk önálló szócikket, amelyek az általunk alapul vett szakirodalmi munkákban megítélésünk szerint nagyobb arányban fordultak elő. Az ezekhez képest kevésbé elterjedt megnevezéseket utaló szócikk-ként építettük be a szótárba. (Ugyanakkor természetesen előfordulhat, hogy egyes, a szótárunk értelmezési kereteitől eltérő megközelítésekben született írások az utaló szócikként szereplő terminusokat alkalmazzák nagyobb gyakorisággal.)

2. FORMAI MEGOLDÁSOK

2.1. A szócikkek felépítése

A kisszótárban szereplő önálló szócikkek formai szempontból a következőképpen épülnek fel:

Címszó / a címszó alakváltozata(i) ~ a címszóval szinonim terminus(ok)

A címszóként felvett terminus jelentésének, illetve több jelentés esetén az egyes (arab számokkal bevezetett) jelentéseknek a meghatározása.

Amennyiben a meghatározás olyan, a szótárban szereplő poliszém terminust említ, amelynek hangsúlyosan csupán az egyik jelentése helyénvaló az adott definícióban, az említett terminus után zárójelben és felső indexben szerepel a releváns jelentés száma. Például a *diskurzus* szócikkben szereplő szöveg⁽²⁾

jelölésmód ennek megfelelően a *szöveg* terminus azon jelentésére utal, amelyet szótárunk másodikként tüntet fel.

⇒ KAPCSOLÓDÓ TERMINUSOK: A CÍMSZÓHOZ SZOROSABBAN HOZZÁ TARTOZÓ, ANNAK ÉRTELMEZÉSÉT ÁRNYALÓ MÁS SZÓTÁRAZOTT TERMINUSOK FELSOROLÁSA

📖 A szócikk megírásához felhasznált szakirodalmi tételekre történő hivatkozás. A hivatkozott tételek feloldása a szótár végén szereplő *Irodalomjegyzék*ben található.

Az utaló szócikkek az önálló szócikkek hivatkozási rendszerében is szereplő ⇒ jellel utalnak azokra a (kiskapitális szedéssel kiemelt) szócikkekre, amelyek részletesen tartalmazzák az adott megnevezésekhez kapcsolódó definíció(ka)t.

2.2. A glosszárium felépítése

A szótári részhez kapcsolódó magyar–angol egyirányú glosszárium célja, hogy segítségével a szótárban címszóként megjelenő terminusok angol nyelvű ekvivalense(i) is visszakereshető(k) legyen(ek), és ilyen módon lehetővé tegye az angol nyelvű szakirodalomban való könnyebb tájékozódást.

Ugyanakkor – mivel elsődleges célunk az olvasók orientálása, nem pedig a két, egymástól bizonyos mértékig eltérő terminológiai rendszer közötti kapcsolatok szisztematikus feltárása és ismertetése – a glosszárium nem tér ki arra, hogy a magyar terminusok poliszémiája, illetve a magyar terminusok egyes jelentései közötti szinonim viszony hogyan alakul az angol nyelvű terminusok esetében. Ezenkívül azzal sem foglalkozunk, hogy a magyar terminusok egyes jelentései milyen használati közegekben és/vagy elméleti keretekben feleltethetők meg a fordítási ekvivalensekként megadott angol nyelvű terminusoknak.

A glosszárium ennek megfelelően egyszerű betűrendben, listaszerűen felsorolva tartalmazza a szótárunkban (önálló vagy utaló) szócikként megjelenő magyar nyelvű megnevezéseket és az azokhoz hozzárendelhető angol nyelvű terminusokat.

A szótári részben utaló szócikként megjelenő terminusok ugyanakkor a glosszáriumban is csupán utalásokként jelennek meg: a hivatkozások esetében is alkalmazott ⇒ jellel utalnak arra a terminusra, amely mellett az angol nyelvű ekvivalenseik olvashatók.

ALKALMAZOTT
NYELVÉSZETI KISSZÓTÁR

Additív kétnyelvűség ⇨ HOZZÁADÓ KÉTNyelvűség

Additív nyelvpedagógia ⇨ HOZZÁADÓ NYELVPEDAGÓGIA

Akkomodáció ⇨ KOMMUNIKÁCIÓS ALKALMAZKODÁS

Akkulturáció

Olyan folyamat, amelynek során két vagy több etnikulturális csoport, illetve a csoportok egyes tagjai közötti kontaktus eredményeként az idegen kultúra egyes elemeinek átvétele következik be. Az átvett elemek és értékek bensővé tétele kölcsönös alkalmazkodáshoz vezet; a kulturális és pszichológiai változások a résztvevők identitását is érintik. Csoportszinten a változások hatást gyakorolhatnak a társadalmi struktúrákra, az intézményekre és a kulturális gyakorlatokra, míg az individuumok szintjén az egyén viselkedési (pl. nyelvi, étkezési) repertoárja változik meg. A plurális társadalmakban az akkulturáció folyamata a kontaktus létrejöttétől kezdődően mindaddig folytatódik, ameddig az adott társadalmon belül az adott csoportok kulturálisan megkülönböztethetők egymástól.

Az akkulturációval kapcsolatos kutatások egyik fő célja annak feltárása, hogy az akkulturációs folyamat milyen stresszel, konfliktusokkal, pozitív és/vagy negatív következményekkel jár az egyik vagy a másik, illetve mindkét csoport, valamint a csoportok egyes tagjai számára.

Az akkulturáció fogalmát számos kritika érte, mivel a) figyelmen kívül hagyja azokat a történeti, ideológiai és gazdasági folyamatokat, melyek a jelenlegi társadalmi csoportok kialakulásához és rétegződéséhez vezettek; b) a kultúrákat és a társadalmakat homogénnek és statikusnak tételezi; valamint c) me-reven, a monolingvális és a monokulturális szemléletet alapul véve értelmezi mind az egyéni, mind a csoportidentitást.

⇨ HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTEGRÁCIÓ, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, TRANSZKULTURÁCIÓ

 Brown 2000, Bhatia–Ritchie (eds) 2013, Berry 2005.

Alapnyelv ⇨ VERNAKULÁRIS

Alárendelt kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében a kétnyelvű személy a második nyelvét az első nyelv közvetítésével tanulja meg. Az ilyen beszélő mentális lexikonjában mindkét nyelv szavai jelen vannak, de míg a másodikként elsajátított nyelv szavai felidézik az első nyelvi ekvivalenseiket, addig az első nyelv szavai nem hívják elő automatikusan a második nyelv megfelelő elemeit. Az alárendelt kétnyelvűség – a mellérendelt kétnyelvűséghez hasonlóan – tipikusan

olyan esetekben alakul ki, amikor a beszélő egymástól viszonylag jól elkülönülő szituációkban, különböző egynyelvű beszédhelyzetekben érintkezik a két nyelvvel, és ezen szituációkban jellemzően nem fordul elő a kódváltás, illetve a kódkeverés jelensége.

⇒ EGYÉNI KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉGI KATEGÓRIAPÁROK, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, MELLÉRENDELTELT KÉTNYELVŰSÉG, ÖSSZETETT KÉTNYELVŰSÉG

📖 Bartha 1999: 186–188, Klein 2013: 46, Navracsics 1999: 15.

Államnyelv

1. Egy államalakulaton belül a közigazgatás, a törvénykezés, az oktatás és a tömegtájékoztatás alkotmányban, törvényben és/vagy rendelet(ek)ben rögzített elsődleges nyelve, amelyet általában a többség anyanyelvként beszél, és amely az adott államon belül rendszerint minden nyelvhasználati szintéren korlátozások nélkül használható. Ha egy országban csupán egyetlen hivatalos nyelv van, és viszonylag alacsony a nyelvi kisebbségek száma – ez jellemző például Magyarországra is –, a hivatalos nyelv és az államnyelv fogalma gyakran nem különül el egymástól; ebben az esetben az *államnyelv* és a *hivatalos nyelv* terminusok egymás szinonimái lehetnek.

2. A nemzeti egységet szimbolizáló (többségi nemzeti) nyelv.

⇒ HIVATALOS NYELV, KISEBBSÉGI NYELV, NEMZETI NYELV, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, TÖBBSÉGI NYELV

📖 Csernicskó 2013, Kiss 2002, Szarka 2003.

Anyanyelv ⇒ VERNAKULÁRIS

Anyanyelvváltozat ⇒ VERNAKULÁRIS

Arc/arculat ~ homlokzat

Goffman arcteóriája szerint olyan, egy adott társadalomban pozitívnak ítélt és megerősített tulajdonságok által körvonalmazott kép, amelyet egy társas interakció résztvevői az adott szituációban önmagukról mutatnak, és amelyhez gyakran érzelmileg is kötődnek. Goffman értelmezésében a beszélők énképe (self) a nyelvi interakciók során alakul ki, illetve változik; formálódásához ennek megfelelően mind a beszélők, mind beszédpartnereik hozzájárulnak. Ezzel összhangban a goffmani értelemben vett arc fogalma magában foglalja mindazokat a pozitív társas értékeket (pl. figyelmesség, nagylelkűség), amelyekkel kapcsolatban az adott személy elvárja, hogy az adott közegben neki tulajdonítsák, illetve amelyekkel azonosulni kíván. Az adott társas helyzetben mutatni kívánt arc fenntartását a beszélők különböző, arc munkaként értelmezett (nyelvi és nem nyelvi) cselekvések segítségével valósítják meg.

Ezen felfogás szerint a társas interakciók résztvevői jellemzően arra törek-szenek, hogy a saját arcukat és beszédpartnereik arcát egyaránt megőrizték; ugyanakkor az arc változhat: fejlődhet vagy – különböző arcfenyegető aktusok szándékos vagy szándéktalan végrehajtásának eredményeként – sérülhet is az interakciók során.

Brown és Levinson a goffmani modellen alapuló elméletükben alapvetően két arctípust különítenek el egymástól: a független vagy távolító/tartózkodó (negatív) arcot, amely az egyén szabadságát, mások befolyásától való függetlenségét szim-bolizálja, valamint a közelítő vagy kedvező (pozitív) arcot, amellyel a megnyilat-kozó egyetértésre, a beszédpartnerrel való közösség megteremtésére törekszik.

⇒ ARCFENYEGETŐ AKTUS, ARCVEDŐ TEVÉKENYSÉG, EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, KÖZELÍTŐ UDVA-RIASSÁG, TÁVOLÍTÓ UDVAARIASSÁG, UDVAARIASSÁG, UDVAARIASSÁGFELFOGÁSOK, UDVAARIASSÁGI ELV

📖 Brown–Levinson 1987, Brown–Levinson 2008, Goffman 2008, Szili 2004: 33, 132–133, Szili 2007, Tátrai 2011.

Arcfenyegető aktus ~ homlokzatfenyegető aktus

Olyan gyakorlat, amely – szándékosan vagy szándéktalanul – fenyegeti, illetve rombolja, negatív irányba változtatja meg a beszédpartner(ek) vagy egyes esetek-ben éppen a megnyilatkozó arcát (tehát az adott társas szituációban mutatott énké-pét). Bizonyos mértékig minden illokúciós aktus (vagyis a megnyilatkozó szándé-kát, vágyait kifejező nyelvi cselekvés, pl. kérés, utasítás) értelmezhető arcfenyegető megnyilvánulásként, mivel az ezekre adott negatív, elutasító reakciók következté-ben sérül(het) a válaszadó segítőkészségéről, előzékenységéről stb. kialakult kép.

Az arcfenyegető aktusok Brown és Levinson tipológiája szerint lehetnek 1) direkt, a megnyilatkozó szándékát közvetlenül kifejező, ún. „mikrofonba” [mondva] végrehajtott (on record) aktusok (pl. *Remélem, eljössz; Légy szíves, segíts!*) vagy 2) indirekt, a megnyilatkozó szándékot elrejtő, illetve csak köz-vetetten megjelenítő, ún. „mikrofon mellé” [mondva] végrehajtott (off record) arcfenyegető aktusok (pl. *Hideg van 'Csukd be az ablakot!'*).

⇒ ARC, ARCVEDŐ TEVÉKENYSÉG, ILLOKÚCIÓS AKTUS, UDVAARIASSÁG, UDVAARIASSÁGFELFOGÁSOK

📖 Brown–Levinson 1987, Brown–Levinson 2008, Szili 2007.

Arculat ⇒ ARC

Arcvédő tevékenység ~ homlokzatvédő tevékenység, homlokzatóvó tevékenység

A különböző – szándékos vagy szándéktalan – arcfenyegetések kivédésére, il-letve ellensúlyozására szolgáló, és ezzel együtt a társas érintkezés egyik alapve-tő feltételeként értelmezhető cselekvés; olyan gyakorlat, amely a megnyilatkozó vagy beszédpartnere(i) arcának (vagyis az adott társas szituációban mutatott énképének) fenntartására, megóvására irányul.

Az arcvédő eljárásoknak alapvetően két típusa különböztethető meg: abban az esetben, amikor a megnyilatkozó a saját arcát igyekszik védeni, védekező (defenzív) gyakorlatról, amikor pedig az interakcióban részt vevő valamely másik személy arcát óvja, védelmező (protektív) gyakorlatról beszélhetünk. A két típus azonban rendszerint nem különül el élesen egymástól: a saját és a beszédpartner(ek) arcának védelme általában együttesen, egyidejűleg érvényesül a társas interakciók során.

Tipikus arcvédő gyakorlatoknak tekinthetők a különböző elkerülő eljárások (pl. az előreláthatóan arcfenyegetéssel járó interakcióktól való távolmaradás vagy a kevésbé jelentős arcfenyegető aktusok figyelmen kívül hagyása), valamint az arcfenyegetés következményeit enyhítő kiigazító eljárások (pl. a bocsánatkérés).

⇒ ARC, ARCFENYEGETŐ AKTUS, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGFELFOGÁSOK

📖 Goffman 2008, Szili 2004: 33, 132–133, Szili 2007.

Asszertívum ⇒ REPREZENTATÍVUM

Attitűddeixis ~ szerepdeixis

A társas deixis azon típusa, amely – a résztvevői szerepviszonyokhoz és így a személydeixishez szorosan kapcsolódva – a beszédesemény résztvevői közötti (egyenrangú vagy hierarchikus) társadalmi szerepviszonyokat jeleníti meg, illetve alkotja újra.

Az attitűddeixis nyelvi kifejezőeszközei a magyarban jellemzően a tegező és nem tegező formák, valamint a különböző megszólítások és rangnevek. Ezen kifejezőeszközök közül a nem tegező (önöző, magázó vagy tetszikelő) formák sajátossága, hogy a címzett megnevezése harmadik személyű alakokkal történik, ami kiemeli a beszédpartnerek közötti nagyobb társadalmi távolságot.

⇒ BESZÉDESEMÉNY, DEIXIS, EXOFORA, SZEMÉLYDEIXIS, TÁRSAS DEIXIS

📖 Boronkai 2010, Laczkó 2004, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Autodeixis

A deixis azon típusa, amely a beszédesemény valós, konkrét fizikai terében észlelhető viszonyokra, illetve entitásokra vonatkozik. Autodeiktikusnak tekinthető például az *Ez meg mi?* megnyilatkozásban szereplő *ez* deiktikus használatú névmás, amennyiben a beszédpartnerek fizikai környezetében ténylegesen jelen lévő dologra utal.

⇒ BESZÉDESEMÉNY, DEIXIS, ENDOFORA, EXOFORA, HETERODEIXIS, TÉRDEIXIS

📖 Boronkai 2010, Laczkó 2003, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Balansz kétnyelvűség ~ kiegyensúlyozott kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében a kétnyelvű személy hasonlóan magas szintű (nyelvi és kommunikatív) kompetenciákkal rendelkezik mindkét nyelven.

A balansz kétnyelvűség gyakran kétszeres anyanyelvi tudásként, ideális két-nyelvűségi állapotként jelenik meg a szakirodalomban. Ezt a felfogást azonban számos kritika éri, mivel egyrészt a két nyelv magas szintű ismerete nem feltétlenül jelenti azt, hogy az adott nyelvhasználó mindkét nyelvet anyanyelvi szinten ismeri és használja, másrészt ez a szemlélet implicit módon megbélyegzi a kétnyelvűség más típusait, valamint azokat a kétnyelvű egyéneket, akik nem balansz kétnyelvűek. A megbélyegzés nyelvi bizonytalansághoz vezethet, illetve kisebbségi helyzetben élők esetében hozzájárulhat a nyelvcseréhez és a nyelvvesztés folyamatának felgyorsulásához.

⇒ DOMINÁNS KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűségi kategóriapárok, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVVÁLASZTÁS, NYELVVESZTÉS, STIGMATIZÁCIÓ, TÖBBNYELVűség

 Bartha 1999: 184–186, Borbély 2014: 28, Lambert 1975, Navracsics 1999: 15.

Beszédaktus

1. Kommunikatív cselekvés; a megnyilatkozások olyan – konstatív (megállapító) és performatív (cselekvő) összetevővel egyaránt rendelkező – egysége, amellyel a megnyilatkozó kifejezi a saját mentális állapotait (vélelmeket, szándékait, vágyait, illetve érzelmeit), és ezzel egyidejűleg hatást gyakorol beszédpartnere(i) mentális állapotaira. A beszédaktusok jellemzően nem az igazságfeltételekkel összefüggésben (tehát nem az igaz–hamis oppozíció mentén), hanem az adott kommunikatív cselekvés sikeressége vagy sikertelensége szempontjából jellemezhetők.

Az egyes beszédaktusok a megnyilatkozásokban összekapcsolódhatnak egymással – így például a *Ne haragudj, de most nem tudok segíteni* megnyilatkozásban a kérés elutasítását megvalósító beszédaktus mellett megjelenik a bocsánatkérés beszédaktusa is.

John L. Austin felfogása szerint minden beszédaktus alapvetően három aktusból épül fel: a lokúciós aktus a szavak kimondását, az illokúciós aktus magát a kommunikatív cselekvést, a perlokúciós aktus pedig a befogadó(k)ra tett hatást foglalja magában.

Az illokúciós aktusokat John R. Searle öt fő típusba sorolja: a reprezentatívumok (állító beszédaktusok) és az expresszívumok (kifejező beszédaktusok) a megnyilatkozó mentális állapotainak kifejezését helyezik előtérbe, a direktívumok (utasító beszédaktusok) és a komisszívumok (elkötelező beszédaktusok) a világban bekövetkező változások elérésére való törekvésre utal-

nak, a deklarációk (kinyilatkoztató beszédaktusok) pedig azonnal és közvetlenül idéznek elő változást a világban.

A prototipikus beszédaktusok közvetlen beszédaktusok, amelyeknek a felismerését és (a beszélői szándéknak megfelelő) értelmezését nyelvi konvenciók is segítik. A csak az adott diskurzus kontextusában értelmezhető közvetett beszédaktusok kevésbé tekinthetők prototipikusaknak, mivel a mondatok cselekvéértékének ebben az esetben nincsenek explicit (nyelvi) jelzései.

2. Dell Hymes értelmezése szerint a beszédesemény (vagyis a nyelvi interakció által létrehozott és meghatározott társas tevékenység) alapegységeként felfogott beszéd-cselekvés.

⇒ DEKLARÁCIÓ, DIREKTÍVUM, EXPRESSZÍVUM, ILLOKÚCIÓS AKTUS, KONSTATÍVUM, KÖZVETETT BESZÉDAKTUS, KÖZVETLEN BESZÉDAKTUS, LOKÚCIÓS AKTUS, PERFORMATÍVUM, PERLOKÚCIÓS AKTUS, PRAGMATIKA

📖 Austin 1962, Bussmann 1996, Cruse 2006, Fehér 2001, Searle 1969, Searle 1997, Szili 2004, Tátrai 2011, Trudgill 1997: 13.

Beszédesemény

1. Egy adott beszédhelyzetben megvalósuló, szociokulturális és nyelvi normák, illetve elvárások által irányított társas tevékenység, amelyet szükségszerűen valamely verbális interakció teremt és határoz meg. Beszédeseményként értelmezhető például a bemutatkozás, az egyetemi előadás, a bírósági kihallgatás vagy a telefonbeszélgetés, hiszen ezen tevékenységek nem valósulhatnak meg beszéd, nyelvi tevékenység nélkül. A fogalom az 1960-as és az 1970-es években elsősorban az antropológusok, etnográfusok és folklórkutatók körében terjedt el, később azonban a nyelvészetben is fontos fogalommmá vált.

A beszédeseményeket a kommunikatív kompetencia vizsgálata során Dell Hymes a beszédhelyzet (vagyis a nyelvi interakciót lehetővé tevő társas szituáció) és a beszédaktus (vagyis a beszédesemény alapegységeként felfogott beszéd-cselekvés) fogalmával szoros összefüggésben értelmezi. A beszédeseményt meghatározó tényezőket Hymes a verbális interakciók szisztematikus leírása, illetve jellemzése érdekében kidolgozott SPEAKING-modell kommunikációs komponenseinek segítségével osztályozza.

2. Megnyilatkozás. A nyelvi interakciók egysége; olyan (szóbeli, jelelt vagy írott) nyelvi tevékenység, illetve folyamatos közlés, amelyet nem szakít meg beszélőváltás.

⇒ BESZÉDAKTUS, BESZÉDHELYZET, ETNOMETODOLÓGIA, FORDULÓ, KOMMUNIKATÍV KOMPETENCIA, MEGNYILATKOZÁS, NYELVI NORMA, SPEAKING-MODELL

📖 Boronkai 2009: 16, Duranti 2008, Hymes 1988, Szili 2004: 91, Tátrai 2011, Trudgill 1997: 13.

Beszédforduló ⇨ FORDULÓ

Beszédhelyzet ~ beszédshituáció, szituációs kontextus, szövegvilág, diskurzusvilág, diskurzusuniverzum

1. A megnyilatkozás szituációs kontextusa. Olyan dinamikusan változó viszonyrendszer, amely magában foglalja, illetve modellálja egyfelől a diskurzus⁽¹⁾ résztvevői közötti társas, személyközi viszonyokra (pl. a megnyilatkozó és a befogadó[k] egymáshoz viszonyított társadalmi-kulturális helyzetére) vonatkozó ismereteket, másfelől a megnyilatkozás tér- és időbeli viszonyainak ismeretét. E szerint a megközelítés szerint a beszédhelyzet nem a beszédpartnerektől függetlenül létező objektív realitás, hanem a diskurzus résztvevői által aktuálisan megértett, feldolgozott viszonyhálózatként értelmezhető: olyan mentális térként ragadható meg, amelynek határai addig tartanak, ameddig a beszédpartnerek figyelme az adott diskurzus során kiterjed.

Tágabb felfogás szerint a beszédhelyzetet a fizikai és társas tényezők mellett a résztvevők mentális (kognitív és emotív) világa is jellemzi: a megértett beszédhelyzetnek a beszédpartnerek vélelmek, szándékai, vágyai és érzelmei is szerves részét képezik.

2. Dell Hymes felfogása szerint olyan társas szituáció, amely lehetővé teszi, de nem feltételezi szükségszerűen a verbális interakciók létrejöttét, illetve meglétét. Beszédhelyzetként értelmezhetők például a sportversenyek, az étkezések és a társas összejövetelek. E szerint az értelmezés szerint a beszédhelyzetek nem képezhetik nyelvészeti leírások tárgyát, mivel az egyes beszédhelyzetekhez nem kötődnek egyértelműen megragadható nyelvhasználati szabályok, elvárások.

A beszédhelyzet fogalmát a kommunikatív kompetencia vizsgálata során Hymes a beszédesemény (vagyis a nyelvi interakció által létrehozott és meghatározott társas tevékenység) és a beszédaktus (vagyis a beszédesemény alapegységeként felfogott beszédcselekvés) fogalmával szoros összefüggésben értelmezi.

⇨ BESZÉDAKTUS, BESZÉDESEMÉNY, DISKURZUS, KOMMUNIKATÍV KOMPETENCIA, KONTEXTUS, MEGNYILATKOZÁS

📖 Boronkai 2009: 16, 58–62, Duranti 2008, Hymes 1988, Szili 2004: 91, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2014: 23, 161–162, 381.

Beszédlépés ⇨ FORDULÓ

Beszédrepertoár ⇨ VERBÁLIS REPERTOÁR

Beszédshituáció ⇨ BESZÉDHELYZET

A beszélés etnográfiaja ⇨ BESZÉLÉSNÉPRAJZ

Beszélésnéprajz / a beszélés néprajza ~ a beszélés etnográfiaja

Olyan, egyszerre néprajzi és nyelvészeti (szociolingvisztikai) megalapozottságú, gyakran a kulturális antropológián belül értelmezett kutatási irányzat, amely a különböző kultúrákra és szubkultúrákra jellemző nyelvhasználati módoknak, illetve az e nyelvhasználati módokat befolyásoló társas-társadalmi tényezőknek a feltárására és leírására irányul. A beszélésnéprajzi kutatások figyelmének középpontjában a közösség, illetve a közösségen belüli nyelvi viselkedés vizsgálata áll. Ezen megközelítés alapfeltevése, hogy a verbális kommunikáció az ember kulturális tudásának és viselkedésének részeként értelmezhető, és nem vizsgálható a kulturális tudás és viselkedés más vetületeinek bevonása nélkül. Az egyes beszédeseményeket meghatározó, a nyelvhasználat társas beágyazottságával összefüggő tényezőket Dell Hymes a verbális interakciók szisztematikus leírása érdekében kidolgozott SPEAKING-modell kommunikációs komponenseinek segítségével osztályozza.

A beszélés néprajzának keretébe illeszkedő kutatások a közösségen belüli kommunikáció során létrejövő, illetve megvalósuló nyelvhasználati mintázatokat elsősorban közvetlen résztvevő megfigyelés útján, spontán beszélt nyelvi anyagok elemzésével, valamint az adott közösség beszélőivel készített interjúkon keresztül vizsgálják.

⇒ BESZÉDAKTUS, BESZÉDESEMÉNY, BESZÉDHELYZET, BESZÉLŐKÖZÖSSÉG, EMPIRIKUS KUTATÁS, INTERAKCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA, RÉSZTVEVŐ MEGFIGYELÉS, SPEAKING-MODELL, SZOCIO-LINGVISZTIKA

📖 Bezeczky 1996, Boronkai 2009: 16–17, Bussmann 1996, Hymes 1975, Schilling 2013: 113–125, Wardhaugh 1995: 221–224.

A beszélés néprajza ⇒ BESZÉLÉSNÉPRAJZ

Beszélőközösség

1. Olyan, a közös nyelvhasználati, illetve nyelvi normák által meghatározott és összetartott közösség, melyet a közös nyelv vagy nyelvváltozat használata definiál. Az ekként értelmezett beszélőközösségek lehetnek egészen kis csoportok, de nemzetek vagy akár transznacionális csoportok is. Ez a definíció a beszélői csoportokat kizárólag nyelvi szempontokat érvényesítve azonosítja, és figyelmen kívül hagyja mind a beszélők kulturális és társadalmi helyzetét, mind pedig az adott csoportba sorolt beszélők önmeghatározását.

2. Szűkebb értelemben a beszélőközösség fogalma egybeesik a gyakorlatközösség fogalmával; olyan beszélők közösségeként értelmezhető, akik a gyakori és rendszeres interakciók, valamint a hasonló verbális repertoár alapján alkotnak csoportot. Az egyes beszélőközösségek tagjai nyelvhasználatukban (például az udvariassági stratégiáik megválasztása során) jellemzően közel azonos nyelvhasználati, illetve nyelvi normákat követnek.

⇒ BESZÉLÉSNÉPRAJZ, GYAKORLATKÖZÖSSÉG, NYELVI NORMA, NYELVI REPERTOÁR, NYELVKÖZÖSSÉG, NYELVVÁLTOZAT, SZOCIOLINGVISZTIKA, UDVARIASSÁG, VERBÁLIS REPERTOÁR

📖 Bussmann 1996, Crystal 2008, Trudgill 1997: 14, Wardhaugh 1995.

Beszélőtervezés-modell

Olyan, a szociolingvisztika harmadik hullámához köthető stilisztikai modell, amelynek középpontjában a beszélő identitáskonstruálása áll, és amely szerint a stílusváltásokat az egyéni motivációk, célok, illetve stratégiák határozzák meg. A modell axiómaként kezeli, hogy az egyének identitása dinamikusan változik a nyelvi interakciók során: a beszélők nyelvhasználatukkal különböző kontextusokban eltérő szerepeket terveznek és valósítanak meg. Ennek megfelelően az ezen szemléletre épülő kutatásokban fontos szerepet tölt be a beszélői agencia (cselekvés) és a performancia fogalma.

A beszélőtervezés-modell és a hallgatóságratervezés-modell közötti különbségtétel indokoltsága ugyanakkor megkérdőjelezhető, mivel a társas jelentések létrehozása során a két megközelítési mód szorosan összekapcsolódik, és nem választható el egymástól.

⇒ HALLGATÓSÁGRATERVEZÉS-MODELL, IDENTITÁS, KONTEXTUS, ÖNFIGYELEM-MODELL, PERFORMANCIA, STILIZÁCIÓ, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN

📖 Bartha–Hámori 2012, Coupland 2007, Schilling-Estes 2004, Wolfram–Schilling-Estes 1998.

Bilingvális kreativitás

A kétnyelvű beszélőközösségekre vagy azok egyes tagjaira jellemző, két vagy több nyelv ismeretének talaján kialakuló nyelvi kreativitás; a Braj Kachru által megalkotott világangolok-modell egyik kulcsfogalma. A bilingvális kreativitás egyrészt az olyan megnyilatkozások létrehozását jellemzi, amelyekben két vagy több nyelv lingvisztikai forrásai kreatívan keverednek egymással, másrészt olyan nyelvi stratégiák kreatív használatára és/vagy keverésére vonatkozik, amelyeknek a segítségével a beszélők (a beszédhelyzet által kiváltott pszichológiai, szociológiai és/vagy attitűdbeli okokból) finom nyelvi kiigazításokra képesek.

A bilingvális kreativitás fogalma a nyelvek közötti kontaktusjelenségeket és keveredéseket nem nyelvi hibákként, hanem új, hibrid normákként értelmezi. A fogalom kiindulópontot jelent a kétnyelvű (bilingvális) és kétkultúrájú (bikulturális) identitáskonstrukciók és a nyelvhasználat közötti összefüggések vizsgálata során.

⇒ EGYÉNI KÉTNYELVÜSÉG, HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, KÉTNYELVÜSÉG, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, KONTAKTUSJELENSÉGEK, MULTIKULTURALITÁS, VILÁGANGOLOK-MODELL

📖 Kachru 1985, Pennycook 2003.

Bilingvizmus ⇨ KÉTNyelvűség

Ciszgender

A szociológiában és a gendertudományokban (pl. a gendernyelvészetben) használt fogalom, amely azokra az egyénekre vonatkozik, akiknek a testi tulajdonságai, a születésükkor történő szexus szerinti besorolásuk és a saját gender-identitásuk megegyezik. A latin *cis* ('innenső, ezen az oldalon lévő') előtag a *trans* ('túlso, túloldalon lévő') ellentéte. Ennek megfelelően a ciszgender-identitás is ellentétes a transzgender-identitással; utóbbi a születéskor történő szexus szerinti besorolástól eltérő genderidentitású egyénekre vonatkozik.

⇨ GENDER, GENDERNYELVÉSZET, HETERONORMATIVITÁS, TRANZGENDER

 Antoni 2015, Schilt–Westbrook 2009.

Crossing ~ keresztezés

Olyan nyelvi tevékenység, amelynek során a beszélő szándékosan és tudatosan használja a saját „természetes” vagy nyilvánvaló etnikai, illetve társadalmi csoportjától eltérő csoportok nyelvváltozatait vagy egyes jellemző nyelvhasználati formáit. A *crossing* terminust Ben Rampton vezette be az angol multietnikus középiskolákban végzett szociolingvisztikai és antropológiai nyelvészeti kutatásai során.

Crossingnak tekinthető például az az eset, amikor sajátos identitás- és jelentésképzés céljából fehér, indiai vagy afro-karibi származású angol középiskolások a sajátjuktól, illetve az általuk szokásosan használttól eltérő nyelvet vagy nyelvváltozatot használnak, és ezáltal kilépnek az iskolában működő szociokulturális keretektől, hatalmi hierarchiákból és más, lokális diszkurzív elrendezésekből (ez történik például akkor, amikor indiai származású beszélők kreolt stilizálnak).

A szokásostól eltérő nyelvváltozat stilizálásával a beszélők indirekt módon tematizálhatnak komplex, a társadalmi rétegződést, az etnicitást és a nyelvhasználatot érintő kérdéseket. Például a londoni helyi vernakuláris nyelvváltozat, az alsó munkásosztállyal asszociált cockneyváltozat stilizálásával az afro-karibi származású beszélők Anglia gyarmati történetére, illetve a sztenderd angol presztízsére reflektálhatnak.

⇨ ETNOMETODOLÓGIA, IDENTITÁS, KREOL, NYELVVÁLTOZAT, PERFORMANCIA, STILIZÁCIÓ, STÍLUS
A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA, SZTENDERD, VERNAKULÁRIS

 Mózes 2014, Rampton 2005, Rampton 2006.

Csoportnyelv

A szociolektus (azaz a társadalmi nyelvváltozat) egyik fajtája; az egyes beszélők, illetve beszélői csoportok társadalmi helyzetével összefüggő, bizonyos csoportokra jellemző sajátos nyelvváltozat. Csoportnyelvnek tekinthető például a diáknyelv, az orvosi nyelv vagy a katonanyelv.

A csoportnyelv lehet egy tudományághoz vagy foglalkozáshoz kötődő, szűkebb körben használt nyelvváltozat, illetve olyan regiszter, amely elsősorban a szókincs tekintetében tér el a sztenderdtől; a különbségek ugyanakkor bizonyos esetekben a nyelvi megformálást is érinthetik – erre példa a politikai és a hivatalos nyelvhasználatban a *-nak/-nek* rag helyett a *felé* névutó gyakori használata (pl. *javaslom a bíróságnak ~ javaslom a bíróság felé*). Az egyes csoportok sajátos szókincese, illetve sajátos nyelvhasználati módja egyrészt elkülöníti az adott csoportokat a társadalom más csoportjaitól, másrészt erősíti a tagok csoportidentitását.

Az ugyancsak szociolektusnak tekinthető szaknyelvek nem határolhatók el élesen a csoportnyelvektől. Az egy szakmába tartozó – egymást nem feltétlenül ismerő, egymással nyelvi interakciókat nem szükségszerűen folytató – beszélők felfoghatók egy sajátos csoportként, amelynek csoportnyelve a szaknyelvvvel azonosítható.

A szociolektus – és ezzel együtt a csoportnyelv – fogalmának létjogosultsága ugyanakkor kétségbe vonható azon az alapon, hogy a társadalmi, földrajzi és kontextuális tényezők együttesen formálják a nyelvhasználatot, ezért a társadalmi és a területi nyelvváltozatok (azaz nyelvjárások) nem különíthetők el élesen egymástól. E felfogás szerint a csoportnyelv, a szaknyelv és a rétegnyelv fogalma is szükségtelenül nagymértékű absztrakció, ezért elvetendő.

⇒ GYAKORLATKÖZÖSSÉG, NYELVVÁLTOZAT, REGISZTER, RÉTEGNyelv, SZAKNYELV, SZOCIOLEKTUS, SZOCIOLINGVISZTIKA

 Grétsy 1988, Hajdú 1980, Sándor 2014: 72–78, Szathmári (szerk.) 1961: 425–426.

Deficithipotézis

A korai gendernyelvészeti kutatások egy (elsősorban sztereotípiákon és szubjektív benyomásokon nyugvó) értelmezési kerete, mely egymástól elkülöníthető, megkülönböztethető férfi és női nyelvhasználatot feltételez, és a férfiak nyelvhasználatát tekinti normának. A deficithipotézis szerint a nők a férfiak által birtokolt nyelvi rendszernek csak egy részével rendelkeznek, azaz nyelvi ismereteik töredékesek, nyelvhasználatuk a férfiak nyelvhasználatához képest deficitese (hiányos), kevésbé értékes, és ennek oka a két nem társadalmi helyzete közötti különbségekben keresendő.

Az újabb, kiterjedtebb és módszertanilag megalapozottabb kutatások eredményeit figyelembe véve ugyanakkor a posztmodern feminizmus tagadja az univerzális férfi és női nyelvhasználat létezését, a genderkutatások pedig meg-

kérdőjelezik a nemek bináris (női–férfi) felosztását, ezért az újabb felfogásokban a deficithipotézis értelmezhetlenné válik.

⇒ DIFFERENCIAHIPOTÉZIS, DOMINANCIAELMÉLET, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, POSZTMODERN FEMINIZMUS, SZTEREOTÍPIA

📖 Huszár 2009, Talbot 1998, Tannen 2001.

Deixis

Olyan nyelvi művelet, amely a beszédhelyzet résztvevőinek fizikai világával, társas viszonyaival vagy az adott diskurzus⁽¹⁾ szerveződésével kapcsolatos kontextuális ismereteket mozgósít, illetve von be a megnyilatkozás értelmezésébe.

A deixisnek alapvetően két típusa különíthető el egymástól: az endoforák és az exoforák. Endoforának tekinthető például a diskurzuson belülrre mutató, diskurzusbeli referenciával jellemezhető diskurzusdeixis (pl. *ebben a cikkben*). Exoforaként értelmezhetők a deixis azon típusai, amelyek a diskurzuson kívüli referenciával jellemezhetők: a térdeixis (pl. *itt is esik az eső*), az idődeixis (pl. *ma reggel*) és a társas deixis (pl. a tegező és a nem tegező megszólítási formák).

⇒ ATTITÜDDEIXIS, AUTODEIXIS, DISKURZUSDEIXIS, ENDOFORA, EXOFORA, HETERODEIXIS, IDŐDEIXIS, KONTEXTUS, SZEMÉLYDEIXIS, TÁRSAS DEIXIS, TÉRDEIXIS

📖 Laczkó–Tátrai 2012, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Deklaráció

Kinyilatkoztató beszédaktus. Searle beszédaktus-tipológiája szerint olyan illokúciós aktus, amely (sikeres végrehajtása esetén) a világ megváltozásának kinyilvánításával azonnal előidéző valamilyen tényleges változást a nem nyelvi világban, illetve létrehoz egy olyan új tényállást, amely korábban nem létezett.

A deklaráció mindig feltételezi valamilyen társadalmi intézmény meglétét: az ilyen típusú beszédaktusokat (pl. *Hadat üzenek, Ki van rúgva, Megkeresztelem, Doktorrá avatom*) csak az adott közösség által felhatalmazott és elfogadott személyeknek áll módjukban sikeresen végrehajtani.

⇒ BESZÉDAKTUS, DIREKTÍVUM, EXPRESSZÍVUM, ILLOKÚCIÓS AKTUS, KOMISSZÍVUM, PERFORMATÍV IGE, REPREZENTATÍVUM

📖 Searle 2000, Szili 2004: 93–95, Tátrai 2011.

Dialektus ⇒ NYELVJÁRÁS

Differenciahipotézis

A korai gendernyelvészeti kutatások egy értelmezési kerete, mely élesen elkülöníti egymástól, illetve a nyelv két különböző nyelvváltozatának tekinti a férfi és a női nyelvhasználatot. A differenciahipotézis szerint az eltérő nyelvhasználat

a fiúk és a lányok eltérő szocializációjával magyarázható, az „erőtlen” női nyelv a társadalomban betöltött alárendelt szerepre predesztinálja a lányokat.

A posztmodern feminizmus bírálja a differenciahipotézist, mivel a) az csak két, egymástól egyértelműen elválasztható, ám a csoporton belül homogén gendert (azaz társadalmi nemet) különböztet meg; b) a nyelvhasználat módját kizárólag a szocializáció eredményének tekinti; illetve c) a gendert a szocializáció során kialakult, rögzült, állandó sajátiságként értelmezi. A nemenként eltérő nyelvváltozatok és kultúrák feltételezése abból a szempontból is problematikus, hogy ezt a keretet alapul véve nem kérhető számon a szexizmus, a szexuális zaklatás, illetve a genderközpontú verbális erőszak sem. (Ha például egy férfi megnyilatkozását egy nő agresszívnek érzékeli, a férfi azonban nem, akkor a verbális erőszak a differenciahipotézis keretei között nem értelmezhető agresszióként, csupán kulturális különbségként.)

⇒ DEFICITHIPOTÉZIS, DOMINANCIAELMÉLET, GENDER, GENDERLEKTUS, GENDERNYELVÉSZET, MODERN FEMINIZMUS, SZEXIZMUS

 Huszár 2009, Tannen 2001.

Diglosszia

1. A klasszikus, Ferguson nevéhez fűződő felfogás szerint olyan, viszonylag állandósult és stabilnak tekinthető nyelvi helyzet, amelyben egy közösség beszélői egyidejűleg használják egy adott nyelv két egymástól jelentősen eltérő, meghatározott társadalmi funkciókat betöltő nyelvváltozatát. Az egyik (alárendelt vagy közönséges) változat használata tipikusan a szóbeliségre és a hétköznapi beszédhelyzetekre jellemző, míg a másik (főlérendelt vagy emelkedett) változatot a beszélők általában az iskolai oktatás során sajátítják el, és formális helyzetekben alkalmazzák.

A két változat rendszerszinten általában nagymértékben hasonlít egymáshoz, ugyanakkor a köztük lévő eltérések a grammatika, a szókincs és a kiejtés szintjét is érinthetik. Az emelkedett változathoz jellemzően összetettebb grammatikai megoldások kapcsolódnak, mint a közönséges változathoz, amely elsősorban a szóbeliségben van jelen. Az írásbeliséghez, az oktatáshoz, valamint a formális helyzetekhez való kötődése miatt a legtöbb esetben az emelkedett változat a közönséges változathoz képest magasabb presztízzsel rendelkezik.

A diglosszia ekként értelmezett jelensége figyelhető meg például Svájcban, ahol a beszélők egyidejűleg, de más-más funkciókban használják a svájci német (Schwyzertütsch) és a sztenderd német nyelvet (Schriftsprache). A görögországi görög nyelvnek ugyancsak létezik egy emelkedett (katharevusza) és egy közönséges (dimotiki) változata.

Egyéni szinten, az egy beszélő által különböző (formális vagy informális) beszédhelyzetekben használt különböző stílusváltozatok esetében is megkülönböztethetők egymástól emelkedett, illetve közönséges változatok.

2. A Josua Fishman által kiterjesztett felfogás szerint a diglosszia fogalma nemcsak egy nyelv két különböző változatára vonatkozik, hanem a különböző (rokon és nem rokon) nyelvek viszonyában is értelmezhető. Például Nigériában a rendkívül széles körben használt, magas presztízssű angol nyelv e szerint az értelmezés szerint emelkedett változatnak tekinthető, míg az alacsonyabb presztízssű helyi nyelvek (mint pl. a hausza, az ibo vagy a joruba) közönséges változatként értelmezhetők.

Az emelkedett és a közönséges változat kapcsolatát nem feltétlenül bináris viszonyoknak tekintő és a több nyelvváltozatot is figyelembe vevő elméletek kidolgozása során született meg a *triglosszia* vagy a *poliglosszia* fogalma. A beszélőközösség hagyományaitól függően mind az emelkedett, mind a közönséges változat szerepét több nyelvi kód is betöltheti.

⇒ BESZÉLŐKÖZÖSSÉG, KÉTNYELVŰSÉG, KETTŐSNYELVŰSÉG, KÖZÖSSÉGI KÉTNYELVŰSÉG, NEMSZTENDERD, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZTENDERD

📖 Bartha 1999: 66–74, Crystal 2003, Ferguson 1975, Fishman 1963, Fishman 1989, Kiss 1994, Lanstyák 1994, Rónai 1996, Trudgill 1997: 19–20.

Dinamikus modell

A társadalmi nemek nyelvhasználatbeli különbségeinek magyarázatára alkalmas elméleti keret, amely – a dominanciaelmélettel és a deficithipotézissel ellentétben – nem fogadja el a két nemben gondolkodó vagylagos szemléletet, és a társadalmi nemet (vagyis a gendert) nem adott, hanem a nyelvi interakciók során újra és újra megkonstruálódó tulajdonságként értelmezi. A bináris opozíciókat feltételező differenciahipotézis fő kérdése az, hogy mi a különbség a férfiak és nők nyelvhasználata között. A dinamikus modellben azonban ez a kérdés nem értelmezhető annak figyelembevétele nélkül, hogy milyen társas-társadalmi és kulturális háttérű férfiak, illetve nők nyelvhasználatára vonatkozik a megállapítás, valamint hogy az adott férfiak, illetve nők milyen konkrét beszédhelyzetekben és milyen szerepekben nyilatkoznak meg.

A dinamikus modellt gyakran éri az a bírálat, hogy nem különíti el élesen a női és férfi attribútumokat, ezzel megfoghatatlanná teszi mind a nő, mind a férfi kategóriáját, és ellehetetleníti az empirikus kutatást. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy ezen értelmezési kereten belül is lehetséges azoknak a társadalmi gyakorlatoknak a vizsgálata, amelyekből következtethetünk a társadalom által létrehozott és érvényesnek tartott nő-, illetve férfiképekre.

⇒ DEFICITHIPOTÉZIS, DIFFERENCIAHIPOTÉZIS, DOMINANCIAELMÉLET, EMPIRIKUS KUTATÁS, GENDER, POSZTMODERN FEMINIZMUS

📖 Cameron 2005, Huszár 2009.

Direkt beszédaktus ⇨ KÖZVETLEN BESZÉDAKTUS**Direktívum**

Utasító beszédaktus. Searle beszédaktus-tipológiája szerint olyan, a megnyilatkozó vágyairól tudósító és a beszédpartner szándékainak befolyásolására irányuló illokúciós aktus, amelynek alkalmazásával a megnyilatkozó megkísérli a világot a szavaihoz (world-to-words), illetve a beszédpartner cselekedeteit a saját vágyaihoz igazítani.

Direktívumként értelmezhető illokúciós aktus például a kérés, a parancs, az utasítás és a könyörgés. Searle tipológiájában ezenkívül direktívumokként jelennek meg a kérdések is, ezek azonban – az adott beszédaktusok alapvetően interakcionális jellege miatt – reprezentatívumokként is felfoghatók.

⇨ BESZÉDAKTUS, DEKLARÁCIÓ, EXPRESSZÍVUM, ILLOKÚCIÓS AKTUS, KOMISSZÍVUM, PERFORMATÍV
IGE, REPREZENTATÍVUM

 Searle 2000, Szili 2004: 93–95, Tátrai 2011.

Diskurzus

1. Dinamikus és interakcionális nyelvi tevékenység, amely egyaránt magában foglalja az egyes (szóbeli, jelelt vagy írott) megnyilatkozások létrehozásának és újrateremtő befogadásának szituációs, társadalmi és kulturális kontextusokban zajló folyamatát (1. szöveg⁽²⁾). A nyelvi interakcióként felfogott diskurzusok során – a résztvevők kommunikatív igényeinek kielégítése céljából – a megnyilatkozó különböző nyelvi szimbólumok igénybevételével valamely referenciális jelenetre irányítja a beszédpartnere(i) figyelmét.

Az ekként értelmezett diskurzusnak két alapvető megnyilvánulási formája különíthető el egymástól: a prototipikus (szóbeli, spontán, dialogikus és közvetlen) társalgás, valamint a prototipikus (írott, tervezett, monologikus és közvetett) szöveg (1. szöveg⁽¹⁾). A prototipikus társalgások (pl. barátok közötti kötetlen beszélgetések) és a prototipikus szövegek (pl. regények) egy skála két végpontjának tekinthetők.

2. Szűkebb értelemben a megnyilatkozásként felfogott (írott, szóbeli vagy jelelt) szövegek⁽³⁾ létrejöttének folyamata. E szerint a megközelítés szerint a szöveg (mint produktum) a diskurzus (mint folyamat, produkció) eredményeként jön létre.

⇨ DISKURZUSELEMZÉS, KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS, MEGNYILATKOZÁS, REFERENCIÁLIS JELENET,
TÁRSALGÁS, SZÖVEG

 Boronkai 2009: 31–36, Brown–Yule 1988: 23–25, Richards–Schmidt 2002, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2008.

Diskurzusanalízis ⇨ DISKURZUSELEMZÉS

Diskurzusdeixis ~ szövegdeixis

Olyan endoforikus (vagyis a diskurzuson⁽¹⁾ belülrre mutató) deixis, amely magára a diskurzusra vagy annak valamely részletére vonatkozik; az adott diskurzussal, illetve a diskurzus szerveződésével kapcsolatos ismereteket aktiváló deiktikus nyelvi művelet.

A diskurzusdeixis jellemző nyelvi kifejezőeszközei a magyarban a (rendszerint közelre) mutató névmások – önálló használatukban (pl. *ezt olvasd el!*) vagy egy kifejtettebb nominális szerkezet részeként (pl. *erről az idézetről, ebben a fejezetben*) –, valamint a diskurzusra, illetve annak egy részletére utaló melléknévi és igenévi jelzős szerkezetek (pl. *a fenti idézet, az alábbi példa, a következő történet*) és ezen szerkezetek jelzőinek főnevesült formái (pl. *az alábbiakban, a következőkben*). Ezenkívül diskurzusdeixisként értelmezhetők bizonyos, a diskurzus szerveződésére reflektáló határozószók is (pl. *később, fentebb*).

A diskurzusdeixis szorosan összefügg a tér- és az idődeixissel: a diskurzusdeixis körébe vonható (metaforikus) nyelvi kifejezések a diskurzust tér- és/vagy időbeli kiterjedéssel rendelkező entitásként jelenítik meg (pl. tér: *Ahogy alább olvashatjuk*; idő: *Az iménti példában*).

⇒ DEIXIS, DISKURZUS, ENDOFORA, IDŐDEIXIS, TÉRDEIXIS

📖 Laczkó 2004, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Diskurzuselemzés ~ diskurzusanalízis

Olyan, a retorikával, a stilisztikával, a szövegtannal és az etnometodológiával is szorosan összekapcsolódó, szociolingvisztikai megalapozottságú, a pragmatika szemléleti keretébe illeszkedő interdiszciplináris tudományterület, amely a társas, kulturális és szituatív kontextustól elválaszthatatlannak tételezett (szóbeli, írott vagy jelet) diskurzusok⁽¹⁾ szerveződésének, keletkezésének és befogadásának sajátosságait kutatja. A diskurzuselemzés körébe vonható kutatások figyelme irányulhat például a beszédaktusok, az előfeltevések és a társalgási implikaturák vizsgálatára, az udvariasság nyelvi megnyilvánulásainak elemzésére, a megnyilatkozások létrehozását és befogadását befolyásoló nyelvhasználói stratégiák megragadására vagy a diskurzust alkotó egyes megnyilatkozások közötti kapcsolatok leírására.

A diskurzuselemzés egy sajátos irányzata a kritikai diskurzuselemzés, amelynek elsődleges célja a társadalmi-politikai jelenségek, problémák különböző diskurzusokban történő megjelenésének megragadása azáltal, hogy szövegelemzési, illetve multimodális elemzési módszerek segítségével feltárja, illetve explicitté teszi a diskurzusokban tetten érhető manipulatív stratégiákat.

⇒ DISKURZUS, EMPIRIKUS KUTATÁS, ETNOMETODOLÓGIA, KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS, PRAGMATIKA, SZOCIOLINGVISZTIKA, SZÖVEG, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSELEMZÉS

📖 Boronkai 2009: 44–45, Brown–Yule 1988, Fairclough–Mulderriig–Wodak 2011, Gee 1999, Richards–Schmidt 2002, Tátrai 2011.

Diskurzusuniverzum ⇨ BESZÉDHELYZET**Diskurzusvilág** ⇨ BESZÉDHELYZET**Dominanciaelmélet**

A deficithipotézis és a Robin Lakoff által leírt női nyelv kritikájaként megfogalmazott, az 1980-as és 1990-es években elterjedt elmélet, amely szerint a férfiak és a nők nyelvhasználata közötti különbségek nem elsősorban a nemmel, illetve a genderrel, hanem sokkal inkább a szociális hatalmi helyzettel összefüggésben értelmezhetők. A korábban a női nyelv sajátosságainak tekintett vonások e szerint a felfogás szerint valójában azoknak a beszélőknek a nyelvhasználatára jellemzőek, akik nincsenek vagy kevésbé vannak a hatalom birtokában. Ezen megközelítés vitatja, hogy az ún. női nyelv bármely sajátossága kizárólag a nők beszédére lenne jellemző, ezért a *női nyelv* helyett a *hatalom nélküli nyelv* terminus használatát javasolja.

Az angolszász fehér, középosztálybeli réteg kultúrájának leírására kidolgozott dominanciaelmélet értelmében a társadalmi hierarchia szempontjából heterogén társaságokban a hatalom birtokosai határozzák meg a társalgások témáját, és ők irányítják a beszélgetés fordulóit is. Léteznek azonban olyan kultúrák, illetve társadalmak is, amelyekben a társalgás irányítása és fenntartása az alacsonyabb státuszú beszélők feladata, míg a magasabb pozícióban lévők rendszerint tartózkodnak a sok beszédől (ilyen pl. a szamoa társadalom).

⇨ DEFICITHIPOTÉZIS, DIFFERENCIAHIPOTÉZIS, FORDULÓ, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, KULTÚRA, TÁRSALGÁS

 Huszár 2009, Lakoff 1973, O'Barr–Atkins 1980, Réger 2002.

Domináns kétnyelvűség ~ egyenlőtlen kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében a kétnyelvű személy a két nyelven eltérő szintű (nyelvi és/vagy kommunikatív) kompetenciákkal rendelkezik. A domináns kétnyelvűséghez, illetve a domináns kétnyelvű egyénekhez gyakran implicit módon negatív értékítélet kapcsolódik, mivel az egyén nyelvi-nyelvhasználati kompetenciáit a monolingvális szemlélet hatására (amely szerint a kétnyelvű beszélő nyelvi tudása azonos két egynyelvű anyanyelvi beszélő nyelvi tudásának összegével) anyanyelvi beszélők anyanyelvi kompetenciáihoz viszonyítják.

A domináns kétnyelvűek nyelvi és kommunikatív kompetenciái a különböző életszakaszokban változhatnak: bizonyos időszakokban az egyik vagy a másik nyelv relatív dominanciára tehet szert. Ezekben az esetekben jellemzően az a nyelv válik dominánssá, amelyet a kétnyelvű egyén több funkcióban használ. Például egy Hollandiában élő holland–magyar kétnyelvű beszélőnek tipikusan a holland a domináns nyelve, mivel a mindennapokban gyakrabban használja

ezt a nyelvet, ha azonban később Magyarországra költözik, akkor a magyar veheti át a domináns nyelv szerepét.

A domináns kétnyelvűség fogalma a kisebbségi nyelvek megőrzése szempontjából is jelentős: egy kisebbségi nyelv tovább marad használatban, ha a kisebbségi nyelvet beszélők domináns nyelve nem a többségi nyelv.

⇒ BALANSZ KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉGI KATEGÓRIAPÁROK, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVMEGŐRZÉS, STIGMATIZÁCIÓ, TÖBBNYELVŰSÉG, TÖBBSÉGI NYELV

📖 Bartha 1999: 184–186, Borbély 2014: 28, Lambert 1975, Navracsics 1999: 15, Skutnabb-Kangas 1997.

Egyéni kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében egy személy két vagy több nyelvet ismer és használ a mindennapjai során. A kétnyelvű egyén nyelvi tudása nem azonos két egynyelvű beszélő nyelvi tudásának összegével: a kétnyelvű személy elméjében a két nyelv teljes rendszert alkot, és folyamatos kölcsönhatásban áll egymással. Az ilyen típusú kétnyelvűség oka lehet például a szülők eltérő anyanyelve, a migráció, a más nyelvi csoporttal való szoros (személyes, egyéni) kapcsolat és/vagy a kétnyelvű oktatásban való részvétel.

Az egyéni kétnyelvűségnek négy fő típusa különíthető el egymástól: az elit kétnyelvűség, a nyelvi többséghez tartozók kétnyelvűsége, a kétnyelvű környezetben felnövő gyermekek kétnyelvűsége, valamint a nyelvi kisebbséghez tartozók kétnyelvűsége. Az elit kétnyelvűség esetében az egyén szűkebb környezetének (pl. családjának) értékrendjében kiemelt jelentőséggel bír az idegen nyelv(ek) ismerete; ebben az esetben a kétnyelvűvé válás szabad, egyéni választás eredménye. A nyelvi többséghez tartozó családokban élő gyermekek jellemzően ugyancsak szabadon megválaszthatják, hogy kétnyelvűvé váljanak-e. Kétnyelvű családokban – ha például a két szülő anyanyelve különböző – a gyermekek számára általában természetessé válik a két nyelv használata. A nyelvi kisebbséghez tartozó családban élő gyermekeket azonban gyakran a többségi nyelvi környezet készíti/kényszeríti a kétnyelvűvé válásra (amely esetükben elsősorban a többségi nyelv megtanulását és rendszeres használatát jelenti).

Az egyéni és a közösségi kétnyelvűség nem választható el egyértelműen egymástól; az egyéni kétnyelvűség elkülönítése csupán olyan, a jelenség leírásának megkönnyítését szolgáló technikaként értelmezhető, amely lehetővé teszi a kétnyelvűség pszicholingvisztikai (tehát az egyes egyének szintjén létező) jelenségeként történő megragadását.

⇒ KÉTNYELVŰ OKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, KÖZÖSSÉGI KÉTNYELVŰSÉG, TÁRSADALMI KÉTNYELVŰSÉG, TÖBBNYELVŰSÉG, TÖBBSÉGI NYELV

📖 Bartha 1999: 160–168, Bartha 2001, Borbély 2014: 28–34, Grosjean 1994, Navracsics 1999: 13–28, Navracsics 2010: 7–13, Skutnabb-Kangas 1984.

Egyenlőtlen kétnyelvűség ⇨ DOMINÁNS KÉTNYELVŰSÉG

Egyesnyelvűség

Olyan, a valóságban rendkívül ritka nyelvi jelenség, amelynek esetében egy beszélő vagy beszélőközösség egy nyelvnek vagy csak a sztenderd változatát, vagy csak valamely területi változatát (nyelvjárását) beszéli, így minden beszédhelyzetben – a kontextustól, illetve a beszédpartnerek nyelvváltozatától függetlenül – szükségszerűen ezt a változatot használja. Egyesnyelvűség alakulhat ki például akkor, ha egy nyelvjárási nyelvhasználó az anyanyelvváltozatán kívül soha nem sajátít el más területi nyelvváltozat(ka)t, és a sztenderd változatot sem beszéli, vagy ha egy nyelvjárási beszélő az anyanyelvváltozatát elhagyva kizárólag a sztenderd változat (esetleg valamely más nyelvjárás) használatára tér át.

A fogalom létjogosultsága ugyanakkor kétségbe vonható azon az alapon, hogy a társadalmi, földrajzi és kontextuális tényezők együttesen formálják a nyelvhasználatot, ezért a társadalmi és a területi nyelvváltozatok (azaz a nyelvjárások és a szociolektusok) nem különíthetők el egyértelműen egymástól, így az egyesnyelvűség fogalma sem tartható fenn. Az egyesnyelvűség általánosabb, a területi szempontoktól elszakadó értelmezése, amely a jelenséget az egy nyelvváltozatúsággal azonosítja, ugyancsak problematikus, mivel a szociolingvisztika alaptétele szerint minden társas közegben élő beszélő szükségszerűen több nyelvváltozatot ismer és használ a mindennapi nyelvi interakciói során.

⇨ KETTŐSNYELVŰSÉG, KÓDVÁLTÁS, NEMSZTENDERD, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, SZOCIOLEKTUS, SZOCIOLINGVISZTIKA, SZTENDERD

📖 Bartha 1999, Kiss 1994, Kiss (szerk.) 2001: 235, Sándor 2014.

Az egyetértés maximája

Geoffrey Leech által megfogalmazott udvariassági maxima, amely szerint az udvarias társalgás során a megnyilatkozóknak törekednie kell a beszédpartnerekkel való egyetértés kifejezésére, valamint kerülnie vagy csökkentenie kell az egyet nem értésre utaló megnyilvánulásokat, illetve a beszédpartnerektől eltérő vélemény megfogalmazását. Az egyetértés maximájához rendelhető almaximák ennek megfelelően a következőképpen összegezhetők:

- a megnyilatkozóknak maximalizálnia kell az egyetértése kifejezését, ugyanakkor
- minimalizálnia kell a nézeteltéréseket.

Például az *Egyetértészem velem?* kérdésre adott *Nem* válasz a magyar kultúrában jellemzően kevésbé tekinthető udvariasnak, mint a(z) alapvetően szintén nemleges választ implicáló, ugyanakkor a véleménykülönbség helyett a részleges egyetértést hangsúlyozó) *Bizonyos mértékig* válasz.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGI ELV, UDVARIASSÁGI MAXIMÁK

 Cruse 2006, Leech 1983, Nemesi 2004, Szili 2000, Szili 2007, Tátrai 2011.

Egyidejű kétnyelvűség ⇒ SZIMULTÁN KÉTNYELVŰSÉG

Egynyelvűség ~ monolingvizmus

Az az állapot, amelyben valamely (kisebbségi vagy többségi) közösségek, illetve az adott közösségek egyes beszélői csupán egyetlen nyelvet használnak a mindennapi kommunikációjuk során. Egynyelvűségi helyzetként ragadható meg például a nyelvcsere folyamatának kezdő- és végpontja is: a folyamat kezdetén egy kisebbségben élő csoport tagjai csak a saját anyanyelvüket használják, a folyamat végén pedig a többségi nyelv használata válik kizárólagossá az adott csoporton belül. A kisebbségi csoportok nyelvi asszimilációjával – amennyiben az adott társadalmon belül élő minden kisebbségi csoport esetében megvalósul a nyelvcsere – a korábban többnyelvű társadalom is egynyelvűvé válhat.

Az egynyelvűség nyelvi ideológiája problematikusnak tartja a nyelvi sokféleséget, eltekint attól a tényről, hogy az emberi társadalmak többségére a többnyelvűség jellemző, és – a nyelvi jogokat figyelmen kívül hagyva – az adott területen (tipikusan államon) belüli többségi helyzetben lévő nyelv kizárólagos használatát várja el a nyelvhasználóktól. Ezen ideológia szerint mind közösségi, mind egyéni szinten az egynyelvűség tekinthető természetes állapotnak (szemben a kétnyelvűséggel, amely ebben a keretben a normális, megszokott állapottól való eltérésként értelmezhető), és – ennek megfelelően – a kétnyelvű egyének és közösségek nyelvi teljesítményét az egynyelvűek nyelvi teljesítményéhez mérten, ahhoz viszonyítva lehet és kell megítélni. Ezen felfogás szerint az egynyelvűség ideális és célszerű állapot, mivel megkönnyíti a kommunikációt.

⇒ INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI JOG, TÖBBNYELVŰSÉG, TÖBBSÉGI NYELV

 Bartha 1999: 13, 18–19, Borbély 2014: 39, Klein 2013: 43, Lanstyák 2015a.

Az együttérzés maximája ⇒ a rokonszenv maximája

Együttműködési alapelv ~ kooperációs alapelv

Paul Grice felfogása szerint a nyelv használatát meghatározó általános alapelv, amely kimondja, hogy a beszédhelyzet résztvevői nyelvi interakcióik során rendszerint törekszenek az együttműködésre, és beszédpartnereikről is hasonlóan együttműködő attitűdöt feltételeznek.

Az alapelv értelmében mind a megnyilatkozó, mind a befogadó felek erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a kommunikáció sikeresen, tehát az

adott társalgás céljának és irányának, valamint a résztvevők által hallgatólagoosan elfogadott normáknak, illetve szociokulturális elvárásoknak (irányelveknek) megfelelő módon menjen végbe. Ezeket az együttműködés szempontjából alapvetőnek tételezett irányelveket Grice társalgási maximáknak nevezi. Bizonyos esetekben ugyanakkor a beszédpartnerek meg is szeghetik az egyes maximákat. Ennek oka lehet, hogy egyes beszédhelyzetekben éppen a maximák megsértése szükséges az együttműködő kommunikáció megvalósulásához, de az is motiválhatja a maximák figyelmen kívül hagyását, hogy az interakció valamely résztvevője – saját (kommunikációs) céljainak érdekében – fel kívánja függeszteni az együttműködést.

⇒ KONVENCIONÁLIS IMPLIKATÚRA, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVIARIASSÁG, UDVIARIASSÁGI ELV

📖 Cruse 2006, Grice 1975, Pléh 2012: 136, 157, 376, Tátrai 2011.

Az elismerés maximája ~ a megerősítés maximája, a jóváhagyás maximája

Geoffrey Leech által megfogalmazott, a beszédpartner(ek) megerősítésére, támogatására vonatkozó udvariassági maxima, amely szerint az udvarias társalgás során a megnyilatkozónak törekednie kell a beszédpartnere(i) iránti nagyrabecsülésének hangsúlyozására. Az elismerés maximájához rendelt almaximák – elsősorban a megnyilatkozás befogadójának, illetve befogadóinak a szempontjára fókuszálva – a következőképpen fogalmazhatók meg:

- a megnyilatkozónak maximalizálnia kell a beszédpartnere(i) dicséretét, valamint
- minimalizálnia kell a beszédpartner(ek)re vonatkozó negatív, sértő megnyilvánulásokat.

Például a magyar kultúrában a *Milyen ostoba voltam!* megnyilatkozásra adott *Igen, eléggé* válasz – amely a beszédpartner negatív értékelését fejezi ki – jellemzően kevésbé tekinthető udvariasnak, mint a *Szerencsétlenül alakultak a körülmények* válasz.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVIARIASSÁG, UDVIARIASSÁGI ELV, UDVIARIASSÁGI MAXIMÁK

📖 Cruse 2006, Leech 1983, Nemesi 2004, Szili 2000, Szili 2007, Tátrai 2011.

Előfeltevés ~ preszuppozíció

1. A megnyilatkozó által adotttnak és megkérdőjelezhetetlennek tartott, a megnyilatkozásban csupán implicit módon megjelenő ismeret, illetve információ, amely nem tárgy a adott diskurzusnak; az implicit jelentés létrehozásának egyik alapvető módja (a konvencionális implikaturák és a társalgási implikaturák mellett). Például *A macska kiszaladt a szobából* megnyilatkozásban előfeltevésként jelenik meg (többek között) az az ismeret, hogy a macska korábban a szo-

bában volt. Az előfeltevés egyaránt vonatkozhat a nyelvileg hozzáférhetővé tett (valós vagy fiktív) világban jelen lévő dolgok, személyek, jelenségek létezésére, valamely folyamatok, események bekövetkezésére és bizonyos körülmények fennállására.

Az előfeltevések felismerését előfeltevést kiváltó nyelvi konvenciók segítik: a nyelvileg kifejtett tartalom és az adott megnyilatkozás feldolgozásához szükséges háttérismeretek között konvencionális nyelvi eszközök (lexikai elemek és/vagy bizonyos szerkezeti megoldások) teremtik meg a kapcsolatot. Például a *Juli Pestre költözött* megnyilatkozás esetében a megnyilatkozó adotttnak tételezi, hogy létezik egy személy, akit Julinak hívnak, és létezik egy Pest nevű település. Emellett a helyváltoztatásra utaló *költözött* ige azt is feltételezi, illetve implikálja, hogy Juli korábban máshol lakott.

Az a felfogás, amely az előfeltevéseket a megnyilatkozási stratégia részének tekinti, és a beszédhelyzet résztvevőinek háttértudásával összefüggésben értelmezi, a funkcionális szemléletű nyelvelméleti irányzatokra jellemző.

2. Szűkebb értelemben egy kijelentés előfeltevései mindazok a feltételek, amelyek teljesülése elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az adott kijelentésnek igazságértéke legyen (vagyis igazként vagy hamisként lehessen értelmezni). Például a *Juli macskája fehér* kijelentés előfeltevése, hogy (1) létezik valaki, akit Julinak hívnak, (2) Julinak van macskája, valamint (3) Julinak csupán egyetlen macskája van.

Az előfeltevések ezen értelmezési módja elsősorban a nyelvet logikai rendszernek tekintő formális szemléletű nyelvelméleti irányzatokban van jelen.

⇒ IMPLICIT JELENTÉS, KONTEXTUS, KONVENCIONÁLIS IMPLIKATÚRA, KOTEXTUS, MEGNYILATKOZÁS, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA

📖 Cruse 2006, Kiefer 1983, Kiefer 2000: 338–370, Tátrai 2011.

Empirikus kutatás

Olyan – kvalitatív (minőségi) és/vagy kvantitatív (mennyiségi) módszerekkel is végezhető – kutatás, melynek során az adatokat közvetlenül a megfigyelt valóságból származó tapasztalatok szolgáltatják, és ezek feldolgozása teszi lehetővé a következtetések levonását, illetve az új tudományos állítások megfogalmazását. Az empirikus vizsgálatok ugyanakkor nem választhatók el élesen az elméleti kutatásoktól: az empirikus kutatásokban (pl. a kutatási kérdések megfogalmazása, a vizsgálat megtervezése és az adatok értelmezése során) gyakran szerepet játszik az elméleti megközelítés is, illetve az elméleti kutatások során is részt kaphatnak bizonyos empirikus módszerek.

Az empirikus kutatásoknak két alapvető típusa különíthető el egymástól: a kísérlet és a megfigyelés.

A kísérlet olyan empirikus eljárás, amely megtervezett és bizonyos mértékig mesterséges körülmények között folytatott mérésekkel vizsgálja a kutatás

tárgyát képező jelenségeket (objektumokat vagy folyamatokat), és az ilyen módon nyert adatokból kiindulva jut el az adott jelenségek közötti összefüggések felismeréséhez, illetve leírásához. A kísérlet során a kutatók egy meghatározott hipotézis bizonyítása vagy egy adott kutatási kérdés megválaszolása érdekében a kísérleti személyeket, illetve objektumokat egy megkonstruált és kontrollált helyzetbe helyezik. Ennek megfelelően a kísérletek elvileg bármikor megismételhetők.

A megfigyelés ezzel szemben az empirikus kutatás közvetlen észlelésen alapuló módja, olyan eljárás, melynek során a kutató nem avatkozik be tudatosan a vizsgált folyamatok működésébe, illetve a vizsgálatba bevont személyek viselkedésébe.

⇒ BESZÉLÉSNÉPRAJZ, DISKURZUSELEMZÉS, ETNOMETODOLÓGIA, KVALITATÍV MÓDSZER, KVANTITATÍV MÓDSZER, MEGFIGYELŐI PARADOXON, PRAGMATIKA, RÉSZTVEVŐ MEGFIGYELÉS, SZOCIOLINGVISZTIKA, SZOCIOLINGVISZTIKAI INTERJÚ, ÜGYNÖKMÓDSZER

📖 Fóris 2008: 47–54, Kertész–Rákosi 2007.

Endofora

Egy adott diskurzusra⁽¹⁾ vagy annak valamely részletére vonatkozó forikus (utaló) nyelvi kifejezés. Endoforának tekinthető a diskurzuson belültre mutató, diskurzusbeli referenciával jellemezhető diskurzusdeixis (pl. *ebben a cikkben*), valamint ide tartoznak a koreferencia jelenségekörébe sorolható anaforikus (visszaütaló) és kataforikus (előreütaló) kifejezések is.

⇒ DEIXIS, DISKURZUSDEIXIS, EXOFORA, SZÖVEG

📖 Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Eszperantó

Tervezett – vagyis nem spontán módon kialakult, hanem tudatos és szándékos nyelvtervezési, illetve nyelvalkotási folyamat eredményeként létrejött – élő nyelv, amelynek alapjait Lazaro Ludoviko Zamenhof dolgozta ki és adta közre 1887-ben megjelent *Unua Libro* (*Első könyv*) c. nyelvkönyvében. A nyelv megalkotásának célja elsősorban a nemzetközi és kultúráközi kommunikáció egyszerűbbé, illetve hatékonyabbá tétele, valamint a nyelvi egyenjogúságra való törekvés volt.

Jelenleg az eszperantó a legelterjedtebb, legszélesebb körben ismert és használt, az emberi kommunikáció céljaira létrehozott tervezett nyelv. Beszélőinek számát világszerte kb. 1 és 15 millió fő közé teszik, más becslések szerint azonban a nyelvközösség tagjainak száma akár a 20–25 millió főt is elérheti. Bár közel 120 országban beszélik, egyetlen ország sem tekinti sem hivatalos nyelvnek, sem kisebbségi nyelvnek. Elsősorban közvetítő nyelvként (lingua francaként) funkcionál. (Eszperantista családokban ugyanakkor előfordul, hogy a gyerme-

kek elsődleges nyelvükként az eszperantót sajátítják el, így a nyelv anyanyelvi beszélőkkel is rendelkezik.)

Nyelvtípológiai szempontból az eszperantó alapvetően agglutináló nyelv, amelyben ugyanakkor néhány izoláló vonás is megjelenik; szórendje viszonylag szabad, semleges mondataira azonban az esetek többségében az SVO szórend jellemző. Forráshelyei elsősorban az újlatin, a germán és a szláv nyelvek. Bár létrehozásakor a nyelvben az „egy alak – egy jelentés” elv érvényesült, a használat során számos nyelvi egység jelentései megváltoztak: poliszém jelentéshálózatok, illetve szinonim jelentések alakultak ki. A kezdetben egységes nyelvnek – ugyancsak a használat következtében – mára különböző változatai különültek el egymástól.

⇒ LINGUA FRANCA, NYELVKÖZÖSSÉG, NYELVTERVEZÉS, TERMÉSZETES NYELV, TERVEZETT NYELV

📖 Bujdosó [é. n.], Koutny 2008, Stria 2015, Ternyák 2005, Wacha 1994.

Etnokulturális pluralizmus/pluralitás ⇒ MULTILINGVIZMUS

Etnolingvisztikai vitalitás

Howard Giles felfogása szerint a nyelvi alapon meghatározott közösségek azon jellemzője, amely megmutatja, hogy az adott csoport milyen mértékben viselkedik önálló entitásként csoportközi helyzetekben. Az etnolingvisztikai vitalitás mértékét három fő tényezőegyüttes határozza meg: az adott csoport demográfiai jellemzői (pl. a vegyes házasságok aránya és a csoport tagjainak földrajzi elhelyezkedése), státusa (pl. gazdasági helyzete) és intézményes támogatottsága (pl. a csoport nyelvén elérhető iskolarendszer megléte vagy hiánya). A kis etnolingvisztikai vitalitású csoportok esetében nagyobb esélye van az asszimilációnak, illetve a nyelvcsere, míg a nagy vitalitású csoportok nagyobb eséllyel őrzik meg nyelvüket és (csoport)identitásukat. A fogalom elsősorban a kisebbségi helyzetben élő nyelvi és kulturális közösségek jellemzése során alkalmazható.

⇒ IDENTITÁS, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVHALÁL, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVI REVITALIZÁCIÓ, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVVÁLASZTÁS

📖 Bodó 2007, Gál 2010, Giles–Bourhis–Taylor 1977.

Etnometodológia

Elsősorban szociológiai és kulturális antropológiai megalapozottságú, ugyanakkor a szociolingvisztikai és a társalgáselemzési kutatásokkal is szorosan összekapcsolódó, empirikus módszereket alkalmazó kutatási irányzat, illetve kutatási program. Az etnometodológia a társas valóságot nyelvi kategóriákban rögzített és a nyelvhasználók – mint cselekvő ágensek – által az egyes nyelvi interakciók során létrehozott valósággént értelmezi. Felfogása szerint az egyes

egyének társas-társadalmi jellemzői (pl. a nem, az életkor és a társadalmi osztály) nem merev, rögzített és változatlan kategóriarendszerek, hanem az adott beszédhelyzetek adott résztvevői által aktuálisan konstruálódnak meg az egyes nyelvi interakciók során, és dinamikusan változhatnak.

Az etnometodológiai kutatások elsődlegesen a társas valóságot létrehozó mindennapi nyelvi interakciókat vizsgálják, valamint a társas viszonyokat meghatározó értelmezési sémák feltárására töreksenek. Az etnometodológiai szempontokat érvényesítő társalgáselemzés a hétköznapi beszélgetések jelenségeit elemezve elsősorban arra keresi a választ, hogy a résztvevők milyen nyelvi eszközök segítségével és milyen módon hozzák létre a hétköznapi társalgások rendezettségét, illetve hogy a beszédpartnerek a különböző társas szituációkban hogyan reagálnak egymás nyelvi (és nem nyelvi) viselkedésére.

⇒ BESZÉLÉSNÉPRAJZ, DISKURZUS, EMPIRIKUS KUTATÁS, PRAGMATIKA, SZOCIOLINGVISZTIKA, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSELEMZÉS

📖 Boronkai 2009: 17–18, Garfinkel 1967, Iványi 2001, Pléh 2012: 46–49, 58–61, 376, Trudgill 1997: 58.

Exofoara

A diskurzuson⁽¹⁾ kívülre mutató, a beszédesemény szituatív tényezőinek (hely, idő, résztvevői szerepek stb.) mentális feldolgozását megkövetelő forikus (utaló) nyelvi kifejezés. Exofoarának tekinthetők a deixis azon típusai, amelyek a diskurzuson kívüli referenciával jellemezhetők: a térdeixis (pl. *itt is esik az eső*), az idődeixis (pl. *ma reggel*) és a társas deixis (pl. a tegező és a nem tegező megszólítási formák).

⇒ ATTITÜDDEIXIS, AUTODEIXIS, DEIXIS, DISKURZUS, ENDOFORA, IDŐDEIXIS, TÁRSAS DEIXIS, TÉR-DEIXIS, SZEMÉLYDEIXIS

📖 Tátrai 2010, Tátrai 2011.

Expresszívum

Kifejező beszédaktus. Searle beszédaktus-tipológiája szerint olyan illokúciós aktus, amelyben a megnyilatkozó kifejezésre juttatja a saját, illetve befolyásolja a beszédpartnere érzelmeit. A proposíciós tartalmat (tehát pl. a *Köszönöm a segítségedet* beszédaktus esetén azt, hogy a címzett segített a megnyilatkozóknak) a beszédpartnerek ebben az esetben magától értődőnek tekintik, vagyis ez a beszédaktus a világról való ismereteiket nem változtatja meg.

Expresszívumként értelmezhető illokúciós aktus például a bocsánatkérés, a köszönetnyilvánítás, a felköszöntés vagy a gratuláció, továbbá ide sorolhatók azok az esküdözések is, amelyek – szemben a jövőbeli eseményekre vonatkozó, komisszívumnak tekintett esküvel – valamely múltbeli esemény megtörténtét bizonygatják.

⇒ BESZÉDAKTUS, DEKLARÁCIÓ, DIREKTÍVUM, ILLOKÚCIÓS AKTUS, KOMISSZÍVUM, PERFORMATÍV IGE, REPREZENTATÍVUM

📖 Searle 2000, Szili 2004: 93–95, Tátrai 2011.

Felcserélő kétnyelvűség ~ szubtraktív kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében – a hozzáadó kétnyelvűséggel ellentétben – a közösségi környezet eltérő módon viszonyul a kétnyelvű személy két nyelvéhez. Az egyik, tipikusan az elsődleges nyelvi szocializáció során, a családban elsajátított nyelvet (amely rendszerint kisebbségi nyelv az adott társadalmon belül) a környezet negatívan értékeli, és igyekszik korlátozni annak használatát; a másik, jellemzően többségi nyelvet ugyanakkor támogatja.

Az elsőként elsajátított, vernakuláris nyelv leértékelése negatívan hathat a kétnyelvű egyén kognitív képességeinek fejlődésére. A kisebbségi nyelvvel kapcsolatos többségi sztereotípiák és negatív nyelvi attitűdök megléte, valamint az a tény, hogy a kisebbségi helyzetben élők számára a többségi nyelv ismerete és rendszeres használata elengedhetetlen feltétele a többségi társadalomban való érvényesülésnek, gyengítheti a kétnyelvű egyénnek a kisebbségi (nyelvi) közösség iránti pozitív attitűdjeit, és bizonytalanná teheti az adott közösséggel való azonosulást. A felcserélő kétnyelvűségi helyzetekben gyakoriak a nyelvcserefolyamatok, melyek során a kétnyelvű beszélők első nyelvüket elhagyva a többségi nyelv kizárólagos használatára térnek át.

⇒ FELCSERÉLŐ NYELVPEDAGÓGIA, HOZZÁADÓ KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűségi KATEGÓRIAPÁROK, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVI ATTITÜD, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, STIGMATIZÁCIÓ, SZTEREOÍPIA, TÖBBNYELVŰSÉG, VERNAKULÁRIS

📖 Bartha 1999: 1, Göncz 2004: 33.

Felcserélő nyelvpedagógia ~ szubtraktív nyelvpedagógia

Olyan nyelvpedagógiai szemlélet, amely az oktatás során – a hozzáadó nyelvpedagógiával ellentétben – egyedül a magasabb presztízsű nyelv, illetve nyelvváltozat (azaz rendszerint a többségi nyelv, illetve a sztenderd nyelvváltozat) használatát tartja elfogadhatónak, míg a kisebbségi nyelveket és/vagy a nem-sztenderd változatokat (pl. nyelvjárásokat) negatívan értékeli, ezért ezek használatát igyekszik korlátozni. A felcserélő oktatás – amely gyakran egyszerre tekinthető a lingvicizmus egy lehetséges előidézőjének és megnyilvánulásának – kizárja az oktatásból a kisebbségi nyelvek beszélőinek anyanyelvét, illetve a nyelvjárási beszélők anyanyelvváltozatát, ezáltal hozzájárulhat a nyelvcsere vagy a nyelvváltozatcsere folyamatának felgyorsulásához, az alacsonyabb presztízsű nyelvek/nyelvváltozatok beszélőinek stigmatizációjához, valamint a beszélők nyelvi bizonytalanságának kialakulásához vagy fokozódásához. Siket nyelvhasználók esetében a felcserélő szemlélet a jelnyelv mint anyanyelv

használatának megtiltásával az egyéneket nemcsak az anyanyelvük használatának jogától, hanem ezzel együtt bármely, az adott személyek számára teljeskörűen elsajátítható nyelv használatának jogától is megfosztja.

⇒ FELCSERÉLŐ KÉTNYELVŰSÉG, HOZZÁADÓ KÉTNYELVŰSÉG, HOZZÁADÓ NYELVPEDAGÓGIA, KÉTNYELVŰ OKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, LINGVICIZMUS, NEMSZTENDERD, NYELVCSERE, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVJÁRÁS, PRESZTÍZS, SIKETOKTATÁS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD, TÖBBSÉGI NYELV

 Kontra 2005, Kontra 2010: 57–60, Lanstyák 1994b.

Feminizmus

Azon mozgalmak és ideológiák összefoglaló elnevezése, amelyek célja a nők társadalmi, kulturális, jogi és gazdasági egyenjogúságának elérése. A 19. század végén és a 20. század elején kialakult feminista mozgalom első hulláma elsősorban a nők egyenlő szülői, örökösödési és tulajdonjogáért, valamint a nők szavazati jogáért küzdött. Míg a világ bizonyos részein továbbra is aktuálisak a feminizmus első hullámának kérdései, az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában az 1960-as évektől kezdődően a feminizmus második hulláma – vagy más néven a modern feminizmus – már a nők szociális és kulturális egyenjogúságát helyezte előtérbe, az 1990-es években kialakuló harmadik hullámos vagy posztmodern feminizmus pedig a diverzitásnak, a női szerepek sokféleségének és a queeridentitásnak az elfogadását tartja kiemelkedően hangsúlyos kérdésnek.

A feminista ideológia megtermékenyítően hatott többek között a művészekre és a tudományos elméleti keretekre is: a feminizmus első és második hulláma helyezte a figyelem homlokterébe a férfi és női nyelvhasználatot, valamint a nyelvhasználat, a hatalom és a nem összefüggéseit vizsgáló kutatásokat. A férfi–nő bináris felosztás árnyalása, valamint a kutatások fókuszának áthelyeződése a középosztálybeli, heteroszexuális, fehér nőkről és férfiakról a gyakorlatközösségek marginális tagjai felé a feminizmussal több ponton összekapcsolódó genderelmélet hozadéka.

⇒ GENDER, GENDERNYELVÉSZET, GYAKORLATKÖZÖSSÉG, INTERSEKCIONALITÁS, MODERN FEMINIZMUS, POSZTMODERN FEMINIZMUS, QUEER

 Cameron 2005, Fourier 1876.

A feminizmus harmadik hulláma ⇒ POSZTMODERN FEMINIZMUS

A feminizmus második hulláma ⇒ MODERN FEMINIZMUS

Forduló ~ beszédforduló, beszédlépés

A társalgás alapegysége; olyan, a beszédhelyzet valamely résztvevője által létrehozott megnyilatkozás, amelyet nem szakít meg beszélőváltás. Tartalmát, szerkezetét és határait alapvetően a beszélő szándéka, a kontextus, a beszédhelyzet, valamint az adott fordulót megelőző és követő más forduló tartalma, illetve szerkezete határozza meg. A fordulók lehetnek viszonylag hosszú, több mondatból álló megnyilatkozások, de állhatnak egyetlen szóból vagy kifejezésből is.

Az egyes fordulók egymással összekapcsolódva ún. szomszédsági párokat – vagyis különböző beszélőktől származó, egymást kölcsönösen feltételező, szoros szekvenciális egységet alkotó fordulópárokat – hoznak létre, amelyek meghatározó szerepet tölthetnek be a társalgás szerveződésében. Ilyen szomszédsági párt alkot például a kérdés és a rá adott válasz vagy a köszönés és a visszaköszönés.

⇒ BESZÉDHELYZET, DISKURZUS, DISKURZUSELEMZÉS, KONTEXTUS, MEGNYILATKOZÁS, SZOMSZÉDSÁGI PÁR, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSELEMZÉS

📖 Boronkai 2009: 33–34, 72–73, Iványi 2001, Tátrai 2011.

Formalizált nyelv

Szigorúan rögzített és változatlan, logikai alapú jelrendszer; olyan tervezett nyelv, amelyet kidolgozói nem a mindennapi személyközi kommunikáció (egy lehetséges) eszközeként, hanem tudományos és/vagy technikai céllal hoztak létre. A formalizált nyelvek – mind a természetes nyelvekhez, mind pedig más, az emberi kommunikáció céljaira alkalmas tervezett nyelvekhez képest – általánosabb, sematikusabb szinten ragadják meg az ábrázolt jelenségeket; nyelvtanuk egyszerű és teljes mértékben szabályos, kijelentéseik egyértelműek. Az ilyen típusú nyelvek teljeskörűen leírhatók a pragmatikai tényezők figyelmen kívül hagyásával.

Formalizált nyelveknek tekinthetők például a matematikai jelrendszerek vagy az ember és gép közötti kommunikáció eszközeként funkcionáló számítógépes programnyelvek. Az emberi, személyközi kommunikációra alkalmas, élő tervezett nyelvek (pl. az eszperantó) nem tekinthetők formalizált nyelveknek.

⇒ TERMÉSZETES NYELV, TERVEZETT NYELV

📖 Bach 2002, Kenesei (szerk.) 2004: 252–253, Grishin [é. n.], Wacha 2009.

Független változó

Olyan változó, amelyről egy adott kutatás során feltételezhető, hogy hatással van valamely más változókra (az ún. függő változókra), illetve korrelál ezen változókkal. Egy szociolingvisztikai vizsgálat keretei között független változók lehetnek például bizonyos társadalmi tényezők (társadalmi nem, életkor, iskolai végzettség stb.), amelyek befolyásolhatják a nyelvi változók egyes változatai

(pl. a feltételes módú, egyes szám első személyű igék esetében a (-NÉK) változó [-*nák*] és [-*nék*] változatai) közötti választást.

A függő és a független változók fogalma ugyanakkor csupán egy adott kutatás keretei között, egy adott kérdésfelvetés szempontjából értelmezhető. Ugyanazon változó különböző kutatások során függő, illetve független változóként is megjelenhet. Például az iskolai végzettség, amely egy szociolingvisztikai vizsgálatban független változónak tekinthető, függő változóként szerepelhet egy, az iskolázottságot befolyásoló tényezők vizsgálatára irányuló szociológiai jellegű kutatásban.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, FÜGGŐ VÁLTOZÓ, NYELVI VÁLTOZÓ, SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Babbie 2003, Kontra 2006, Wardhaugh 1995: 134–135.

Függő változó

Olyan változó, amelyet más, ún. független változó(k) befolyásol(nak). Egy szociolingvisztikai vizsgálat során kétnyelvű környezetben függő változó lehet például a családon belül dominánsan használt nyelv, amely függhet (többek között) az életkortól vagy a lakóhely típusától (mint független változóktól). A nyelvi változók a labovi variációs szociolingvisztika keretein belül rendszerint függő változók, amelyeknek a használatát különböző társadalmi tényezők (pl. társadalmi nem, életkor) befolyásolják.

A függő és a független változók fogalma ugyanakkor csupán egy adott kutatás keretei között, egy adott kérdésfelvetés szempontjából értelmezhető; ugyanazon változó különböző kutatások során függő, illetve független változóként is megjelenhet. Például a családon belül dominánsan használt nyelv, amely egy szociolingvisztikai kutatásban függő változó, független változóként is szerepelhet egy, az iskolai végzettséget befolyásoló tényezőket vizsgáló szociológiai kutatásban, mivel bizonyos körülmények között (különösen kisebbségi helyzetben élők körében) hatással lehet az iskolázottságra.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, FÜGGETLEN VÁLTOZÓ, NYELVI VÁLTOZÓ, SZOCIOLINGVISZTIKA, VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Babbie 2003, Borbély 2001a, Kontra 2006, Wardhaugh 1995: 134–135.

Gender ~ társadalmi nem

Az a viselkedés- és szereprepertoár, amely a biológiai nemre (angolul: *sex*) épülve valakit férfivé vagy nővé tesz. A feminista felfogás szerint a biológiai nem maga is társadalmilag van megkonstruálva abban az értelemben, hogy csakis a társadalmi nemmel kapcsolatos társas előfeltevéseinken keresztül tudjuk a biológiai tényeket szemlélni.

A genderkutatások posztmodern fordulatával kialakult szemlélet a gendert nem mint állandó, a szocializáció során megtanult és „felvett” identitást írja le,

hanem folyamatosan változó, az egyén által nyelvi és más eszközökkel újra és újra megkonstruált identitásként értelmezi. A posztmodern feminizmus a lehetséges genderidentitások vagy genderpozíciók egész sorát feltételezi, melyek kölcsönhatásban állnak egymással, és elutasítja a társadalmi nemek bináris, kizárólag a férfi és a női társadalmi nem elismerésére korlátozódó felfogást.

⇒ FEMINIZMUS, GENDERLEKTUS, GENDERNYELVÉSZET, MODERN FEMINIZMUS, POSZTMODERN FEMINIZMUS

📖 Cameron 2005, Gal 2001, Holmes–Meyerhoff (eds) 2003, Huszár 2009, Mills 2008, Szapu 2015.

Genderlektus

Gender (azaz társadalmi nem) szerinti nyelvváltozat. Míg a genderkutatások posztmodern fordulata előtti feminista nyelvészeti vizsgálatok elsősorban a nők és a férfiak nyelvhasználatát vizsgálták, illetve vetették össze egymással, addig a posztmodern feminizmus elutasítja a férfi–nő dichotómiát, és a társadalmi nemek sokféleségével együtt a genderlektusok sokféleségét is feltételezi. A nők és a férfiak nem alkotnak homogén csoportokat, így e szerint a megközelítés szerint nem létezhet univerzális női és férfi nyelvhasználat sem. A nyelvi viselkedés nem a biológiai nem közvetlen következménye, hanem összetett társadalmi gyakorlat, melyet számos tényező együttesen alakít. Ebből adódik, hogy például egy egyedülálló fővárosi orvosnő jellemzően egészen másként beszél, mint egy vidéken élő, többgyermekes adminisztrátornő. Másrészt egy adott társadalmi helyzetű nőre (vagy férfira) egészen más nyelvhasználat lehet jellemző, amikor például a főnökével vagy a családtagjával beszél. A társadalmi nemek nehezen megfogható volta tehát a hozzájuk kapcsolódó nyelvváltozatokra is jellemző.

⇒ FEMINIZMUS, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, MODERN FEMINIZMUS, POSZTMODERN FEMINIZMUS

📖 Boronkai 2006, Eckert 1990, Holmes 1995.

Gendernyelvészet

Olyan, elsődlegesen szociolingvisztikai szemléletű részdiszciplína, amely a genderhez, azaz a társadalmi nemekhez kötődő nyelvhasználati mintákat, illetve a különböző genderidentitások nyelvi vonatkozásait vizsgálja. Önálló kutatási területként a modern feminizmus nyomán, az 1960-as években intézményesült. Az 1990-es évek előtti – például a Robin Lakoff nevéhez fűződő dominanciaelmélet vagy a Deborah Tannen munkája révén ismertté vált differenciahipotézis szemléleti keretén belüli – gendernyelvészeti kutatások a nemek nyelvhasználata közötti különbségek okát elsősorban a hatalom megoszlásában, illetve a fiúk és a lányok eltérő szocializációjában látták. Az 1990-es években bekövetkező paradigmaváltás után, a posztmodern feminizmus elterjedésével azonban

– a homogén társadalmi kategóriák vizsgálatával szemben – a hangsúly az ágenciára, az egyén szabadságára helyeződött. A legújabb gendernyelvészeti irányzatok vitatják az ún. „ruhafogas-modellt”, vagyis azt, hogy a társadalmi nemet mintegy „ráaggatják” az egyénekre. A dinamikus modell a gendert mint folyamatosan változó, az egyén által a különböző kontextusokban újra és újra megkonstruálódó identitást értelmezi.

A paradigmaváltás előtt a gendernyelvészeti kutatások fókuszában a jellegzetes (mainstream) csoportok álltak, és ezek a kutatások az alanyokat értelem-szerűen és félreérthetetlenül nőként vagy férfiként fogták fel. A posztmodern gendernyelvészet azonban a feminin vagy maszkulin identitást mindig az adott gyakorlatközösség kontextusában értelmezi, és nagyobb érdeklődéssel fordul az egyes csoportok marginális tagjai, a queeridentitás, valamint a gender és a heteronormativitás viszonya felé. A paradigmaváltás előtt a gendernyelvészet egyik fő célkitűzése a szexista nyelvhasználat felismerése és elkerülése volt, a posztmodern fordulat után azonban nagyobb szerep jut a rejtett szexizmus vizsgálatának.

⇒ DIFFERENCIAHIPOTÉZIS, DINAMIKUS MODELL, DOMINANCIAELMÉLET, GENDER, HETERONORMATIVITÁS, MODERN FEMINIZMUS, POSZTMODERN FEMINIZMUS, SZEXIZMUS, SZOCIOLINGVISZTIKA

 Cameron 2005, Holmes–Meyerhoff (eds) 2003, Huszár 2009, Mills 2008.

Globalizáció

Olyan összetett, egyszerre gazdasági, társadalmi és kulturális folyamat, amely a Föld társadalmainak és népeinek összekapcsolását, kapcsolataik intenzitásának növekedését, tehát bizonyos értelemben a földrajzi távolságok rövidülését, az idő és a tér összesűrűsödését jelenti. A globalizáció ennek megfelelően azt eredményezi, hogy az egymástól távoli helyeken történő események is közvetlen, (közel) azonnali hatással lehetnek egymásra; közöttük a kölcsönhatások folyamatosak, gyorsak és egyre kiterjedtebbek. A globalizációs folyamatoknak az 1970-es évektől kezdődően mind a hatóköre, mind a léptéke jelentősen megnövekedett.

A kulturális globalizáció fő jelenségei az infokommunikációs technológiák és az internet nyújtotta globális kommunikációs lehetőségek (pl. Facebook). Jellemző a gondolatok, eszmék, különféle kulturális és ideológiai jelenségek transzkulturális áramlása, a tömegmédia és a populáris kultúra nemzetek föltöttivé válása, egyrészt a homogenizálódás és az amerikanizálódás, másrészt az egyre növekvő multikulturalitás, szociokulturális és nyelvi sokszínűség (szuperdiverzitás).

A globalizáció egyik legfontosabb nyelvi vonatkozása az angol nyelv globális dominanciája. A világangolok-modell a globálisan elterjedt angol nyelv(ek)et nem lingua francaként, hanem sztenderdizált anyanyelvi és nem anyanyelvi változatok sokaságaként értelmezi. Ezen angol változatok globalizálódása egyrészt új két-

nyelvű, (multi)kulturális, (transz)lokális, hibrid kifejezési formákat eredményezhet, másrészt nyelvi imperializmusként vagy homogenizálódásként is felfogható, hiszen az angol nyelv gazdasági és társadalmi tekintélyével veszélyeztetheti az etnikus, illetve kisebbségi nyelvek státuszát és fennmaradását.

⇒ HIBRIDITÁS, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, KULTÚRA, LINGUA FRANCA, MULTIKULTURALITÁS, NYELVCSERE, NYELVHALÁL, VERNAKULÁRIS, VILÁGANGOLOK-MODELL

📖 Appadurai 2001, Beck 2005, Kachru–Kachru–Nelson (eds) 2006, Pennycook 2003, Phillipson 1992, Skutnabb-Kangas 1998a.

Gyakorlatközösség/gyakorlóközösség

Közös tevékenységek által létrehozott és fenntartott csoport; olyan közösség, amelynek tagjait a rendszeresen végzett közös tevékenység(ek), illetve az ezen tevékenység(ek)hez kötődően kialakuló közös gyakorlatok (pl. azonos vagy nagymértékben hasonló cselekvési és beszédmodok, értékek, tudások) teszik közösséggé. Gyakorlatközösségnek tekinthetők például az iskolai osztályok és tanulócsoporthok, a családok vagy az azonos érdeklődési kör alapján szerveződő klubok.

A gyakorlatközösség fogalmára épülő szociolingvisztikai, illetve genderkutatások – a beszélőközösség fogalmával operáló, vagyis a közös nyelvhasználati normák alapján elkülönített beszélői csoportokat vizsgáló tanulmányokkal szemben – elsősorban az adott közösségek önmeghatározásaira, saját értelmezéseire támaszkodnak, illetve ezek megismerésére törekсенek. Az ilyen irányú kutatások során lehetőség nyílik például a szituatív nyelvhasználat, a nyelvi változások, az adott közösségre jellemző nyelvi változatosság, valamint a közös tevékenységek során (újra)konstruálódó identitások vizsgálatára is.

⇒ BESZÉLŐKÖZÖSSÉG, IDENTITÁS, NYELVI VÁLTOZÁS, NYELVKÖZÖSSÉG, POSZTMODERN FEMINIZMUS, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA

📖 Bucholtz 1999, Eckert 2006, Eckert–McConnell-Ginet 1992, Szalai 2015.

Gyakorlóközösség ⇒ GYAKORLATKÖZÖSSÉG

Hallgatóságratervezés-modell

Allan Bell nevéhez fűződő, a kommunikációs alkalmazkodás elméletével szorosan összefüggő szociolingvisztikai modell, amely szerint a megnyilatkozó által egy adott kontextusban választott stílusjegyek, nyelvhasználati módok – a beszélő (tudatos vagy tudattalan) szándékának megfelelően – egyes esetekben közelítenek a befogadó(k)nak (azaz a hallgatóságnak) tulajdonított stílushoz, illetve nyelvhasználati módhoz, más esetekben pedig távolodnak attól. A modell értelmezése szerint a befogadó(k) (feltételezett vagy tényleges) beszédmódjához történő közeledő alkalmazkodás szolidaritást, illetve közvetlenséget fejezhet ki,

a távolodó alkalmazkodás pedig távolságtartást közvetíthet, és a hallgatóságtól való elkülönülést érzékeltetheti. Ez a dinamikus alkalmazkodás – közeledés vagy távolodás – megnyilvánulhat például a kiejtés, a lexika, a beszédtempó vagy a narratív technika szintjén is.

A modell egydimenziós értelmezési keret, amely a stílust elsősorban a társas környezetre adott válaszként, azaz reflexív jelenséggként értelmezi; ugyanakkor felveti, hogy bizonyos kontextusokban a stílusválasztás kezdeményező (iniciatív) jellegű is lehet.

⇒ BESZÉLŐTERVEZÉS-MODELL, IDENTITÁS, KOMMUNIKÁCIÓS ALKALMAZKODÁS, KONTEXTUS, ÖNFIGYELEM-MODELL, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZOCIOLINGVISZTIKA, TÁRSALGÁSELEMZÉS

📖 Bartha–Hámori 2010, Bell 1984, Bell 2001, Coupland 2007, Schilling-Estes 2004b.

Harmadik tér

A kultúra – mint performatív, formálható, aktuálisan létrehozott és újraértelmezhető jelenség – megnyilvánulásának, reprezentálásának tere, amely lehetőséget nyújt a kulturális szimbólumok átértékelésére, felhasználására, és ezáltal lehetővé teszi, hogy új kulturális elemek, jelenségek és formációk jöjjenek létre. Olyan szemiotikai tér, amelyben két vagy több különböző, illetve bizonyos szempontból ellentétes (pl. gyarmatosító–gyarmatosított, lokális–globális, tradicionális–modern, szekuláris–szakrális, maszkulin–feminin) kultúra elemei vetélkednek és keverednek egymással, miközben az adott kultúrák kontaktusa egy harmadik kultúra kialakulásához vezet. Mivel a kultúra reprezentációja a harmadik térben zajlik, állandó ellenállásba ütközik, ezért a kultúra szükségképpen mindig hibridizált.

⇒ HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, PERFORMANCIA

📖 Bakhtin 1982, Bhabha 2010, Kostogriz 2002, Kramsch 2009, Rutherford 1990.

Helydeixis

A térdeixis azon típusa, amely a beszédesemény terében észlelhető élőlények és/vagy dolgok térben elfoglalt helyére, helyzetére, mozgásának tényére, irányára, illetve kezdő- vagy végpontjára utal. A helydeixis prototipikus nyelvi kifejezőeszközei a magyarban a helyhatározószói névmások (pl. *itt*, *ott*, *ide*, *oda*) és a beszédesemény fizikai terének ismeretét megkövetelő helyhatározószók (pl. *közel*, *távol*).

⇒ AUTODEIXIS, BESZÉDESEMÉNY, DEIXIS, DISKURZUS, DISKURZUSDEIXIS, EXOFORA, HETERODEIXIS, IDŐDEIXIS, TÁRSAS DEIXIS, TÉRDEIXIS

📖 Boronkai 2010, Laczkó 2003, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Helyzettervezés ⇨ STÁTUSZTERVEZÉS

Heterodeixis

A deixis azon típusa, amely egy, a beszédesemény valós, konkrét fizikai terétől különböző, elképzelt térre, illetve az ezen elképzelt térben jelen lévő entitásokra vonatkozik.

Heterodeixisről akkor beszélhetünk, amikor a megnyilatkozó a deixist kifejező nyelvi eszközök segítségével egy, a beszédpartnerek valós fizikai környezetében jelen lévő dologra (pl. egy fényképre, egy makettre vagy egy térképre) mutat rá, és ezzel ikonikusan felidézi a deiktikus kifejezés által jelölt entitást. Heterodeiktikusnak tekinthető például az *Ez meg mi?* megnyilatkozásban szereplő *ez* deiktikus használatú névmás, amennyiben egy fényképen vagy filmben látható személyre utal.

⇨ AUTODEIXIS, DEIXIS, MEGNYILATKOZÁS, TÉRDEIXIS

📖 Boronkai 2010, Laczkó 2003, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Heteroglosszia ~ polifónia

A nyelvhasználat sokszólamúsága. A Mihail Bahtyin nevéhez köthető fogalom azt fejezi ki, hogy minden nyelv a különböző nyelvváltozatok (pl. nyelvjárások, szociolektusok és szaknyelvek) közötti folyamatos kapcsolat, kölcsönhatás és összeütközés eredményeként ragadható meg. E szerint a felfogás szerint az egyes változatok közötti különbségek az adott társadalmon belüli csoportok egymástól eltérő szemléletéből, eltérő helyzetéből és különböző érdekeiből fakadnak. Ugyanakkor más-más beszédhelyzetekben az egyes nyelvhasználók is különböző nyelvváltozatokat, illetve regisztereket használhatnak, vagyis a másoktól elsajátított nyelvet képesek a saját aktuális kommunikációs szükségleteiknek megfelelően alakítani.

⇨ HARMADIK TÉR, HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, REGISZTER, SZAKNYELV, SZOCIOLEKTUS

📖 Bakhtin 1982, Bahtyin 2001, Bodó 2016, Burke 2002.

Heteronormativitás

A heteronormatív felfogás pusztán a heteroszexuális kapcsolatokat, a heteroszexuális beállítottságú embereket és ezzel együtt a két biológiai nemnek megfelelő társadalmi nemeket tartja természetesnek, és a heteroszexualitásra épülő normákat vallja. A posztmodern gendernyelvészet ugyanakkor elutasítja a társadalmi nemek bináris felosztását; az ilyen szemléletű vizsgálatokban nagyobb hangsúly kerül az identitás és a heteronormatív felfogás viszonyának feltárására.

⇒ CISZGENDER, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, IDENTITÁS, LMBTQ-KÖZÖSSÉG, QUEER, POSZTMODERN FEMINIZMUS

 Bordo 2006, Butler 2005, Jagose 2003.

Hibriditás/hibridizáció

1. Két különböző nyelv vagy kultúra olyan mértékű keveredése, amely egy harmadik, hibridizált nyelv vagy kultúra kialakulásához vezet. Homi Bhabha elmélete szerint a nyelvi-kulturális hibriditás elválaszthatatlan a harmadik tér fogalmától: mivel a kultúra reprezentációja a harmadik térben zajlik, állandó ellenállásba ütközik, ezért a kultúra szükségképpen mindig hibridizált.

2. Mihail Bahtyin eredeti meghatározása szerint a hibridizáció nyelvi keveredés egy adott megnyilatkozáson belül. Ezen értelmezés szerint a hibriditás fogalma a kódkeverés fogalmával áll szoros összefüggésben; a *hibriditás* megnevezése azonban – a nyelvi eszközöket és nyelvi szempontokat előtérbe helyező *kódkeverés* terminussal ellentétben – elsősorban a különböző nyelvi-kulturális elemek keverése által létrehozott jelentésekre helyezi a hangsúlyt.

⇒ HARMADIK TÉR, IDENTITÁS, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, INTERKULTURALITÁS, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, KULTÚRA

 Bakhtin 1982, Bhabha 2010, Földes 2014.

Hibridizáció ⇒ HIBRIDITÁS

Hiperkorrekció ~ túlhelyesbítés

A magasabb presztízsű (jellemzően sztenderd) nyelvi forma túláltalánosításának folyamata, illetve eredménye; az a jelenség, melynek során a nyelvhasználó törekszik a nem normatívnak tartott, stigmatizált nyelvi formák elkerülésére, valamint a nagyobb presztízsű variánsok használatára, vélt presztízsváltozatként azonban olyan alakot használ, amely vagy nem létezik, vagy nem tartozik az adott nyelvi változó változatai közé. Hiperkorrekciónak tekinthető például az az eset, ha a valamely nemsztenderd változatot beszélők olyankor is igyekeznek kerülni a suksükölő – illetve akként azonosított – alakokat, amikor azok használata a kodifikált nyelvi norma szerint helyénvaló lenne (pl. ilyen a *fessük* alak helyett a *festjük* használata felszólító módú igealakot igénylő függő idézés esetében: *Mondtam neki, hogy festjük* [’fessük’] *ki a szobát*).

A hiperkorrekt alakok ugyanakkor bizonyos esetekben széles körben elterjedteké és elfogadottakká, ezáltal normatív, a sztenderd nyelvváltozatban is használt formákká válhatnak. Például a *hold* szó etimológiáját tekintve a *hó* ’hónap’ szócsaládjába tartozik, és szokásos alakja eredetileg a **houđ* forma volt; az *l* betoldása hiperkorrekciós folyamatok eredményének tekinthető. Ugyan csak hiperkorrekció eredménye a ma már gyakran normatívnak értelmezett

könyörgöm igealak is, amely az ikes ragozás nem ikes igére történő kiterjesztésével jött létre.

⇒ NEMSZTENDERD, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI NORMA, NYELVI VÁLTOZÓ, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD

📖 Crystal 2003, Kálmán–Trón 2007: 40, Kontra 2006c, Kontra 2011, TESz., Trudgill 1997: 86.

Hivatalos nyelv

Egy államalakulaton belül a közigazgatás, az oktatás, a tömegtájékoztatás és a mindennapi ügyintézés alkotmányban, törvényben vagy rendelet(ek)ben rögzített elsődleges nyelve. Ha egy országban csupán egyetlen hivatalos nyelv van, és viszonylag alacsony a nyelvi kisebbségek száma – ez jellemző például Magyarországra is –, a hivatalos nyelv és az államnyelv fogalma gyakran nem különül el egymástól. Ebben az esetben az *államnyelv* és a *hivatalos nyelv* terminusok egymás szinonimái lehetnek.

A hivatalos nyelv nem minden esetben esik egybe a nemzeti identitásban meghatározó szerepet betöltő nemzeti nyelvvel: hivatalos nyelv lehet egy másik állam nemzeti nyelve is, ha ez a nyelv az adott országban is meghonosodott, és hivatalos nyelvi státuszt nyert. Így például Indiában a hindi mellett hivatalos nyelv az angol is; Belgiumban hivatalos nyelv mind a francia, mind a flamand. Spanyolországban azonban az országos hivatalos nyelv kizárólag a spanyol – a baszk és a katalán csak regionális hivatalos nyelv, azaz kizárólag az állam egy bizonyos területén kapta meg a hivatalos nyelveknek járó jogokat.

Arra vonatkozóan, hogy egy államnak el kell-e fogadnia több hivatalos nyelvet is, ha nyelvi kisebbségek élnek a területén, jelenleg nincs nemzetközi jogi norma, és a hivatalos nyelv meghatározására sincs kötelezettség.

⇒ ÁLLAMNYELV, KISEBBSÉGI NYELV, NEMZETI NYELV, NYELVI JOG, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, TÖBBSÉGI NYELV

📖 Kiss 2002, Szarka 2003, de Varennes 1998.

Holt nyelv

Olyan, korábban anyanyelvként létezett természetes nyelv, amelynek már nincsenek anyanyelvi beszélői, mert kihaltak, vagy elhagyták az adott nyelvet, és helyette – például nyelvi asszimiláció következtében – más nyelvet kezdtek használni a mindennapi kommunikációjuk során. A holt nyelveket vagy egyetlen nyelvhasználó sem beszéli (ilyen például a kun), vagy a beszélők másodlagos nyelvként sajátították el, és csak bizonyos alkalmakkor használják (ilyen például a latin). A latint a középkori Európában lingua francaként, a kultúra és a tudás közvetítésére használták (ez mutatja, hogy holt nyelvek is tölthetnek be

közvetítő nyelvi funkciót); ma ilyen szerepe már nincs, de például az orvoslásban és a jogtudományban jelenleg is fontos szerepet tölt be.

⇒ NYELVCSERE, NYELVHALÁL, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI GENOCÍDIUM, NYELVVESZTÉS, TERMÉSZETES NYELV

 Kiss 2002, Trudgill 1997: 56.

Homlokzat ⇒ ARC

Homlokzattfenyegető aktus ⇒ ARCFENYEGETŐ AKTUS

Homlokzatóvó tevékenység ⇒ ARCVÉDŐ TEVÉKENYSÉG

Homlokzatvédő tevékenység ⇒ ARCVÉDŐ TEVÉKENYSÉG

Hozzáadó kétnyelvűség ~ additív kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében – a felcserélő kétnyelvűséggel ellentétben – a közösségi környezet azonos (vagy majdnem azonos) módon viszonyul a kétnyelvű személy mindkét nyelvéhez: mind az első nyelv (amely jellemzően kisebbségi nyelv), mind a második (jellemzően többségi) nyelv használatát hasonló mértékben támogatja, és a két nyelv presztízse közel azonos az adott közösségen belül. Az egyén nyelvi szocializációja során ennek megfelelően az első nyelv mellett fokozatosan kiépül a második nyelv tudása is, ez azonban nem vonja maga után az első nyelv háttérbe szorulását.

A hozzáadó szemléletű, nyelvileg ingergazdag környezetben a kétnyelvű egyének kognitív flexibilitása és értelmi fejlődése felgyorsulhat (különösen abban az esetben, ha az iskolarendszer is támogatja a kisebbségi nyelv használatát is). A hozzáadó kétnyelvűség esetében nem jellemző a nyelvcsere, mivel a két nyelv között nincs számottevő érték-, illetve presztízsbeli különbség az adott közösségen belül.

⇒ FELCSERÉLŐ KÉTNyelvűség, HOZZÁADÓ NYELVPEDAGÓGIA, KÉTNyelvű OKTATÁS, KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűségi KATEGÓRIAPÁROK, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, NYELVMEGŐRZÉS, TÖBBNYELVűség

 Bartha 1999, Göncz 2004, Kontra 2010: 57–60.

Hozzáadó nyelvpedagógia ~ additív nyelvpedagógia

Olyan, a nyelvi sokféleséget értéknek tekintő nyelvpedagógiai szemlélet, amely – a felcserélő nyelvpedagógiával ellentétben – úgy tanít meg a valamely kisebbségi nyelv vagy nemsztenderd változat anyanyelvi beszélőinek egy számukra új nyelvet vagy nyelvváltozatot (rendszerint a magasabb presztízssű többségi nyelvet, illetve a sztenderd változatot), hogy eközben nem korlátozza a tanulók el-

sődleges nyelvének vagy nyelvváltozatának használatát. Így az iskolában tanult nyelv(változat) nem szorítja ki a használatból az elsődleges nyelvi szocializáció során elsajátított nyelvet vagy nyelvváltozatot, hanem hozzáadódik ahhoz. A hozzáadó szemléletű oktatás ilyen módon hozzájárul a tanulók verbális repertoárjának bővüléséhez, a saját nyelv(változat) iránti pozitív nyelvi attitűd megerősödéséhez, a nyelvi bizonytalanság csökkenéséhez, valamint szerepet játszhat a lingvicizmus visszaszorításában és a nyelv(járás)cseré folyamatának lelassításában vagy megállításában is.

⇒ FELCSERÉLŐ KÉTNYELVŰSÉG, FELCSERÉLŐ NYELVPEDAGÓGIA, HOZZÁADÓ KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰ OKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, LINGVICIZMUS, NEMSZTENDERD, NYELVCSERE, NYELVI ATTITŰD, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, SZTENDERD

 Kontra 2005, Kontra 2010: 57–60, Lanstyák 1994b.

Identitás

1. A szociolingvisztika első hullámának felfogása szerint a beszélőnek az eleve adott makroszociológiai kategóriák (pl. nem, életkor, származás) összessége által meghatározott és a beszélőközösség tagjaival folytatott interakciók során kifejeződő (különböző szerepeket, értékeket, nyelvi és nem nyelvi magatartásformákat, illetve viselkedésmintákat magában foglaló) önmeghatározása, önképe.

2. A szociolingvisztika harmadik hulláma szerint a beszélő nemcsak az eleve adott makroszociológiai kategóriák összessége által meghatározott identitással rendelkezik, hanem dinamikus, a társas interakciókban a saját alkotó beszédtevékenységével létrehozott lokális etnográfiai (pl. „stréber” vagy „menő”) és mikrointerakciós (pl. kérdező, hallgató, válaszoló, vizsgáló, tréfálkozó, bocsánatot kérő beszédpartner) identitáskategóriákkal is. A lokális etnográfiai identitáskategóriák az adott beszédhelyzet keretei között (pl. család, munkahely) teremtdnek meg. A mikrointerakciós identitáskategóriák ideiglenesek: a beszédpartnerek interakciós pozícióinak, résztvevői szerepeinek és más kontextuális tényezőknek a változásával újra és újra megteremtődnek (pl. valaki szerelmet vall, viccet mesél, bocsánatot kér vagy vizsgálzik).

⇒ CROSSING, GLOBALIZÁCIÓ, HIBRIDITÁS, MULTIKULTURALITÁS, PERFORMANCIA, STILIZÁCIÓ, STÍLUS A SZOCIOINGVISZTIKÁBAN, A SZOCIOINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA

 Bartha–Hámori 2010, Bucholtz–Hall 2010, Butler 1990, Butler 1997, Coupland 2007, Hall 1997, Mendoza–Denton 2004.

Idiolektus

Az egyén nyelvhasználatának, nyelvi viselkedésének jellegzetes, csak az adott beszélőre jellemző módja; az egyes beszélők egyéni nyelvváltozata, amelyre az adott beszélő biológiai adottságai, világlátása és világtértelemezése, valamint

a különböző nyelvi és nem nyelvi tapasztalatai egyaránt hatással vannak. Dinamikus, az egyén tapasztalatainak bővülésével újra és újra módosuló, újraserveződő nyelvváltozat.

A nyelvhasználat egyedi, idiolektális vonásai a nyelv valamennyi szintjén megmutatkoz(hat)nak: éppúgy tetten érhetők a szókincsben, a kifejezések megválasztásában, mint a mondat szerkesztésben vagy akár a kiejtésbeli sajátosságokban is.

Minden idiolektuson belül vannak változatok; ez az idiolektusok elidegeníthetetlen jellemzője. Egy-egy nyelvi változónak a nyelvhasználók gyakran több változatát is ismerik, beszédtevékenységük során tehát az adott beszédhelyzetnek és szándékaiknak megfelelően (vagy nem tudatosan) választhatnak az egyes változatok között. Ez a választás árulkodhat arról, hogy a mindenkori beszélő miként – például mennyire formálisnak vagy informálisnak – ítéli meg az adott szituációt, hogyan viszonyul beszédpartneréhez vagy beszédpartnereihez, hogyan vélekedik a kapcsolatukról, valamint arról is, hogy önmagát hogyan értékeli, hogyan pozicionálja az adott helyzetben: milyen szerepet tulajdonít magának, illetve milyen szerepben kíván feltűnni a társalgás más résztvevői előtt. Választásaival tehát a beszélő (tudatosan vagy kevésbé tudatosan) folyamatosan különböző társas jelentéseket fejez ki a beszédtevékenysége során, és választásai ezzel együtt identitásjelölő szerepet is betöltenek.

Az idiolektus fogalma kulcsfogalom például az igazságügyi nyelvészetben: az igazságügyi nyelvész szakértők a rendelkezésre álló megnyilatkozásokra jellemző idiolektális jegyek alapján igyekeznek érvényes, lehetőség szerint bizonyító erejű megállapításokat tenni a megnyilatkozás szerzőjének személyére vonatkozóan.

⇒ IDENTITÁS, NYELVI VÁLTOZÓ, NYELVVÁLTOZAT, SZOCIOLINGVISZTIKA, TÁRSAS JELENTÉS

📖 Bussmann 1996, Kiss 2002: 58–60, Sándor 2014: 181–200.

Idődeixis ~ temporális deixis

A beszédesemény időbeli viszonyaival kapcsolatos kontextuális ismereteket aktiváló deiktikus nyelvi művelet; olyan exoforikus (vagyis a diskurzuson⁽¹⁾ kívülre mutató) deixis, amely a megnyilatkozó által említett, illetve elbeszélt események idejét (időpontját vagy időtartamát) a beszédesemény idejéhez viszonyítva jeleníti meg.

Az idődeixis prototipikus nyelvi kifejezőeszközei a magyarban a diskurzusban említésre kerülő események idejét a megnyilatkozás idejéhez viszonyító határozószók (pl. *most; idén, tavaly; tegnap, ma, holnap*). Emellett idődeixis-ként értelmezhetők egyes közelre mutató névmások (pl. *ilyenkor, eddig, ezelőtt*), bizonyos ragos és névutós névszók (pl. *márciusban, tízkor, hat éve; egy hét múlva, dél körül*), valamint a megjelölt időt fogalmilag kifejtetté tevő,

főnévi elemet is tartalmazó ún. kifejtő mutató névmási deiktikus kifejezések (pl. *ebben a hónapban, ezen a kedden*). Emellett – amennyiben az ábrázolt esemény ideje a megnyilatkozás idejéhez viszonyítva jelenik meg – az igeidők nyelvtani kategóriája is összefüggésbe hozható az idődeixissel.

⇒ DEIXIS, DISKURZUS, DISKURZUSDEIXIS, EXOFORA, MEGNYILATKOZÁS, TÁRSAS DEIXIS, TÉRDEIXIS

📖 Boronkai 2010, Laczkó 2003, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Illokúciós aktus

John Austin beszédaktus-elmélete szerint megnyilatkozás útján, kommunikatív célok elérése érdekében végrehajtott nyelvi cselekvés; a kommunikatív cselekvés beszédaktusa. Az illokúciós aktus fogalmát tovább árnyaló John Searle értelmezésében az illokúciós aktust megvalósító megnyilatkozások a beszédaktus tartalmára vonatkozó propozícióból és a kommunikatív szándékot jelző illokúciós erőből állnak.

Az illokúciós aktusokat Searle nyelvfilozófiai szemléletű osztályozása öt fő típusba sorolja. A reprezentatívumok (állító beszédaktusok, pl. magyarázatok) és az expresszívumok (kifejező beszédaktusok, pl. köszönetnyilvánítások) a megnyilatkozó mentális állapotainak kifejezését helyezik előtérbe, a direktívumok (utasító beszédaktusok, pl. kérések) és a komisszívumok (elkötelező beszédaktusok, pl. ígérek) a világban bekövetkező változások elérésére való törekvéstre utalnak, a deklarációk (kinyilatkoztató beszédaktusok) sajátossága pedig az, hogy közvetlenül idéznek elő változást a világban.

⇒ BESZÉDAKTUS, DEKLARÁCIÓ, DIREKTÍVUM, EXPRESSZÍVUM, ILLOKÚCIÓS ERŐ, KOMISSZÍVUM, LOKÚCIÓS AKTUS, MEGNYILATKOZÁS, PERLOKÚCIÓS AKTUS, REPREZENTATÍVUM

📖 Austin 1962, Bussmann 1996, Searle 1975, Searle 1997, Tátrai 2011.

Illokúciós erő

Searle beszédaktus-elmélete szerint az illokúciós aktust megvalósító megnyilatkozások azon összetevője, amely lehetővé teszi, hogy az adott megnyilatkozások cselekvéértékkel rendelkezzenek, valamint jelzi a megnyilatkozó kommunikációs szándékát is.

Az illokúciós erő prototipikus nyelvi jelölői a beszédaktusok által végrehajtott cselekvéseket explicit módon kifejező performatív igék (pl. *ígérem, megparancsolom, kérem*) és az indulatszók (pl. *jaj, hűha*). Az illokúciós erő jelölésének konvencionális nyelvi eszköze lehet ezenkívül például a szórend, az igemód, a mondatfajta, a hangsúly és az intonáció is (amely a magyarban elkülönítheti egymástól a kijelentéseket, az eldöntendő kérdéseket és a felszólításokat). Írott szövegek esetében a középpontozás is alkalmas lehet a megnyilatkozó kommunikációs szándékának kifejezésére.

Az illokúciós erőt megjelenítő nyelvi eszközöket a szakirodalom összefoglalóan az angol megnevezés rövidítéseként megalkotott *IFID* (*illocutionary force indicating device* 'illokúciós erőt kifejező eszköz') terminussal jelöli.

⇒ BESZÉDAKTUS, ILLOKÚCIÓS AKTUS, PERFORMATÍV IGE

📖 Boronkai 2009: 21–22, Cruse 2006, Searle 1975, Szili 2004, Tátrai 2011.

Implicit jelentés

Paul Grice implikátúraelméletében megfogalmazza, hogy a nyelvhasználók a nyelvi tevékenység során expliciten ki nem fejtett tartalmakat is képesek közölni egymással. Ezzel összefüggésben Grice különbséget tesz a megnyilatkozó által kimondott (konvencionális) és szándékolt (implicit) jelentések között. Az implicit jelentés e szerint a felfogás szerint a megnyilatkozás jelentésének azon része, amely nyelviileg nem reprezentálódik (nincs kifejtve) az adott megnyilatkozásban, és amelynek létrehozását, felismerését és értelmezését különböző, az adott beszédhelyzetben releváns kontextuális ismeretek mozgósítása teszi lehetővé.

Az implicit jelentés létrehozásának alapvető lehetőségei az előfeltevések, a konvencionális implikátúrák és a társalgási implikátúrák. Az előfeltevések (vagyis a megnyilatkozó által adotttnak tartott ismeretek) és a konvencionális implikátúrák létrejöttét nyelvi konvenciók segítik: ezekben az esetekben konvencionális nyelvi eszközök teremtik meg a kapcsolatot a nyelviileg kifejtett tartalom és az adott megnyilatkozás feldolgozásához szükséges háttérismeretek között. A társalgási implikátúrák azonban nem köthetők egyértelműen bizonyos nyelvi konvenciókhoz: megértésük, értelmezésük a befogadó(k) világról való tapasztalatainak, valamint szociokulturális, illetve kontextuális ismereteinek mozgósításán alapuló következtetési folyamatok eredménye.

⇒ ELŐFELTEVÉS, KONTEXTUS, KONVENCIONÁLIS IMPLIKATÚRA, KOTEXTUS, MEGNYILATKOZÁS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA

📖 Cruse 2006, Grice 1975, Nemesi 2012, Tátrai 2011.

Index

A szemiotika (jeltan) egyik alapfogalma; olyan jel, amely a tárgyára nem a hasonlóság vagy az analógia, hanem a térbeli és/vagy időbeli folytonosság, érintkezés, dinamikus viszony következtében utal. Az indexikus kapcsolatok lehetnek természetesek (pl. a füst a tűz indexeként) vagy társadalmilag konstruáltak, mint a nyelvi indexálás esetei.

A nyelvi indexálás referenciális, ha a kommunikáció kontextusára vagy helyzeti dimenzióira utal – ilyenek például a mutató vagy a személyes névmást tartalmazó kifejezések (pl. *az a könyv*). Az indexálás akkor nem referenciális,

ha a nyelvi formákhoz társas jelentés kapcsolódik (pl. a francia akcentus francia anyanyelvű beszélőt jelezhet).

A nyelvi formák és a társas jelentések közötti indexálás lehet közvetlen és közvetett. A társadalmi kategóriák – például a gender (azaz a társadalmi nem) vagy az életkor – ritkán indexálódnak közvetlenül (pl. *doktornő, tanár úr, Kovácsné*). Sokkal jellemzőbb a közvetett nyelvi indexálódás, melynek során bizonyos nyelvi formák vagy stratégiák használata a beszélő társadalmi vagy etnikai identitására, lakóhelyére, nemére, pozíciójára (stb.) utaló közvetett jelzésként válik értelmezhetővé. Például amerikai nők körében az ún. simuló vagy utókérdések (pl. *We'll do it, okay?* 'Megcsináljuk, jó?') gyakori használata nem a nőiesség, hanem a hezitáció, a bizonytalanság indexe lehet – vagyis nem tekinthető a genderre utaló közvetlen indexikalitásnak. Ezt azonban a nyelvhasználok egyes csoportjai (tévesen) általában a nőkre jellemző, illetve tőlük elvárt nyelvi jegyek tartják.

⇒ GENDER, IDENTITÁS, KONTEXTUS, NYELVI IDEOLÓGIA, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA, TÁRSAS JELENTÉS

📖 Horányi–Szépe (szerk.) 2005, Peirce 1931–1958, Ochs 1992, Ochs 1996.

Indikátor

William Labov felfogása szerint olyan, a nyelvi kontextushoz köthető nyelvi változó, amely – a markerekkel és a sztereotípiákkal ellentétben – nem hordoz társas jelentést, mivel észrevétlen az adott beszélőközösség, illetve a beszélőközösség egyes tagjai számára: a beszélők nincsenek tudatában az adott változat használatának. Az indikátor markerré válhat, amennyiben társadalmi és stílusrétegződést kezd mutatni, a marker pedig sztereotípiává alakulhat át, ha a beszélők az adott nyelvi változóhoz nyílt értékítéletet társítanak.

Más-más beszélőközösségekben vagy akár különböző beszélők esetében eltérő lehet, hogy mely nyelvi változók tekinthetők indikátornak, és melyek markernek vagy sztereotípiának. Ugyanaz a változó (például egy nyelvjárási elem) egy adott közösség vagy a közösség egyes tagjai számára lehet indikátor, más beszélők vagy beszélőközösségek azonban ugyanezt a változót sztereotípiaként is értelmezhetik: számukra társadalmi értékelés tárgyává válhat, és így alkalmas lehet az adott nyelvi változó és az azt használó beszélő(k) stigmatizálására (megbélyegzésére). Például a dél-alföldi régióban a beszélők egy adott helyzetben gyakran nincsenek tudatában annak, hogy az *ó* hangot kettőshangzós [ao]-nak ejtik (az [ao]-val ejtett változat tehát számukra ilyenkor indikátor), de ha például egy más területről érkező beszélő vagy egy másik beszélőközösség felismeri a kettőshangzós ejtést, és ennek alapján ítéli meg az adott közösség nyelvhasználóit, akkor esetükben az adott nyelvi változó sztereotípiaként értelmeződik.

⇒ KONTEXTUS, MARKER, NYELVI VÁLTOZÓ, STIGMATIZÁCIÓ, SZTEREOTÍPIA, TÁRSAS JELENTÉS

📖 Labov 1972, Sándor 2014: 211, Wardhaugh 1995: 124.

Indirekt beszédaktus ⇒ KÖZVETETT BESZÉDAKTUS

Integráció

Olyan békés, önkéntes és kétirányú folyamat, melynek során a társadalmon belüli nem domináns etnikulturális (kisebbségi, illetve bevándorló) csoport(ok) és a domináns (többségi) kultúra közötti interakció az adott kultúrák egybeolvadásához vezet. Az integráció megvalósulásához vezető változási folyamatok hasonlóak a multikulturalitást eredményező folyamatokhoz, a változások célja azonban eltér egymástól: míg a multikulturalitás esetében a kulturális sokféleség fennmaradása a cél, addig az integráció célja az, hogy a kultúrák interakciójából és egymásra hatásából egy új, hibrid jellegű kultúra szülessen.

Integráció csak akkor mehet végbe, ha a domináns társadalom nyitott és befogadó a kulturális másság irányában, nem diktálja, illetve nem korlátozza a nem domináns csoport(ok) integrációs stratégiáit és lehetőségeit. A sikeres integrációhoz kölcsönösségre, mind a domináns, mind a nem domináns csoport(ok) részéről alkalmazkodásra van szükség: az összes érintett csoportnak el kell ismernie, hogy minden csoportnak joga van megőrizni bizonyos kulturális sajátosságait. Az integráció előfeltétele, hogy a nem domináns csoportok fogadják el a domináns társadalom alapértékeit, a domináns csoport pedig legyen kész átalakítani a nemzeti intézményeket és alrendszereket (pl. az igazságszolgáltatást, az oktatást és az egészségügyet) annak érdekében, hogy az együtt élő közösségek mindegyikének szükségleteit kielégítsék.

⇒ AKKULTURÁCIÓ, HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ

📖 Berry 1992, Berry 1997, Berry 2011, Levesque (ed.) 2011.

Interakcionális stilisztika ⇒ A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA

Interakcionális szociolingvisztika ⇒ INTERAKCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

Interakciós/interakcionális szociolingvisztika

A szociolingvisztika John Gumperz nevéhez fűződő irányzata, amely – a társalgások funkcionális szempontú megközelítését helyezve a figyelem előterébe – a társas kapcsolatok és a társas interakciók közötti szoros és szisztematikus összefüggéseket kutatja. Elsősorban arra keresi a választ, hogy a beszélők miként hoznak létre jelentéseket a társas interakcióik során.

Az interakciós szociolingvisztika az antropológiában és a szociológiában gyökerezik, módszereit ugyanakkor elsődlegesen a pragmatikából, illetve a diszkurzus- és társalgáselemzésből meríti. Legjellemzőbb kutatási módszere a video- és hangfelvételek komplex, a grammatikai és lexikai vizsgálat mellett fonetikai (pl. prozódiai) és stilisztikai szempontokat is érvényesítő, a kontextust és a beszédpartnerek előfeltevéseit is figyelembe vevő elemzése. Ezen megközelítés szerint az egyes beszélők közötti kommunikációs különbségek arra vezethetők vissza, hogy a hasonló nyelvi tudással rendelkező egyének különbözőképpen kontextualizálják a mondanivalójukat, és ezáltal különböző üzeneteket hoznak létre, melyeket más-más módokon értelmeznek. Az eltérő értelmezések létrejöttéhez hozzájárulnak az eltérő előfeltevések, valamint a kontextualizációs jelölők is (vagyis a nyelvi és nem nyelvi viselkedés azon elemei, amelyek kapcsolatba hozzák a megnyilatkozásokat a kontextuális tudással).

Az interakciós szociolingvisztika kiemelt kutatási témái közé tartozik például az interkulturális kommunikáció során fellépő, a kultúrák közötti különbségekből, illetve a kontextualizációs jelzések kultúraspecifikus voltából adódó félreértések vizsgálata, valamint a nyelvi udvariasság tárgykörébe vonható kérdések tanulmányozása. Az udvariasság interakciós szociolingvisztikai keretben jellemzően a Goffman által kidolgozott arcelméletből kiindulva értelmezhető.

⇒ ARC, ARCFENYEGETŐ AKTUS, ARCÉDŐ TEVÉKENYSÉG, DISKURZUSELEMZÉS, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, KONTEXTUS, PRAGMATIKA, SZOCIOLINGVISZTIKA, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSELEMZÉS, UDVARIASSÁG, VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Bailey 2008: 2314, 2317, Boronkai 2009: 15, Gumperz 1982: 131, 208.

Interferencia

1. Olyan nem állandósult kontaktusjelenségek összefoglaló megnevezése, amelyek kétnyelvű közösségek körében vagy intézményesített formában zajló szervezett nyelvtanulási keretek között jönnek létre a két vagy több nyelv érintkezése során. Ide tartozik minden olyan alkalmi, nem konvencionalizálódott nyelvi (pl. fonetikai, grammatikai vagy pragmatikai) jelenség, amely arra vezethető vissza, hogy a nyelvhasználók a mindennapi kommunikációjuk során rendszeresen egynél több nyelvet használnak. Interferenciajelenségeknek tekinthetők például azok a valamely más nyelvből átvett lexikai elemek, amelyek nem honosodtak meg az átvevő nyelvben, és azok az alkalmi kontaktusjelenségek is, amelyek egyetlen beszélő nyelvhasználatához köthetők.
2. Szűk értelemben olyan, az idegen nyelv(ek) tanulásakor fellépő jelenség, amelynek esetében a nyelvtanuló a saját anyanyelvének (vagy ritkábban egy általa magas szinten beszélt második nyelvnek) a mintázatait, sajátosságait a célnyelv használatakor is követi, illetve érvényesíti annak ellenére, hogy ezen mintázatok és/vagy sajátosságok a célnyelvre nem jellemzőek. Ilyen például az

az eset, amikor egy szlovák anyanyelvű, magyarul tanuló személy a szlovák ragozási sajátosságokat követve olyankor is megőrzi a szótó végi magánhangzót az adott szó ragozott alakjában, amikor a magyarban ez szokatlan, illetve nem normatív formát eredményez (pl. *Történelemet is tanulok*).

Az ekként értelmezett interferencia a célnyelv normáinak megsértését eredményezi, ezért az idegen nyelv tanulása kapcsán a nyelvtanulást nehezítő jelenségként (ún. negatív transzferként) is felfogható.

⇒ KÉTNyelvűség, Kódkeverés, Kódváltás, Kontaktusjelenségek

📖 Bartha 1999: 116–122, Benő 2014: 33–49, Borbély 2014: 56–57, 69, Misad 2002, Weinreich 1953.

Interkulturális érzékenység

Az egyén azon képessége, hogy megérti, elfogadja és magáévá teszi a saját kultúrájától eltérő kulturális környezet értékeit is.

Az interkulturális érzékenység kialakulásának/elsajátításának folyamata tipikusan a saját és a másik kultúra közötti különbségek tagadásával kezdődik. Ezt követően az egyén a védekezés, majd a minimalizáció fázisain keresztül – amikor érzékeli, de nem ismeri el a különbségek jelentőségét –, a különbségek elfogadása, majd az azokhoz való alkalmazkodás után juthat el addig, hogy a két kultúra értékeit integrálja. Ezen folyamat során tehát az új kulturális környezetben az egyén etnocentrizmuson alapuló szemléletét (amely szerint „az én kultúrájám jó, a másik kultúrája rossz”), vagyis a másik kultúrával szembeni elutasító attitűdjét az etnorelativizmus szemlélete váltja fel: az adott személy magáévá teszi a másik kultúra bizonyos értékeit, és a magáéval egyenrangúnak tekinti a másik kultúrát. A kulturális különbségek integrálása ugyanakkor csupán a legmagasabb szintű interkulturális érzékenységgel bíró egyéneket jellemzi. Az ilyen személyek aktív résztvevőivé válnak a másik kultúrának, a (kulturális) jelenségeket egyszerre több perspektívából képesek vizsgálni, és biculturális vagy multiculturális identitással rendelkeznek.

⇒ Hibriditás, Interkulturális kommunikáció, Interkulturális kompetencia, Interkulturális nyelvészet, Kultúra, Multiculturálisitás

📖 Bennett 1986, Bennett 1993, Bennett 2004, Szilágyi N. 2007.

Interkulturális kommunikáció

1. Eltérő kulturális csoportokhoz tartozó beszélők közötti nyelvi interakció, amely gyakran (de nem szükségszerűen) egyúttal eltérő nyelvek beszélői közötti interakció is. Interkulturálisnak tekinthető nemcsak a különböző nemzeti kultúrák képviselői közötti, hanem az azonos országban élő, de valamilyen szempont (pl. etnicitás, társadalmi vagy földrajzi helyzet) szerint eltérő szubkultúrák és/vagy kisebbségi csoportok képviselői közötti kommunikáció is.

2. A terminus nemcsak magára az interkulturális kommunikáció jelenségére vonatkozhat, hanem az adott jelenséggel foglalkozó tudományterület elnevezésére is használják. Az interkulturális kommunikáció mint tudományterület a két vagy több kultúra képviselői közötti nyelvi és nem nyelvi interakciókat, illetve az ezen interakciók során a kulturális értékek, szokások és viselkedési normák különbségei következtében fellépő nehézségeket és félreértéseket vizsgálja. Célja az interkulturális érzékenység fejlesztése és az interkulturális kompetencia kialakítása.

Az interkulturális kommunikáció mint tudományterület tárgykörébe hagyományosan azok a kutatások tartoznak, amelyek nemzeti, vallási és szervezeti kultúrák közötti kulturális különbségekkel, valamint az ezek vizsgálatára irányuló módszerekkel foglalkoznak. Ezek a kutatások az egyes egyének egy-egy kulturális csoporthoz való tartozásából, illetve a kulturális csoportok egymástól való elkülönüléséből indulnak ki. A szociolingvisztika harmadik hullámának hatására újabban a figyelem előterébe került a két- és többnyelvű csoportok, illetve egyének kommunikációjának vizsgálata.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, HARMADIK TÉR, HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTERKULTURÁLIS ÉRZÉKENYSÉG, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, INTERKULTURÁLIS NYELVÉSZET, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS, TRANSZKULTURALITÁS

📖 Földes 2007a, Hidasi 2004, Jackson (ed.) 2012, Paulston–Kiesling–Rangel (eds) 2012.

Interkulturális kompetencia

Azon képességek összessége, amelyek a beszélő számára lehetővé teszik, hogy hatékonyan kommunikáljon a más kulturális háttérrel rendelkező – és ezzel együtt gyakran más nyelvű – közösségek tagjaival. Az interkulturális kompetencia olyan kontextusokra, illetve szituációkra is kiterjed, amelyekre a beszélőt közvetlenül nem készítették fel.

Az interkulturális kompetenciának a nyelvi és kommunikatív kompetencián kívül négy dimenziója különíthető el egymástól: az ismeretek (a tudás), a (pozitív) attitűdök, a készségek és a tudatosság dimenziója. A tudáskomponens megköveteli, hogy a beszélő megfelelő ismeretekkel rendelkezzen az adott társadalmi csoportokról, azok kulturális termékeiről és hagyományairól, interakcióik jellegzetességeiről a saját kultúrájában és a célnyelvi kultúrában egyaránt. A pozitív attitűdök forrása a saját és az attól eltérő kultúra iránti kíváncsiság és nyitottság. A megfelelő készségek birtokában a beszélő képes értelmezni, elemezni, illetve összehasonlítani az eltérő kultúrák kulturális jelenségeit és különbségeit. A kulturális tudatosság azt jelenti, hogy a beszélő képes kritikus szemmel megítélni a saját kultúrája és más kultúrák termékeit, szemléletmódját és gyakorlatát. A tudatos egyén reflexív, vagyis a másokkal való interakció során is az önelemzésre, a saját identitás felfedezésére és megismerésére helyezi

a hangsúlyt. Az ismeretek, a pozitív attitűdök, készségek fejlődése kedvezően hat vissza a tudatosságra és fordítva.

⇒ IDENTITÁS, INTERKULTURÁLIS ÉRZÉKENYSÉG, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, KOMMUNIKATÍV KOMPETENCIA, KULTÚRA, NYELVI KOMPETENCIA

📖 Byram 1997, Byram–Gribkova–Starkey 2002, Jackson (ed.) 2012, Paulston–Kiesling–Rangel (eds) 2012.

Interkulturális konfliktus

A különböző kultúrájú egyének vagy csoportok (pl. népek) közötti érintkezés során a kulturális értékek különbözőségéből adódó kommunikációs nehézség és/vagy összetűzés. (Interkulturális konfliktust okozhat például az, ha egy multinacionális vállalatnál a magyar és az amerikai alkalmazottak hozzáállása – kulturális háttérükből fakadóan – eltérő mértékben kollektivistá, illetve individualista.) Az interkulturális konfliktus szélsőséges esetekben a kisebbségek üldözéséhez, népiirtáshoz vagy országok, népek közötti háborúkhöz vezethet.

A globalizáció korában megnövekedett az emberek mobilitása, az üzleti és szabadidős turizmus révén mindennapossá vált a különböző kultúrák tagjai közötti hosszabb-rövidebb ideig tartó, nemzeti és etnikai határokon átvélt érintkezés, és ezzel együtt az egyes egyének között kialakuló interkulturális konfliktusok esélye is megnőtt. Emellett a multikulturális társadalmakban a többségi kultúra mellett számos kisebbségi, illetve szubkultúra is él, ami ugyancsak a kultúrák közötti félreértésekhez, társadalmi szintű interkulturális konfliktusokhoz vezethet.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS ÉRZÉKENYSÉG, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS KOMPETENCIA, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, KULTÚRA, KULTURÁLIS ÉRTÉK, MULTIKULTURALITÁS

📖 Hidasi 2004, Jackson (ed.) 2012, Ting-Toomey–Oetzel 2001.

Interkulturális kontaktus

Különböző kultúrájú – és ezzel együtt gyakran különböző nyelvű – egyének vagy csoportok (pl. népek) közötti kapcsolat, amely lehet önkéntes (ha pl. turizmus, kereskedelem révén kerül rá sor) vagy kényszerű (ha pl. háború vagy gyarmatosítás következtében jön létre). Az önkéntes interkulturális kontaktusok során minden érintett kultúra kisebb-nagyobb változásokon mehet keresztül, a kikényszerített kontaktusok esetében azonban az alárendelt kultúrát gyökeres és nemkívánatos változások érhetik. Az interkulturális kontaktus hagyományosan közvetlen érintkezést feltételez az egyes kultúrák tagjai között, de a technológiai fejlődés és a globalizáció következtében egyre gyakoribbak a közvetlen fizikai kapcsolattal nem járó (pl. interneten keresztül létrejövő) kontaktusok is.

Az interkulturális nyelvészeti kutatásokban az interkulturális kontaktus hagyományosan a különböző kultúrájú és sokszor különböző anyanyelvű beszélők érintkezéséből adódó kommunikációs nehézségek és félreértések lehetséges forrásaként jelenik meg. Az újabb kutatások azonban elsősorban nem az esetleges problémák elemzésére fókuszálnak, hanem egyrészt új pedagógiai lehetőségek, transzkulturális formációk és kompetenciák forrásaként vizsgálják, másrészt a multikulturalitás és a globalizáció keretei között, a harmadik tér fogalmának bevezetésével értelmezik újra az interkulturális kontaktusokat. Az ilyen szemléletű kutatások elsősorban arra keresik a választ, hogy az interkulturális kontaktus okoz-e, és ha igen, milyen változást okoz az egyik vagy mindkét kultúrában.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, HARMADIK TÉR, HIBRIDITÁS, INTERFEERENCIA, INTERKULTURÁLIS NYELVÉSZET, KONTAKTUSJELENSÉGEK, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS, TRANZSKULTURÁCIÓ

📖 Jackson (ed.) 2012, Pratt 1992.

Interkulturális nyelvészet

Olyan, a nyelvi jelenségeket kulturális meghatározottságukban vizsgáló interdiszciplináris (pl. az interkulturális kommunikáció⁽²⁾, a kultúraszemantika, a kulturális nyelvészet és a kultúrantropológia kutatásaihoz is szorosan kapcsolódó) tudományterület, amely az egyes kultúrák tipikus nyelvhasználata (nyelve, nyelvváltozata és/vagy beszédmódja) közötti kontrasztok leírását és értelmezését, valamint a különböző kultúrák, illetve nyelvek érintkezéséből adódó nyelvi jelenségek feltárását helyezi figyelme előterébe. Az interkulturális nyelvészet tárgykörébe tartozik a saját kultúra és a más kultúrák közötti különbségtétel nyelvi vonatkozásainak kutatása, az ezen megkülönböztetés feloldási lehetőségeinek számbavétele, valamint a kulturális másság (alteritás) nyelvi megjelenési módjainak vizsgálata is. Központi kutatási területei közé sorolható például a nyelvi és kulturális kontaktusjelenségek, illetve – ezekkel összefüggésben – a hibriditás és a transzkulturalitás jelenségének leírása, valamint a két- és többnyelvűség feltételei között létrejövő új nyelvváltozatok és stílusok elemzése.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, HARMADIK TÉR, HIBRIDITÁS, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURALITÁS, KONTAKTUSJELENSÉGEK, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, TRANZSKULTURALITÁS

📖 Földes 2007b, Jackson (ed.) 2012, Paulston–Kiesling–Rangel (eds) 2012.

Interkulturalitás

A különböző kultúrák közötti interakciós folyamat első szakasza, amely a kapcsolat létrejöttét, a megértés, illetve az elfogadás időszakát foglalja magában, és amelyet később a multikulturalitás – azaz a kulturális sokféleség –

vagy a kultúrák közötti intenzív és többszörös átfedéseket feltételező transzkulturalitás szakasza követhet. Az interkulturalitás fogalma az egyes kultúrák, illetve az egyes kultúrák képviselői között létrejövő kapcsolatokat és az érintkezés azon folyamatait foglalja magában, amelyek keretében a különböző kultúrák értékeit, szokásaikat és viselkedési normáikat megjelénítik egymás számára. Az interkulturalitás nézőpontjából alapvető egyrészt a kultúrák térbeli különbözőségének, másrészt a kultúrák értékbeli egyenlőségének elismerése, valamint a különbözőség elfogadása és a más kultúrák tisztelete.

Az interkulturalitás fogalma egyaránt értelmezhető a különböző kulturális csoportok (pl. nemzetek, etnikai kisebbségek, gyakorlatközösségek) és az egyes egyének (pl. a turista, a külföldön dolgozó diplomata vagy akár a más kultúrákról szóló könyvet olvasó személy) szintjén.

Az interkulturális nézőpont a nyelvészeti kutatásokban is széleskörűen elfogadottá vált; általában olyan szemléletként értelmeződik, amely a kultúrák egymásra hatását egy-egy szűkebb perspektívából (pl. a kommunikáció szempontjából) vizsgálja. Tágabb értelmezés szerint azonban az interkulturalitás olyan szemléletként is felfogható, amely a nyitottságot, az eltérő gondolkodásmódok és nézőpontok mérlegelését helyezi előtérbe.

⇒ GYAKORLATKÖZÖSSÉG, HARMADIK TÉR, HIBRIDITÁS, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, INTERKULTURÁLIS NYELVÉSZET, KULTÚRA, KULTURÁLIS ÉRTÉK, MULTIKULTURALITÁS, TRANZSKULTURALITÁS

📖 Földes 2007b, Hidasi 2004, Jackson (ed.) 2012, Paulston–Kiesling–Rangel (eds) 2012.

Internacionalizáció

Olyan, a nyelvi internacionalizmus ideológiájára épülő nyelvtervezési stratégia, amely a helyi (vernakuláris) nyelvvel vagy nyelvekkel szemben egy nemzetközi nyelv használatát támogatja – gyakran azáltal, hogy az adott nyelvet hivatalos nyelvi státuszba helyezi. Az internacionalizáció tipikusan státusztervezési – vagyis a nyelv(ek) helyzetének megváltoztatására irányuló – stratégia, de bizonyos esetekben a nyelv korpuszának alakítására is kiterjedhet: ekkor a stratégia célja, hogy a helyi nyelv(ek) grammatikai, lexikai és/vagy stilisztikai szempontból közelítsen(ek) valamely világnyelvhez. Az internacionalizációval ellentétes törekvés a vernakularizáció, amely a helyi nyelv(ek)et, illetve az(ok) használatát részesíti előnyben.

Internacionalizációs nyelvpolitika jellemző például a volt gyarmatokra. Az internacionalizáció lehet kizárólagos, amikor egy adott országban csupán egy vagy két nemzetközi nyelv sztenderdizált változata jelenik meg hivatalos nyelvként (pl. Kamerunban az angol és a francia nyelv), más esetekben azonban a nemzetközi nyelvek mellett valamely helyi nyelv is hivatalos státuszt

kap (pl. a Fülöp-szigeteken a spanyol és az angol mellett hivatalos nyelv a filippinó is).

⇒ HIVATALOS NYELV, KORPUSZTERVEZÉS, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, STÁTUSZTERVEZÉS, SZTENDERDIZÁCIÓ, VERNAKULÁRIS, VERNAKULARIZÁCIÓ

📖 Cobarrubias 1983, Lanstyák 2009a, Sándor 2006.

Interszekcionalitás

Olyan elmélet, amely szerint a társadalmi előítéletek és az ezek mentén, illetve ezek következtében létrejövő elnyomási tengelyek egymással kölcsönhatásban állnak, újabb diszkriminációs területeket hozva létre. Így például a gender szempontját tekintetbe véve egy heteroszexuális nő elsősorban nőként, egy meleg férfi melegeként találkozhat előítéletekkel, míg egy leszbikus nő nőként és leszbikus-ként is. Hasonlóképpen, a gender és a rassz szempontját is tekintetbe véve, egy színesbőrű transzgender férfi is több tengely mentén tapasztalhat elnyomást, mint egy fehér transzgender férfi.

⇒ GENDER, HETERONORMATIVITÁS, LMBTQ-KÖZÖSSÉG, POSZTMODERN FEMINIZMUS, A SZOCIO-LINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA

📖 Crenshaw 1989.

Irodalmi nyelv

1. A szépirodalomban használt (írott) nyelv.
2. A sztenderd nyelvváltozat (vagyis a kodifikált nyelvi norma) írott nyelvi változata. Azokban a nyelvészeti munkákban, amelyek ezt a meghatározást követik, az irodalmi nyelv a köznyelv fogalmával együtt értelmezhető: a köznyelv a sztenderd változat beszélt (és ezzel együtt jellemzően spontánabb), az irodalmi nyelv pedig az írott (és tipikus esetben tervezettebb, kevésbé spontán) nyelvi megnyilvánulására utal.
3. Sztenderd nyelvváltozat. Olyan, kitüntetett szereppel felruházott, magas presztízzsel rendelkező, elsősorban a felső középosztály nyelvhasználatára épülő nyelvváltozat, amelynek normatív szókincsét és nyelvtanát szótárakban és nyelvtanokban rögzítik.

⇒ KÖZNYELV, NYELVI NORMA, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, SZTENDERD

📖 Kugler – Tolcsvai Nagy 2000, Nyirkos 1981, Trudgill 1997: 76–78.

Jelelt nyelv

A jelnyelvnek egy teljes mértékben a hangzó nyelvhez igazított, közvetítő szerepet betöltő változata. A jelelt nyelv a jelnyelvvvel ellentétben nem önálló nyelv, hanem – a jellel kísért nyelvhez hasonlóan – egy, a jelnyelv és a hangzó nyelv közötti kontaktkód.

A jelelt magyar például a lexikai elemeket a jelnyelvből veszi, de (a jelnyelvvel ellentétben) a hangzó magyar mondatok szórendjét követi, a hangzó magyar nyelvnek megfelelő grammatikai elemeket alkalmaz, tehát vizuálisan-manuálisan kódolja a hangzó nyelvet. A jeleket minden esetben artikulált szavak kísérik, ezáltal háttérbe szorulhatnak a jelnyelvben fontos szerepet játszó térbeli és nonmanuális (mimikai) elemek.

A jelelt magyar nyelvet egyrészt siketek használják a jelnyelvet ismerő hallókkal történő kommunikációjuk során, másrészt jelnyelvi tolmácsok alkalmazzák. Ez a kontaktkód olyan siketek számára előnyös, akik jól ismerik a hangzó magyar nyelvet, így a jelelt nyelv közvetítésével pontosabban megértik a szóbeli vagy írott megnyilatkozásokat. Az, hogy a jelelők milyen mértékben használják a jelelt nyelvet, illetve a jelnyelvet, függhet például az adott személyek családi háttérétől, hallásállapotától, iskolázottságától is. Ennek megfelelően a jelnyelv és a jelelt nyelv között több átmenet létezhet.

⇒ JELLEL KÍSÉRT NYELV, JELNYELV, KÉTNyelvűség, KONTAKTKÓD, SIKET KÖZÖSSÉG

 Bartha 2004, Bartha–Hattyár–Szabó 2006, Lancz–Berbeco (szerk.) 2004: 5–10, Rácz 2010.

Jelesített nyelv ⇒ JELLEL KÍSÉRT NYELV

Jellel kísért nyelv ~ jelesített nyelv

A jelnyelvnek egy részben a hangzó nyelvhez igazított, közvetítő szerepet betöltő változata. A jellel kísért nyelv a jelnyelvvel ellentétben nem önálló nyelv, hanem – a jelelt nyelvhez hasonlóan – egy, a jelnyelv és a hangzó nyelv közötti kontaktkód.

A jellel kísért magyar például a hangzó nyelv mondatalkotási szabályait követi, a jelelt nyelvtől eltérően azonban csak a tartalmas szavaknak feleltet meg jelnyelvi jeleket, a nyelvtani elemeknek nem, ezért a hangzó magyar nyelv nyelvtanának érzékeltetésében fontos szerepet játszik az artikuláció.

A jellel kísért nyelvet általában halló nyelvtanulók és tolmácsok, illetve siketek használják hallókkal történő kommunikációjuk során, nagyon ritkán azonban az is előfordulhat, hogy siketek alkalmazzák egymás között. Az, hogy a jelelők milyen mértékben használják a jellel kísért nyelvet, illetve a jelnyelvet, függhet például az adott személyek családi háttérétől, hallásállapotától, iskolázottságától is. Ennek megfelelően a jelnyelv és a jellel kísért nyelv között több átmenet létezhet.

⇒ JELELT NYELV, JELNYELV, KÉTNyelvűség, KONTAKTKÓD, SIKET KÖZÖSSÉG

 Bartha 2004, Bartha–Hattyár–Szabó 2006, Lancz–Berbeco (szerk.) 2004: 5–10, Rácz 2010.

Jelnyelv

A siket közösségek által használt természetes nyelv. Az egyes jelnyelvek országonként, illetve területenként a hangzó nyelvektől függetlenül alakulnak ki; a hangzó nyelvekkel egyenértékű, saját fonológiával, grammatikával és szókinccsel (jelkinccsel) rendelkező, vizuális modalitású nyelvek, melyeknek nincs írásbeliségük. A jelnyelvek nyelvtani komplexitása megfelel a hangzó nyelvekének.

Egy jelnyelvi jel jelentés nélküli, jelentésmegkülönböztető szerepű fonémából épül fel (ilyen fonéma például a kézforma, a kézkonfiguráció, a kézmozgás, a kivitelezési hely, a mimikai elemek készlete, illetve a szájkép). A magyar jelnyelvben nincsenek toldalékok, és a szófaji határok is kevésbé élesek, mint a hangzó magyar nyelvben, ezért a mondatbeli pozíció és a szórend különösen fontos szerepet játszik abban, hogy egy elemről el lehessen dönteni, hogy az adott megnyilatkozásban milyen szófaji szerepben áll.

A magyar jelnyelv részben izoláló, részben flektáló tulajdonságokat mutat. Magyarországon a jelnyelvnek hét regionális változata van, melyek a különböző városokban található siketiskolákhoz köthetők: Budapest, Vác, Sopron, Debrecen, Eger, Kaposvár, Szeged. A magyar jelnyelvnek jelenleg nincs sztenderdizált változata, de már elindultak bizonyos sztenderdizációs törekvések, elsősorban a jelnyelvnek a siketoktatásba történő bevezetésével összefüggésben.

A jelnyelv(ek) és a hangzó nyelv(ek) közötti fordítást közvetítő szerepű nyelvi kódok segíthetik: a jelelt nyelv és a jellel kísért nyelv nem önálló, természetes nyelvek, hanem olyan vizuális modalitású kontaktkódok, amelyek több szempontból a hangzó nyelvekhez igazodnak.

⇒ JELELT NYELV, JELLEL KÍSÉRT NYELV, KÉTNyelvű OKTATÁS, KÉTNyelvűség, NYELVVÁLTOZAT, SIKET KÖZÖSSÉG, SIKETOKTATÁS, SZTENDERD, SZTENDERDIZÁCIÓ, TERMÉSZETES NYELV

📖 Bartha 2004, Bartha–Hattyár–Szabó 2006, Bartha–Holecz 2017, Lancz–Berbeco (szerk.) 2004: 5–10, Szabó 2007.

Jelölő ⇒ MARKER

A jóváhagyás maximája ⇒ AZ ELISMERÉS MAXIMÁJA

Keresztezés ⇒ CROSSING

Kései kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében a kétnyelvű személy a második nyelvét az iskoláskor megkezdését követően, tipikusan szervezett oktatási keretek között, serdülő- vagy fiatalkorában (11 és 17 éves kora között), illetve felnőttként (17 éves kora után) sajátítja el. A kétnyelvűségi kutatások tehát

a kései kétnyelvűség fogalmát jellemzően az egyén nyelvelsajátítási folyamatának másodlagos, nem spontán jellegével (és ezzel együtt a családon kívüli, másodlagos vagy harmadlagos nyelvi szocializációval) kapcsolják össze.

A kétnyelvűség életkorhoz kapcsolódó értelmezése azonban problematikus, mivel nem határozható meg egyértelműen, hogy milyen szintű nyelvi és kommunikatív kompetencia esetén tekinthető elsajátítottnak egy adott nyelv, és ezzel együtt az elsajátítás idejének megállapítása is bizonytalanná válik. Más szempontból további problémaként merülhet fel az elsajátítás idejét alapul vevő megközelítéssel kapcsolatban, hogy bizonyos esetekben a kései kétnyelvűség is létrejöhet spontán nyelvelsajátítási folyamatok eredményeként.

⇒ EGYÉNI KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűségi kategóriapárok, KORAI KÉTNyelvűség, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ

 Bartha 1999: 188–191, Borbély 2014: 29–31, Navracsics 1999: 21–26.

Kétnyelvű oktatás

Olyan oktatási forma, melynek keretében a résztvevők tanulmányaikat (vagy azok egy részét) két vagy több nyelven folytatják. A kétnyelvű oktatásnak több típusa lehet (pl. a kisebbségi kétnyelvűek anyanyelvoktatása vagy az idegennyelv-oktatás), de minden esetben kiemelt cél, hogy a diákok kétnyelvűvé váljanak, illetve kétnyelvűségüket megtartsák. A kétnyelvű oktatási módszerek jellemzéséhez hozzátartozik annak a meghatározása is, hogy az adott módszer alkalmazásával milyen típusú kétnyelvűséget kíván elérni az adott intézmény. A kitűzött cél számos esetben a magasfokú balansz kétnyelvűség.

A kétnyelvű oktatás különböző típusait elsősorban a diákok jellemzői, az iskola helyszíne és a nyelvek átadásának módja határozza meg. A diákok jellemzői és az iskola helyszíne alapján két fő típus különíthető el egymástól: a gyenge (vagy átirányító) kétnyelvű oktatási program, amelynek célja az anyanyelvről a többségi nyelvre való fokozatos áttérés, valamint az erős kétnyelvű oktatási modell, amelyet két vagy több nyelv folyamatosan jelenléte, illetve erős állami és/vagy közösségi támogatottság jellemez. A nyelvek átadásának módja szerint elkülönülő típusok lehetnek például a diákok anyanyelvén folyó, a nyelveket szaktárgyak szerinti elkülönítő vagy az egy tanórán belül több nyelvet alkalmazó programok. Az iskolai idegennyelv-oktatás (amelyet általában elkülönítenek más kétnyelvű oktatási programoktól) egyik legjellemzőbb típusa a két tannyelvűség, amely két tannyelv közel azonos súlyú jelenlétét jelenti egy adott iskolán belül.

A kétnyelvű oktatásnak nagy szerepe van a nyelvi kisebbségek helyzetének alakításában és a kisebbségi nyelvek megőrzésében. Például a határon túli magyar kisebbségek oktatásával kapcsolatban kutatások bizonyítják, hogy a nyelvmegőrzés szempontjából a dominánsan magyar nyelven zajló kétnyelvű oktatás elősegíti az anyanyelv megtartását. Különbségek lehetnek

abban, hogy melyik kétnyelvű oktatási program kiválasztása felel meg az eltérő kisebbségi helyzetekben élő különböző beszélők számára (pl. siketek, magyarországi cigányok, magyarországi románok, emigráns kisebbségek). A kétnyelvű oktatás típusának megválasztása fontos szerepet játszik a nyelvtervezésben is, és tükrözi az államnak az adott nyelvi kisebbséggel kapcsolatos nyelvpolitikáját.

⇒ FELCSERÉLŐ NYELVPEDAGÓGIA, HOZZÁADÓ NYELVPEDAGÓGIA, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, KORPUSZTERVEZÉS, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, SIKETOKTATÁS, STÁTUSZTERVEZÉS, TÖBBSÉGI NYELV, VERNAKULÁRIS, VERNAKULÁRIS ELV

📖 Baker 2001, Bartha 1999: 206–213, Bartha 2015, Borbély 2014: 53–54, García 1996, García–Baker (eds) 2007, Kolláth 2007, Kontra – Szilágyi N. 2002, Skutnabb-Kangas 1998b.

Kétnyelvűség ~ bilingvizmus

Az az állapot, amelyben valamely (kisebbségi vagy többségi) közösségek, illetve az adott közösségek egyes beszélői rendszeresen két nyelvet használnak a mindennapi kommunikációjuk során. A kétnyelvűség fogalma ugyanakkor kiterjeszthető a három vagy több nyelv (egyéni és/vagy közösségi) használatára is – a jelenséget ekként értelmező felfogások szerint a kétnyelvűség fogalma megegyezik a többnyelvűség⁽²⁾ fogalmával.

A kétnyelvűség fogalma azonban más módokon is megközelíthető. A legszűkebb értelmezés csak azt a beszélőt tekinti kétnyelvűnek, aki anyanyelvi szinten beszél két nyelvet, a legtágabb értelmezés szerint pedig az a személy is kétnyelvűnek tekinthető, aki az anyanyelvén kívül legalább egy másik nyelven rendelkezik legalább minimális nyelvi és/vagy kommunikatív kompetenciával. A kétnyelvűség meghatározásának bizonytalanságát és a meghatározások sokféleségét elsősorban az okozza, hogy a jelenség kialakulását különböző helyzetek eredményezik, így a definíciók is más-más szempontokat előtérbe helyezve kísérlik meg a kétnyelvűség megragadását. A meghatározásokban szerepet játszhat például a kétnyelvű egyének származása, a beszélt nyelveikkel való azonosulás mértéke, a nyelvtudásuk szintje vagy az érintett nyelvek használati szintere. Mivel az egyes definíciók eltérő szempontokat vesznek alapul, előfordulhat, hogy egy beszélő egy megközelítés alapján kétnyelvűnek tekinthető, más felfogások szerint azonban nem.

A kétnyelvű beszélők egymással – adott szempontok alapján – ellentétpárokat alkotó kategóriák, ún. kétnyelvűségi kategóriapárok alapján is jellemezhetők. Ez a megközelítés azonban nem számol például az egyéni és a közösségi szinten érvényesülő változatossággal, az egyes szempontok egymásra hatásával, valamint (mivel az adott keretben az átmenetek nem értelmezhetők) figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az egyes kategóriák között jellemzően nem húzhatók éles és egyértelmű határok. A kétnyelvűségi kategóriapárokat

feltételező szemlélettel szemben a holisztikus megközelítés a kétnyelvűsége kontinuumként tekint, és a kétnyelvű személyek által beszélt nyelvek ismeretének szintjét csak egymáshoz viszonyítva tartja megállapíthatónak.

⇒ DIGLOSSZIA, EGYÉNI KÉTNyelvűség, EGYNYelvűség, KÉTNyelvűségi kategóriapárok, KÓDVÁLTÁS, KONtAKTKÓD, KISEBBSégi NYelV, KÖZÖSSégi KÉTNyelvűség, NYelVCSERE, NYelVI JOG, NYelVMEGÖRZÉS, NYelVPOLITIKA, NYelVTERVEZÉS, NYelVÁLASZTÁS, NYelVVESZTÉS, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, TÖBBNYelvűség, TÖBBSégi NYelV, VERNAKULÁRIS

Bartha 1999: 31–40, Bartha 2000, Borbély 2014: 23–27, Fishman 1968, Grosjean 1982, Klein 2013: 43–44, Mackey 1987, Navracsics 1999: 13–28, Skutnabb-Kangas 1990.

Kétnyelvűségi kategóriapárok

A kétnyelvűség, illetve a kétnyelvű egyének és/vagy közösségek jellemzésére kialakított ellentétpárok. A merevnek és egymástól élesen elhatárolhatónak tételezett kategóriákat azok a kétnyelvűséggel kapcsolatos megközelítések alkalmazzák és veszik alapul, amelyek a kétnyelvűsége nem kontinuumként tekintenek, hanem a különböző szempontokat alapul vevő, a kétnyelvűséget jellemző skáláknak csupán a végpontjait veszik tekintetbe. Az egyes kategóriapárok a kétnyelvűség különböző aspektusait vizsgálva kiemelik a kétnyelvű csoportok vagy egyének közötti jellemző különbségeket, de egyúttal le is egyszerűsítik a kétnyelvűség jelenségét.

Például a két nyelven kialakult kompetenciák egymáshoz viszonyított (relatív) szintje alapján megkülönböztethető egymástól a balansz (kiegyensúlyozott) kétnyelvűség és a domináns (egyenlőtlen) kétnyelvűség. A nyelvek agyi reprezentációját alapul vevő osztályozás összetett, mellérendelt és alárendelt kétnyelvűséget különít el egymástól; az elsajátítás/tanulás idejét előtérbe helyező felfogás a korai és kései kétnyelvűség kategóriapárját tekinti meghatározónak a kétnyelvűség szempontjából, illetve a gyermekkori kétnyelvűség esetében (a két nyelv elsajátításának egymáshoz viszonyított ideje alapján) gyakran különbséget tesz a szimultán (egyidejű) és a szukcesszív (nem egyidejű) kétnyelvűség között. A közösségnek a két nyelvhez fűződő attitűdjeit figyelembe véve a kétnyelvűség lehet hozzáadó vagy felcserélő kétnyelvűség.

⇒ ALÁRENDELt KÉTNyelvűség, BALANSZ KÉTNyelvűség, DOMINÁNS KÉTNyelvűség, EGYÉNI KÉTNyelvűség, FELCSEReLő KÉTNyelvűség, HOZZÁADó KÉTNyelvűség, KÉSEI KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűség, KORAI KÉTNyelvűség, KÖZÖSSégi KÉTNyelvűség, MELLÉRENDELt KÉTNyelvűség, ÖSSZETETT KÉTNyelvűség, SZIMULTÁN KÉTNyelvűség, SZUKCESSÍV KÉTNyelvűség, TÖBBNYelVűség

Bartha 1999: 34–40, Borbély 2014: 23–34, Navracsics 1999: 14–16.

Kettősnyelvűség

Olyan nyelvi jelenség, amelynek esetében egy nyelvhasználó vagy egy beszélőközösség egy nyelvnek két változatát ismeri és használja. A kettősnyelvűek által használt két nyelvváltozat egyike általában az adott társadalomban magas presztízssértékkel rendelkező sztenderd változat, a másik pedig az adott nyelv valamely – jellemzően alacsonyabb presztízssű, illetve gyakran stigmatizált – területi változata (nyelvjárása). A kettősnyelvűség fogalmát elsősorban a hagyományos magyar nyelvjáráskutatásban használják. A jelenség többé-kevésbé megfelel a fergusoni értelemben felfogott diglosszia⁽¹⁾ jelenségének, hiszen a beszélők által használt nyelvváltozatok között általában funkcióbeli eltérés van.

A fogalom létjogosultsága ugyanakkor kétségbe vonható azon az alapon, hogy a társadalmi, földrajzi és kontextuális tényezők együttesen formálják a nyelvhasználatot, ezért a területi és a társadalmi nyelvváltozatok (azaz a nyelvjárások és a szociolektusok) nem különíthetők el egyértelműen egymástól, így a kettősnyelvűség fogalma sem tartható fenn. A kettősnyelvűség általánosabb, a területi szempontoktól elszakadó értelmezése, amely a jelenséget a két nyelvváltozatsággal azonosítja, ugyancsak problematikus, mivel a szociolingvisztika alaptétele szerint minden társas közegben élő beszélő szükségszerűen több nyelvváltozatot ismer és használ a mindennapi nyelvi interakciói során.

⇒ DIGLOSSZIA, EGYESNYELVŰSÉG, EGYNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉG, NEMSZTENDERD, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, PRESTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZOCIOLEKTUS, SZTENDERD

📖 Fodor 2010, Kiss 1994, Sándor 2014.

Kevert nyelv

Két- vagy többnyelvű beszélők csoportjai közötti intenzív és elszigetelt nyelvi kontaktus eredményeként kialakuló, nem közvetítő nyelvként funkcionáló kontaktusnyelv, amely a két vagy több érintett nyelv lexikai és/vagy grammatikai ötvözetéből alakul ki. A kevert nyelvek ritkák, mivel a globalizáció és a migráció hatására egyre kevesebb az izolált (nyelvi) közösség.

Lexikai kevertséget mutat például az Angliában használt romani nyelv (az angloromani). A kanadai métis lakosság – vagyis a francia telepesek és az indián őslakosok utódai – által beszélt micsif nyelv esetében a kri és a francia nyelv nemcsak lexikai, hanem grammatikai szinten is keveredik egymással. A micsif létrejöttének és fennmaradásának feltétele egyrészt a métisek kétnyelvűsége, másrészt az, hogy a népcsoport elkülönült mind a fehér telepesektől, mind a kri indiánoktól.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, KÉTNYELVŰSÉG, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, KON-TAKTKÓD, KONTAKTUSJELENSÉGEK, KREOL, LINGUA FRANCA, NYELVI KONTAKTUS, PIDZSIN, TRANZ-LINGVIZMUS

📖 Bakker 1997, Singler–Kouwenberg 2008, Thomason 2001.

Kidolgozott kód

Basil Bernstein brit szociológus elmélete szerint olyan kommunikatív kód, amely nem kötődik szorosan az aktuális beszédhelyzethez: a nyelvi megformálás kifejtettsége következtében az adott szituációtól függetlenül, önmagában is értelmezhető. A kidolgozott kódot használó beszélők megnyilatkozásai nem korlátozódnak az adott diskurzus⁽¹⁾ során közvetlenül rendelkezésre álló ismereteknek, illetve a résztvevők közös tudásának kifejezésére, hanem a beszédpartner(ek) számára korábban nem ismert jelentéseket is hozzáférhetővé tehetnek, így – mivel az új információk közlése megkívánja a kifejtettséget – e megnyilatkozások lényeges sajátossága a nagyobb mértékű explicitiség. Nyelvi szempontból a kidolgozott kódra (többek között) az összetett mondat szerkezetek használata, az absztrakt jelentésű szavak magas száma, a beszélő saját nézőpontját kifejező egyes szám első személyű igealakok gyakori alkalmazása, valamint a változatos, gazdag szókincs jellemző.

Bernstein vélekedése szerint a nyílt szerepviszonyokkal jellemezhető, az egyént (a közösséggel szemben) előtérbe helyező, tipikusan a középosztályhoz, illetve a felsőbb társadalmi osztályokhoz tartozó családokban a gyermekek szocializációjuk során elsődlegesen a kidolgozott kódot sajátítják el, miközben ismerik és informális helyzetekben képesek használni a nyelviileg egyszerűbb és kevésbé explicit, tipikusan az alsóbb társadalmi osztályok nyelvhasználatára jellemző korlátozott kódot is. A kidolgozott kódhoz ugyanakkor e felfogás szerint az alsóbb társadalmi osztályok tagjai jellemzően nem férnek hozzá, vagy nem ismerik olyan mértékben, hogy képesek legyenek az aktuális beszédhelyzetnek megfelelő kódváltásra, ami a gyermekek iskolába kerülésekor nyelvi hátrányos helyzet kialakulásához vezethet, mivel az iskola a kidolgozott kód használatát várja el.

Bernstein elméletét számos kritika érte a kutatásai során használt adatbázis elégtelensége, a módszertani hibák és hiányosságok, a homályos és túlságosan homogenizáló osztálykategóriák feltételezése, valamint a vizsgált társadalmi csoportok közötti kulturális különbségek figyelmen kívül hagyása miatt.

⇒ KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, KORLÁTOZOTT KÓD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, STIGMATIZÁCIÓ, VERNAKULÁRIS, VERNAKULÁRIS ELV

 Bernstein 1975, Kiss 2002, Lawton 1974, Lawton 1975, Réger 2002: 89–104, Trudgill 2000.

Kiegyensúlyozott kétnyelvűség ⇒ BALANSZ KÉTNYELVŰSÉG

Kisebbségi nyelv

Egy államon belül egy kisebbségi csoport anyanyelve, mely eltér az államban a legtöbb ember által anyanyelvként beszélt többségi nyelvtől. Egyes nyelvek területtől függően kisebbségi vagy többségi nyelvek is lehetnek – például a holland kisebbségi nyelv Franciaországban, de többségi nyelv Hollandiában, vagy

a szlovák kisebbségi nyelv Magyarországon, de többségi nyelv Szlovákiában. A nyelvi kisebbségek gyakran – azonban nem feltétlenül – nemzeti kisebbségek is, amelyeknek van anyaországuk, ahol az adott nyelvet többségi nyelvként beszélik (lásd a fenti példákat). Ugyanakkor például a baszk, a számi (lapp) vagy a különböző cigány nyelvek beszélői nyelvi kisebbséget alkotnak, de nem nemzeti kisebbségek, mivel nincs anyaországuk, ahol ezeket a nyelveket többségi nyelvekként beszélnék.

A kisebbségi nyelvek használata és fennmaradása nagymértékben függ az adott állam nyelvpolitikájától, nyelvtervezési stratégiáitól (pl. attól, hogy milyen mértékben teszi lehetővé, illetve milyen mértékben támogatja az adott kisebbségi nyelv megjelenését az államigazgatásban, az oktatásban vagy a médiában), valamint az érvényben lévő, illetve gyakorolt (ténylegesen érvényesíthető) nyelvi jogoktól. Az egyének szintjén a nyelvmegőrzés vagy a nyelvvesztés folyamatában továbbá – mind a többségi, mind a kisebbségi nyelv(ek) beszélői körében – fontos tényező, hogy milyen nyelvi attitűdök kapcsolódnak az adott kisebbségi nyelvhez, milyen mértékben stigmatizált az adott nyelv (vagy annak az adott beszélők által használt változata), valamint hogy milyen nyelvi ideológiák befolyásolják a kisebbségi nyelv használatát.

⇒ FELCSERELŐ NYELVPEDAGÓGIA, HOZZÁADÓ NYELVPEDAGÓGIA, KÉTNyelvűség, KÉTNyelvű oktatás, NYELVCSERE, NYELVI ATTITÜD, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI JOG, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, NYELVVESZTÉS, TÖBBSÉGI NYELV, VERNAKULÁRIS, VERNAKULÁRIS ELV, VERNAKULARIZÁCIÓ

📖 Bartha 2015, Kiss 2002, Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997, Trudgill 1997: 59, Wardhaugh 1995.

Kodifikáció

A sztenderdizáció folyamatának azon része, melynek során a nyelv kiemelt, normatívnak tekintett változatát (azaz a sztenderd nyelvváltozatot) szótárakban, nyelvtanokban, helyesírási szabályzatokban rögzítik; olyan nyelvalakító tevékenység, amely hozzájárul a sztenderd nyelvváltozat stabilizációjához. Haugen felfogása szerint a kodifikációnak mint nyelvtervezési – azon belül korpusztervezési – folyamatnak három alapvető részfolyamata különíthető el egymástól: a grafizáció, a grammatikáció és a lexikáció. A grafizáció az írásrendszerre vonatkozó szabályozásokat foglal magában (ilyen volt pl. a Szovjetunió egyes országaiban a cirill betűs ábécé bevezetése a latin betűs helyett), a grammatikáció a kiválasztott nyelvi norma nyelvtanának, a lexikáció pedig az adott norma szókincsének a rögzítése (pl. szótárak készítése).

⇒ KORPUSZTERVEZÉS, NYELVI NORMA, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, NYELVVÁLTOZAT, SZTENDERD, SZTENDERDIZÁCIÓ

📖 Haugen 1983, Sándor 2006, Trudgill 1997: 38.

Kódkeverés ~ kódváltogatás

1. Kétnyelvű vagy több nyelvváltozatot beszélő személyek egy diskurzuson⁽¹⁾ belüli gyakori kódváltása, melynek következtében lehetetlenné válik annak megállapítása, hogy az adott diskurzus vagy az adott diskurzus keretei között elhangzó egyes megnyilatkozások esetében a megnyilatkozó mely nyelven vagy nyelvváltozaton beszél.

Ezen értelmezés szerint a kódkeverés fogalma a hibriditás fogalmával áll szoros összefüggésben. A különböző nyelvi-kulturális elemek kever(ed)ése által létrehozott jelentéseket előtérbe helyező *hibriditás* terminussal ellentétben azonban a *kódkeverés* megnevezés elsősorban a nyelvi-nyelvhasználati szempontokra helyezi a hangsúlyt, illetve a beszélők által alkalmazásba vett nyelvi eszközökre fókuszálva közelít az adott jelenséghez.

2. Kétnyelvű vagy több nyelvváltozatot beszélő személyek (gyakran gyermekek) spontán, nem szándékos kódváltása.

3. Tág értelemben a kódkeverés a kódváltás fogalmával azonosítható, vagyis különböző nyelvek, nyelvváltozatok (mint nyelvi kódok) közötti váltásként ragadható meg.

⇒ CROSSING, HIBRIDITÁS, KÉTNyelVÜSÉG, KETTŐSNyelVÜSÉG, KÓDVÁLTÁS, KONtAKTUSJelENsÉG-GEK, NYelVI HÍÁNY, NYelVvÁltoZAT, STILIZÁCIÓ

 Auer 1988, Bartha 1999, Deuchar 2013, Nicoladis 2013, Sándor 2014.

Kódváltás

Különböző nyelvek, nyelvváltozatok (mint nyelvi kódok) közötti – gyakran, de nem feltétlenül szándékos – váltás. Kódváltásról általában akkor beszélhetünk, amikor egy kétnyelvű vagy két nyelvváltozatú személy egyik nyelvről vagy nyelvváltozatról a másikra (például a sztenderd változatról valamely nyelvjárásra vagy szaknyelvre) vált. A kódváltás oka lehet például a nyelvi hiány, az idézés, a beszédhelyzetben, a beszédpartnerekben, az interakció hangnemében vagy témájában történő változás, a beszédpartnerhez fűződő viszony, valamint a beszélő nemzeti és/vagy szociokulturális identitásának kifejezése.

Az egyszavas váltások esetében nem egyértelmű, hogy az adott szó használata (az adott esetben) kölcsönzésként vagy kódváltásként értelmezhető-e.

⇒ HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, KÉTNyelVÜSÉG, KÓDKEVERÉS, NYelVI HÍÁNY, NYelVJÁRÁS, NYelVvÁltoZAT, STILIZÁCIÓ, SZTENDERD

 Auer 1988, Deuchar 2013, Gal 1991, Gumperz 1982: 59–99, Lanstyák–Szabó Mihály 1996, Németh 2002.

Kódváltogatás ⇒ KÓDKEVERÉS

A kognitív relevancia elve

A Sperber és Wilson által kidolgozott relevanciaelmélet egyik alapelve, amely kimondja, hogy az emberi megismerés a relevancia maximalizálására törekszik. Ennek megfelelően a társas interakciók során végbemenő kognitív folyamatok a legrelevánsabb információknak a legrelevánsabb módon történő feldolgozására, azaz a műveleti erőfeszítések minimalizálására és az elérhető kognitív hatás maximalizálására irányulnak.

A kognitív relevancia elve olyan gazdaságossági elv, amely – a kommunikatív relevancia elvével ellentétben – nem csupán a kommunikációt, illetve a kommunikációval összefüggő kognitív folyamatokat, hanem az emberi megismerés egészét jellemzi.

⇒ A KOMMUNIKATÍV RELEVANCIA ELVE, PRAGMATIKA, RELEVANCIAELMÉLET

📖 Bódog 2008, Boronkai 2009: 27–28, Németh T. 2003, Sperber–Wilson 1995, Sperber–Wilson 2008.

Koiné

Olyan, kontaktusjelenségnek tekinthető nyelvváltozat, amely az egyének szintjén, spontán módon (külső beavatkozás nélkül) jön létre különböző, egymással érintkező nyelvjárásokból. A koiné kialakulásának jellemző példája, amikor egy település lakossága betelepülés révén hirtelen megnő, nyelvileg heterogén né válik, és a különböző nyelvjárásokat beszélők közös nyelvváltozatot alakítanak ki a már meglévő nyelvjárások kiegyenlítésével. A koinésodás során jött létre számos jelenség az amerikai és kanadai, a brit, az ausztrál, valamint az újjélandi angolban (például a 18. században az ausztrál angol a cockney és az ír angol keveredésének eredményeként alakult ki). A koinék – a lingua francákhoz hasonlóan – keverék nyelvi jellegüknél fogva alkalmasak arra, hogy közvetítő szerepet töltsenek be a különböző nyelvváltozatok beszélői között.

⇒ HETEROGLOSSZIA, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, KONTAKTUSJELENSÉGEK, LINGUA FRANCA, NYELVI KONTAKTUS, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT

📖 Cseresnyési 2005: 165–174, Lanstyák 2015b, Trudgill 1997: 37–38.

Kollektív kétnyelvűség ⇒ KÖZÖSSÉGI KÉTNyelvűség

Komisszívum

Elkötelező beszédaktus. Searle beszédaktus-tipológiája szerint olyan, a megnyilatkozó szándékairól tudósító és a beszédpartner vágyaira irányuló illokúciós aktus, amelynek alkalmazásával a megnyilatkozó megkísérli a világot a szavaihoz igazítani (world-to-words), illetve – ezzel együtt – elköteleződik a proposíciós tartalomban megjelenő esemény véghezvitele mellett.

Kommisszívumként értelmezhető illokúciós aktus például az ígéret, az eskü, a fogadalom, a megállapodás vagy a garanciavállalás. Emellett ide sorolható a fenyegetés beszédaktusa is, amely – bár a címzett érdekei ellen szól – szintén értelmezhető a beszédpartner vágyaival összefüggésben.

⇒ BESZÉDAKTUS, DEKLARÁCIÓ, DIREKTÍVUM, EXPRESSZÍVUM, ILLOKÚCIÓS AKTUS, PERFORMATÍV IGE, REPREZENTATÍVUM

📖 Searle 2000: 147–151, Szili 2004: 93–95, Tátrai 2011.

Kommunikációs alkalmazkodás ~ akkomodáció

Olyan (tudatos vagy gyakrabban nem tudatos) folyamat, amelynek során a megnyilatkozó nyelvhasználatát a beszédpartnere(i) nyelvhasználatához igazítja. A brit Howard Giles által kidolgozott alkalmazkodáselmélet szerint az alkalmazkodás egyaránt megnyilvánulhat közeledésben (konvergenciában) és távolodásban (divergenciában).

A közeledő alkalmazkodás esetében – pl. az interakció kommunikatív hatékonyságának fokozása, a csoporthoz tartozás kifejezése vagy a beszédpartnerrel való egyetértés, szolidaritás hangsúlyozása érdekében – a beszélők nyelvhasználatuk bizonyos szempont(ok)ból (pl. a kiejtés, a szókincs, a stílus és/vagy a regiszter tekintetében) hasonlóvá válik a beszédpartner(ek)éhez. A közeledő alkalmazkodás gyakori motivációja továbbá a beszédpartner(ek) (vélt vagy valós) elvárásainak való megfelelés iránti igény. Ez akár ún. „túlalkalmazkodáshoz” is vezethet (ilyen lehet pl. egy felnőtt nő megnyugtatóására használt gügyögés a férfi partner részéről), amelyet a beszédpartner leereszkedő magatartásként értékelhet.

A távolodó alkalmazkodás során a megnyilatkozók nyelvi jellegzetességeiket úgy módosítják, hogy nyelvhasználatuk minél inkább eltávolodjon a beszédpartner(ek) nyelvhasználatától – ezzel jelezhetik például a köztük lévő társadalmi különbségeket, kifejezhetik távolságtartásukat, ellenvéleményüket, elhatárolódhatnak beszédpartnerük nézeteitől, vagy visszautasíthatnak javaslatokat, elvárásokat.

Az alkalmazkodás lehet egyoldalú (aszimmetrikus) vagy kétoldalú (szimmetrikus), attól függően, hogy csupán az egyik fél alkalmazkodik, vagy a beszédpartnerek kölcsönösen igazodnak egymás beszédmódjához. A hétköznapi nyelvi interakciók azonban jellemzően egyezkedésként, illetve az alkalmazkodás és az alakítás folyamatos összjátékaként értelmezhetők: a beszédpartnerek (bizonyos mértékig) kölcsönösen alkalmazkodnak egymás beszédmódjához, de ezzel egyidejűleg befolyásolják is egymás nyelvhasználati sajátosságait.

⇒ BESZÉLŐKÖZÖSSÉG, GYAKORLATKÖZÖSSÉG, HALLGATÓSÁGRATERVEZÉS-MODELL, IDENTITÁS, NYELV-VÁLTOZAT, REGISZTER, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN

📖 Crystal 2008, Markó–Grácsi–Csapó 2015, Tátrai 2011, Trudgill 1997: 8.

Kommunikatív kompetencia

Dell Hymes felfogása szerint a beszélőknek a nyelvi formákra, valamint a nyelvhasználatra és a nyelvhasználatot meghatározó közösségi szokásokra vonatkozó tudása, illetve azon képessége, hogy ezen tudást adekvát módon alkalmazza a különböző beszédhelyzetek (pl. a különböző nyelvhasználati szinteken különböző beszédpartnerekkel folytatott nyelvi interakciók) során.

A kommunikatív kompetencia magában foglalja a) az adott nyelv fonológiájának, grammatikájának, szókincsének és szemantikájának megfelelő szintű ismeretét feltételező grammatikai kompetenciát, b) a szociolingvisztikai (vagy szociokulturális) kompetenciát, azaz a beszélő azon képességét, hogy a nyelvet az adott helyzetnek megfelelő módon használja, c) a társalgási vagy diskurzuskompetenciát, azaz a nyelvi interakciók kezdeményezésére, fenntartására és lezárására vonatkozó képességet, valamint d) a stratégiai kompetenciát, amely a megnyilatkozó céljainak elérését szolgáló kommunikációs stratégiák ismeretéből és alkalmazásának képességéből tevődik össze.

⇒ INDEX, INTERKULTURÁLIS KOMPETENCIA, NYELVI KOMPETENCIA, PERFORMANCIA

📖 Canale–Swain 1980, Hymes 1972, Richards–Schmidt 2002, Wardhaugh 2016.

A kommunikatív relevancia elve

A Sperber és Wilson által kidolgozott relevanciaelmélet egyik alapelve, amely kimondja, hogy a racionális emberi kommunikáció során minden stimulus (kommunikatív céllal létrehozott auditív vagy vizuális inger) saját optimális relevanciája vélelmét váltja ki a befogadó(k)ból. Ennek értelmében minden stimulus elég releváns ahhoz, hogy a befogadó(k)nak érdemes legyen műveleti erőfeszítéseket tenniük a feldolgozás érdekében. Emellett az optimális relevancia vélelme azt a feltételezést is magában foglalja, hogy a megnyilatkozó részéről az adott helyzetben az adott stimulus tekinthető a legrelevánsabb kommunikációs aktusnak.

A kommunikatív relevancia elve olyan gazdaságossági elv, amely – a kognitív relevancia elvével ellentétben – nem az emberi megismerés egészét, hanem csupán a kommunikáció egy adott típusát (a racionális, osztenzív-következtetési kommunikációt) jellemzi.

⇒ A KOGNITÍV RELEVANCIA ELVE, PRAGMATIKA, RELEVANCIAELMÉLET

📖 Bódog 2008, Boronkai 2009: 27–28, Németh T. 2003, Sperber–Wilson 1995, Sperber–Wilson 2008.

Konstatívum

John Austin beszédaktus-elméletének korai változata szerint olyan – igaz vagy hamis állításokat tartalmazó – megnyilatkozás, amellyel a beszélő egy eseményt vagy állapotot ír le (konstatál) anélkül, hogy ezzel változást idézne elő

a világban. E szerint a megközelítés szerint konstatívumként értelmezhető például a *Magyarország fővárosa Budapest* megnyilatkozás.

A beszédaktus-elmélet későbbi, átdolgozott változatában ugyanakkor maga Austin is elveti a konstatívumok fogalmát, mivel úgy véli, hogy minden megnyilatkozásban előforduló mondat rendelkezik konstatív (megállapító) és performatív (cselekvő) összetevőkkel is. Például a *Magyarország fővárosa Budapest* megnyilatkozás segítségével a megnyilatkozó befolyásolhatja a beszédpartnere(i) tudását – vagyis nem csupán megállapít egy adott tényt, hanem ezzel együtt kommunikatív cselekvést (beszédaktust) is végrehajt.

A konstatív és a performatív megnyilatkozások éles elhatárolhatóságának lehetetlenségét támasztja alá emellett az is, hogy bizonyos megnyilatkozások a kontextustól függően értelmezhetők konstatívumként és performatívumként is (pl. a *Hideg van* megnyilatkozás lehet megállapítás, de más kontextusban az ablak becsukására felszólító kérés is).

⇒ BESZÉDAKTUS, KONTEXTUS, MEGNYILATKOZÁS, PERFORMATÍVUM

 Austin 1962, Bussmann 1996, Searle 1969, Tátrai 2011.

Kontaktkód

Két vagy több nyelv érintkezése, kölcsönhatása következtében, kétnyelvű környezetben kialakuló, kontaktusjelenségeként értelmezhető nyelvváltozat. Kontaktkódnak tekinthető például a hangzó magyar nyelv és a magyar jelnyelv érintkezése során kialakult jelelt nyelv és jellel kísért nyelv, amelyek közvetítő nyelvként funkcionálnak a jelnyelvet bizonyos mértékig ismerő hallók és a siketek között.

A kontaktkód kialakulása során egy bázisnyelvben megjelennek egy másik nyelv (az ún. vendégnyelv) nyelvi elemei, illetve grammatikai sajátosságai, például egy kisebbségi nyelvben a többségi nyelv változói. A változók jellemzően a lexikai szintet érintik, de szerkezeti, így a vonzatszerkezeteket érintő kölcsönzések is előfordulhatnak; ilyen például a szlovák szerkezet hatására a szlovákiai magyarban használt *kulcs a szobától* ('a szoba kulcsa') kifejezés.

⇒ HIBRIDITÁS, JELELT NYELV, JELLEL KÍSÉRT NYELV, KÉTNYELVÜSÉG, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, KONTAKTUSJELENSÉGEK, NYELVI KONTAKTUS, NYELVI VÁLTOZÓ

 Kontra 2006a, P. Lakatos – T. Károlyi (szerk.) 2004.

Kontaktusjelenségek

Olyan, a kétnyelvű egyének és közösségek nyelvhasználatában természetes módon jelen lévő, két vagy több nyelv érintkezése következtében kialakuló nyelvi jelenségek, amelyek a nyelv bármely szintjén – például a morfológia, a szókincs vagy a fonológia szintjén – megjelenhetnek. Kontaktusjelenségek (pl. kódváltás, kódkeverés, kontaktkód, kölcsönzés vagy interferencia) nyelvtanulási szituációk során, idegen nyelvet tanuló iskolai osztályokban is kialakulhatnak, valamint

előfordulhatnak a döntően kétnyelvűek által lakott területeken élő egynyelvű egyének nyelvhasználatában is.

A kontaktusjelenségek lehetnek alkalmiak és egyetlen beszélőhöz kötöttek, vagy egy beszélőközösség nyelvhasználatában rendszeresen előforduló mintázatok is. Természetüket és előfordulásuk gyakoriságát nagymértékben befolyásolják a társas-társadalmi és nyelvi környezet, valamint az adott kétnyelvűségi szituáció sajátosságai. Például a nyelvcseré folyamatában lévő kisebbségi nyelvekben a többségi (domináns) nyelv hatására a nyelvcseré előrehaladtával egyre több kontaktusjelenség jelentkezik. Ezek a kontaktusjelenségek ugyanakkor a többségi nyelvre is hatással lehetnek, és bizonyos mértékig a többségi nyelv beszélőinek körében is elterjedhetnek.

⇒ INTERFERENCIA, KÉTNyelVű OKTATÁS, KÉTNyelVűSég, KISEBBSégI NYELV, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, KONTAKTKÓD, KONTAKTZÓNA, NYELVI KONTAKTUS, TÖBBSégI NYELV

📖 Bartha 1999: 116–122, Benő 2014: 33–49, Borbély 2014: 34–35, Fazakas 2011.

Kontaktzóna

Olyan, több kultúra érintkezésekor kialakuló társadalmi tér, amelyben az adott kultúrákra erősen aszimmetrikus alá- és fölérendeltségi hatalmi viszonyok jellemzőek (pl. gyarmatosítás, rabszolgatartás). Míg az akkulturáció fogalma a kultúrák közötti transzfert leegyszerűsítve közelíti meg, a folyamatot egyirányúként, a feleket pedig egyenrangúakként határozza meg, addig a kontaktzóna fogalma a kultúrák találkozásának leírásakor elsősorban az eltérő kultúrák ütközését és egymással való küzdelmét hangsúlyozza.

A kontaktzóna fogalmának bevezetése számos új kutatási irányt és területet indított el, illetve számos szempontból gazdagította a kutatásokat – például a transzkulturáció, a migráció, a határvidékek és a hibriditás vizsgálata, valamint a globalitás és a lokalitás, a metropol és a periféria, a transznacionalitás és a nemzet fogalma közötti kapcsolatok vonatkozásában. Különösen nagy hatást gyakorolt a posztkoloniális kutatásokra, mivel ezek (kutatási tárgyak sajátosságaiból következően) kiindulópontnak tekintik az érintkező kultúrák közötti kapcsolatok egyenlőtlenségét és az aszimmetrikus hatalmi viszonyokat.

⇒ AKKULTURÁCIÓ, HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS, TRANZKULTURÁCIÓ

📖 Jackson (ed.) 2012, Pratt 1992.

Kontextus

A megnyilatkozások kommunikációs környezetére vonatkozó (háttér)ismeretek rendszere, valamint ezen ismeretek mozgósítása a referenciális jelenet sikeres feldolgozása érdekében. A kontextus mint dinamikusan változó viszonyrendszer magába foglalja az egyes megnyilatkozások vagy megnyilatkozásrészeket

nyelvi környezetén (kotextusán) kívül a diskurzus⁽¹⁾ résztvevői közötti társas, személyközi viszonyokra vonatkozó ismereteket, a megnyilatkozás tér- és időbeli viszonyainak ismeretét, valamint a résztvevők mentális világát (pl. szándékait, vágyait, érzelmeit, vélelmeit) is.

Mivel a nyelvről való ismeretek nem választhatók el élesen a világról való ismeretektől, a kontextus fogalma sem különül el egyértelműen a kotextus fogalmától: szoros összefüggés van köztük egyrészt abban az értelemben, hogy a világról szerzett tudásunk egy jelentős részéhez nyelvi úton férünk hozzá, másrészt abban az értelemben is, hogy a kotextus egyes nyelvi elemei jelezhetik, hogy az adott megnyilatkozás értelmezéséhez a befogadónak milyen kontextuális (háttér)ismereteket szükséges mozgósítania.

A kontextus jelentős mértékben befolyásolja egyfelől azt, hogy a megnyilatkozó milyen nyelvi formákat alkalmaz a kommunikációja során, másfelől arra is hatással van, hogy a befogadó(k) hogyan értelmezi(k) az adott megnyilatkozást.

⇒ BESZÉDHELYZET, DISKURZUS, KOTEXTUS, MEGNYILATKOZÁS, REFERENCIÁLIS JELENET

 Cruse 2006, Mey 2001: 39–45, Tátrai 2004, Tátrai 2011.

Konvencionális implikátúra

Olyan (nagyértékben kontextusfüggetlen) implikátúra, amelynek létrejötte nyelvi konvenciókhoz kötött. A konvencionális implikátúrák értelmezése elsősorban a megnyilatkozást alkotó nyelvi szimbólumok konvencionális jelentésének függvénye, megértésükhöz ugyanakkor a beszédhelyzet résztvevőinek gyakran mozgósítaniuk kell bizonyos kontextuális, illetve háttérismereiteket is.

Konvencionális implikátúrájának tekinthető például az *Anna még nem regisztrált a konferenciára* kijelentés, amely – a *még* elemen keresztül – implikálja, hogy Anna a jövőben várhatóan regisztrálni fog. Ezenkívül ide sorolhatók még (többek között) az olyan, (kulturális) sztereotípiákat kifejező megnyilatkozások is, mint például a *Hans német, de nem szereti a sört* vagy a *John angol, tehát udvarias*, amelyek esetében a *de*, illetve a *tehát* kötőszók konvencionális jelentése idézi elő az implikátúrát.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, IMPLICIT JELENTÉS, KONTEXTUS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, SZTEREOTÍPIA

 Cruse 2006, Grice 1975, Nemesi 2012, Tátrai 2011.

Konverzáció ⇒ TÁRSALGÁS

Konverzációelemzés ⇒ TÁRSALGÁSELEMZÉS

Kooperációs alapelv ⇨ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV**Koordinált kétnyelvűség** ⇨ MELLÉRENDELTELT KÉTNyelvűség**Korai kétnyelvűség**

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében a kétnyelvű személy a két érintett nyelvet csecsemő-, illetve (kis)gyermekkorában sajátítja el. A kétnyelvűségi kutatások a korai kétnyelvűség fogalmát jellemzően az egyén nyelvelsajátítási folyamatának spontán vagy elsődleges jellegével (illetve ezzel együtt az elsődleges, családon belüli nyelvi szocializációval) kapcsolják össze, tágabb értelemben azonban minden olyan egyén korai kétnyelvűnek tekinthető, aki a második nyelvét az iskoláskor kezdete előtt sajátította el.

A kétnyelvűség életkorhoz kapcsolódó értelmezése ugyanakkor problematikus, mivel nem határozható meg egyértelműen, hogy milyen szintű nyelvi és kommunikatív kompetencia esetén tekinthető elsajátítottnak egy adott nyelv, és ezzel együtt az elsajátítás idejének megállapítása is bizonytalanná válik. Más szempontból további problémaként merülhet fel az elsajátítás idejét alapul vevő megközelítéssel kapcsolatban, hogy a korai kétnyelvűség fogalma egyaránt vonatkozhat a szimultán (egyidejű) és a szukcesszív kétnyelvűségre, noha a nyelvelsajátítás jellegét tekintve ez a két típus jelentős mértékben eltér egymástól.

⇨ EGYÉNI KÉTNyelvűség, KÉSEI KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűség, KÉTNyelvűségi KATEGÓRIA-PÁROK, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, SZIMULTÁN KÉTNyelvűség, SZUKCESSZÍV KÉTNyelvűség

📖 Bartha 1999: 188–191, Borbély 2014: 29–31, Navracsics 1999: 21–26.

Korlátozott kód

Basil Bernstein brit szociológus elmélete szerint olyan kommunikatív kód, amely rendkívül szorosan kötődik az aktuális beszédhelyzethez, és csupán annak keretei között értelmezhető. A korlátozott kódot használó beszélők megnyilatkozásait alapvetően az adott diskurzus⁽¹⁾ során rendelkezésre álló ismeretekre, illetve a beszédpartnerek közös tudására építik, így beszédük lényeges sajátossága a nagyfokú implicitség (kifejtetlenség). Nyelvi szempontból a korlátozott kódra (többek között) a grammatikailag egyszerű, rövid mondatok használata, bizonyos kötőszók ismétlődése, az alárendelő mondatok és az absztrakt jelentésű szavak alacsony száma, valamint a szegényes szókincs jellemző.

Bernstein vélekedése szerint a zárt szerepviszonyokkal jellemezhető, a közösséget (az egyénnel szemben) előtérbe helyező, tipikusan az alsóbb társadalmi osztályokhoz tartozó családokban a gyermekek szocializációjuk során elsődlegesen (és gyakran kizárólagosan) a korlátozott kódot sajátítják el. A korlátozott kódot informális helyzetekben minden nyelvhasználó ismeri és használja, az iskolában elvárt kommunikatív kódhoz, az ún. kidolgozott kódhoz azonban az alsóbb társadalmi osztályok tagjai jellemzően nem férnek hozzá,

vagy nem ismerik olyan mértékben, hogy képesek legyenek az aktuális beszédhelyzetnek megfelelő kódváltásra, ami a gyermekek iskolába kerülésekor nyelvi hátrányos helyzet kialakulásához vezethet.

Bernstein elméletét számos kritika érte a kutatásai során használt adatbázis elégtelensége, a módszertani hibák és hiányosságok, a homályos és túlságosan homogenizáló osztálykategóriák feltételezése, valamint a vizsgált társadalmi csoportok közötti kulturális különbségek figyelmen kívül hagyása miatt.

⇒ KIDOLGOZOTT KÓD, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI HIÁNY, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, STIGMATIZÁCIÓ, VERNAKULÁRIS, VERNAKULÁRIS ELV

📖 Bernstein 1975, Kiss 2002, Lawton 1974, Lawton 1975, Réger 2002: 89–104.

Korpuszalakítás ⇔ KORPUSZTERVEZÉS

Korpusztervezés ~ korpuszalakítás

Olyan nyelvtervezési folyamat, amely a nyelvek vagy nyelvváltozatok rendszerének (pl. grammatikájának, szókincsének) megváltoztatására irányul. Korpusztervezési folyamat például a nyelvi normák kodifikációja (a helyesírás kidolgozása, a sztenderd nyelvváltozat morfológiájának és szintaxisának nyelvtanokban történő rögzítése stb.), a szakkifejezések modernizálása, valamint bizonyos regiszterek szókincsének megalkotása. Elsősorban korpusztervezésnek tekinthető például a 18–19. századi magyar nyelvújítási mozgalom tevékenysége, amely – a nyelv helyzetének befolyásolására irányuló státusztervezési folyamatokkal összekapcsolódva – lehetővé tette, hogy a magyar nyelv 1844-ben hivatalos nyelvvé váljon Magyarországon.

⇒ HIVATALOS NYELV, KODIFIKÁCIÓ, NEMSZTENDERD, NYELVI NORMA, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, NYELVVÁLTOZAT, STÁTUZTERVEZÉS, SZTENDERD, SZTENDERDIZÁCIÓ

📖 Cseresnyési 2005: 165–173, Haugen 1983, Lanstyák 2014, Sándor 2006, Trudgill 1997: 40.

Kotextus ~ nyelvi kontextus, szövegkörnyezet

Nyelvi környezet; az egyes megnyilatkozások vagy megnyilatkozásrészletek (szavak, kifejezések) kontextusának – vagyis a kommunikációs környezetre vonatkozó (háttér)ismeretek rendszerének – nyelvi komponense.

A különböző kotextusok ugyanazon nyelvi elemnek eltérő jelentéseit, illetve eltérő értelmezéseit hívhatják elő. Például az *iskola* szó *Az iskolát a városközpont közel építették fel* megnyilatkozásban egy adott épületet jelöl, míg *Az iskola megnyerte a versenyt* megnyilatkozásban (metonimikusan) az iskolába járó bizonyos tanulókra vagy tanulói csoportokra vonatkozik.

Mivel a nyelvről való ismeretek nem választhatók el élesen a világról való ismeretektől, a kotextus fogalma sem különíthető el egyértelműen a kontextus

fogalmától. Szoros összefüggés van köztük egyrészt abban az értelemben, hogy a világról szerzett tudásunk egy jelentős részéhez nyelvi úton férünk hozzá, másrészt abban az értelemben is, hogy a kotextus egyes nyelvi elemei jelezhetik, hogy az adott megnyilatkozás megfelelő értelmezéséhez a befogadónak milyen kontextuális (háttér)ismereteket szükséges mozgósítania.

A kotextus nemcsak a szavak és kifejezések értelmezését, hanem azok felismerését is segítheti: például zajos környezetben vagy a megnyilatkozó beszédének nehezítettsége esetén a szövegkörnyezet alapján a befogadó rendszerint képes rekonstruálni (kiegészíteni, illetve javítani) az elhangzott közlés rosszul vagy egyáltalán nem hallott részleteit.

⇒ DISKURZUS, KONTEXTUS, MEGNYILATKOZÁS, SZÖVEG, TÁRSALGÁS

📖 Cruse 2006, Pléh 2013, Tátrai 2011, Yule 1996: 21–22.

Közelítő udvariasság ~ pozitív udvariasság

Brown és Levinson udvariassági elméletében az udvariasság azon típusa, amelylyel a megnyilatkozó a beszédhelyzet résztvevőinek közösségét, összetartozását fejezi ki, illetve a beszédpartner(ek) személyének, igényeinek, szándékainak elfogadását és/vagy a beszédpartner(ek) iránti nagyrabecsülését fogalmazza meg. A befogadó(k) személyét, személyes értékeit középpontba állító, a közelítő arc felé fordul, annak elvárásait kielégítő udvariasság.

A megnyilatkozó közelítő udvariasságot valósít meg például abban az esetben, ha egyet nem értését látszólagos egyetértéssel, illetve a véleménye egyéni-esítésével vezeti be (pl. *Igen, lehetséges, hogy igazad van, de én úgy gondolom, hogy...*), vagy ha a beszédpartner(ek)hez intézett kérését, felszólítását többes szám első személyű igealakot használva fogalmazza meg (*Hát akkor kezdjüek el a munkát!*).

A közelítő udvariasság körébe tartozó stratégiák (pl. a közös alap állítása és/vagy az együttműködés kifejezése) jellemzően nagyobb arányban fordulnak elő a távol-keleti és a mediterrán népek tagjainak kommunikációjában.

⇒ ARC, ARCFENYEGETŐ AKTUS, ARCVÉDŐ TEVÉKENYSÉG, EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, TÁVOLÍTÓ UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGFELFOGÁSOK, UDVARIASSÁGI ELV, UDVARIASSÁGI MAXIMÁK

📖 Bándli 2009, Brown–Levinson 1987, Brown–Levinson 2008, Holtgraves 1997, Sándor 2014: 82–83, 443, Szili 2002, Szili 2004: 33, 168, Szili 2007, Tátrai 2011.

Köznyelv

1. A sztenderd nyelvváltozat (vagyis a kodifikált nyelvi norma) beszélt nyelvi változata. Azokban a nyelvészeti munkákban, amelyek ezt a meghatározást követik, a köznyelv az irodalmi nyelv fogalmával együtt értelmezhető: a köznyelv a sztenderd változat beszélt (és ezzel együtt jellemzően spontánabb), az irodalmi

nyelv pedig az írott (és tipikus esetben tervezettebb, kevésbé spontán) nyelvi megnyilvánulására utal.

2. Sztenderd nyelvváltozat. Olyan, kitüntetett szereppel felruházott, magas presztízsű, elsősorban a felső középosztály nyelvhasználatára épülő nyelvváltozat, amelynek szókincsét, nyelvtanát szótárakban és nyelvtanokban rögzítik.

⇒ IRODALMI NYELV, KODIFIKÁCIÓ, NYELVI NORMA, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, REGIONÁLIS KÖZNYELVISÉG, SZTENDERD

📖 Kiss (szerk.) 2001: 27, 42–45, Kugler – Tolcsvai Nagy 2000, Nyirkos 1981, Trudgill 1997: 76–78.

Közösségi kétnyelvűség ~ kollektív kétnyelvűség

Beszélői közösségek kétnyelvűsége; a kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében egy csoport tagjai a velük azonos területen élő más nyelvi csoportok tagjaival történő rendszeres érintkezés következtében mindennapi kommunikációjuk során két vagy több nyelvet használnak.

A közösségi kétnyelvűség lehet stabil vagy instabil. Stabil közösségi kétnyelvűség esetében a beszélők hosszú időn keresztül funkcionálisan jól elkülönülő nyelveket használnak egymás mellett. Az instabil közösségi kétnyelvűség ezzel szemben átmeneti, a nyelvcsere folyamatához kötődő jelenség, amelynek esetében a két nyelv funkciói nem különülnek el egymástól.

A közösségi kétnyelvűségnek három fő típusa különböztethető meg. Az első esetben alapvetően két egynyelvű csoport él egymás mellett, ezen csoportokon belül azonban kialakul egy-egy kisebb kétnyelvű csoport, amelyek tagjai biztosítják a csoportok közötti kommunikációt (ez jellemző például bizonyos volt gyarmati országokra). A közösségi kétnyelvűség második típusa esetében az adott csoport legtöbb tagja kétnyelvű, a kétnyelvűség azonban nem terjed ki a csoport valamennyi tagjára (ilyen kétnyelvűség figyelhető meg például Indiában vagy Svájcban). A harmadik típus az aszimmetrikus közösségi kétnyelvűség, amelynek esetében a két érintkező csoport közül csak az egyik kétnyelvű. Ez a helyzet jellemzően akkor alakul ki, ha egy adott térségben az egyik nyelv magasabb presztízsű többségi nyelv, amelynek számottevően kiterjedtebb és elfogadottabb a használata, mint a másik (tipikusan kisebbségi) nyelvnek. A magyar nyelvet érintő kétnyelvűségi helyzetekre általában aszimmetrikus közösségi kétnyelvűség jellemző: a magyar nyelv Magyarországon többségi, míg a határon túli területeken, illetve a különböző magyar diaszpórákban kisebbségi nyelvként van jelen.

⇒ DIGLOSSZIA, EGYÉNI KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉG, KÓDVÁLTÁS, NYELVCSERE, NYELVMEGŐRZÉS, TÁRSADALMI KÉTNYELVŰSÉG, TÖBBNYELVŰSÉG

📖 Bartha 1999: 47–61, Borbély 2014: 34–55, Borbély 2015, Gal 1992.

Közvetett beszédaktus ~ indirekt beszédaktus

Olyan beszédaktus, amelynek illokúciós erejét nem jelölik konvencionális nyelvi eszközök (pl. performatív igék), és amelynek megértése, értelmezése a befogadó(k) világról való tapasztalatainak, valamint szociokulturális, illetve kontextuális ismereteinek mozgósításán alapuló következtetési folyamatok eredménye. A közvetett beszédaktusok – mivel cselekvésvértékük és nyelvi szerkezetük között nincs közvetlen kapcsolat – társalgási implikaturákat hoznak létre.

Közvetett beszédaktust tartalmaz például az ígéretet implikáló *Most már becsukom az ablakot* vagy a kérést kifejező *Szeretném, ha becsuknád az ablakot* megnyilatkozás. Ezenkívül ide sorolhatók (többek között) az olyan, konstatívként is értelmezhető megnyilatkozások is, amelyek csak bizonyos kontextusokban funkcionálhatnak közvetett beszédaktusokként (pl. *Huzat van 'Csukd be az ablakot!'*).

⇒ BESZÉDAKTUS, ILLOKÚCIÓS ERŐ, IMPLICIT JELENTÉS, KONSTATÍVUM, KONVENCIONÁLIS IMPLIKATÚRA, KÖZVETLEN BESZÉDAKTUS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA

📖 Bańcerowski 1997, Searle 1997, Tátrai 2011.

Közvetlen beszédaktus ~ direkt beszédaktus

Olyan beszédaktus, amelynek illokúciós erejét konvencionális nyelvi eszközök (pl. performatív igék) jelölik. A közvetlen beszédaktusok megértése, feldolgozása rendszerint nem igényel bonyolult következtetési folyamatokat a befogadó(k) részéről, mivel a beszédaktus cselekvésvértéke és a megnyilatkozás nyelvi szerkezete között ebben az esetben közvetlen kapcsolat áll fenn. A közvetlen beszédaktusok értelmezése elsősorban a megnyilatkozást alkotó nyelvi szimbólumok konvencionális jelentésének függvénye.

Közvetlen beszédaktust tartalmaz például a kérést kifejező *Kérlek, csukd be az ajtót!* megnyilatkozás, amelyben a performatív ige (*kérlek*) mellett a felszólító módú igealak (*csukd be*), valamint az intonáció (vagy írott szöveg esetében a mondatzáró írásjel) konvencionálisan jelöli az illokúciós erőt, illetve a megnyilatkozó szándékát.

⇒ BESZÉDAKTUS, ILLOKÚCIÓS ERŐ, KÖZVETETT BESZÉDAKTUS, PERFORMATÍV IGE

📖 Searle 1997, Tátrai 2011.

Kreol

Olyan, két vagy több nyelv szoros kapcsolata és nagymértékű egymásra hatása következtében létrejött teljes értékű és önálló, egy adott közösség számára anyanyelvvé vált nyelv, amely kezdetben pidzsinként – közvetítő funkciójú keveréknnyelvként – létezett. A pidzsin nyelv kreollá válása az ún. kreolizáció, melynek során a pidzsin nyelvekhez társuló leszűkülés és egyszerűség megszűnik, a nyelv morfológiája és szintaxisa kiteljesedik, a fonológia szabályszerűvé

válí, a szókészlet gazdagodik, és a nyelv funkciói bővülnek, illetve kiterjednek. A forrásnyelvet beszélők számára a kreol nyelvek (pl. a brit angolt beszélők számára a trinidadai kreol) általában nem érthetők. A legismertebb kreol nyelvek az angol, a francia vagy a portugál nyelven alapulnak (ilyen pl. az angol alapú jamaikai kreol), ugyanakkor a kreol nyelvek alapja nem szükségszerűen európai nyelv (pl. szudáni arab alapú kreol).

A kreolizáció tudatos és nem tudatos folyamatok eredménye is lehet. A pidzsinizáció és a kreolizáció elméleti szinten világosan megkülönböztethető folyamatok, a gyakorlatban azonban nehéz meghatározni, hogy egy adott nyelv pillanatnyi állapota szerint pidzsinnek vagy kreolnak tekinthető-e. A két kategória elkülönítését tovább nehezíti, hogy bizonyos nyelvek pidzsin és kreol változatban is léteznek. A kreolizáció tipikus színterének tekinthető például a Karib-térség, ahol az amerikai őslakosok nyelvei, valamint az afrikai és az európai nyelvek keveredtek egymással.

⇒ LINGUA FRANCA, NYELVCSERE, NYELVI KONTAKTUS, PIDZSIN, TÖBBNYELVŰSÉG

📖 Borbély 2006, Hymes (ed.) 1971, Sándor 2014, Trudgill 1997: 44, Wardhaugh 2016.

Kritikai diskurzuselemzés

A diskurzuselemzés kritikai szemléletű, a nyelvet társadalmi gyakorlatként és kirekesztésre alkalmas hatalmi eszközként értelmező irányzata. A kritikai diskurzuselemzés elsődleges célja a társadalmi-politikai jelenségek, problémák különböző diskurzusokban⁽¹⁾ történő megjelenésének megragadása azáltal, hogy különböző (pl. az implicit jelentések és az előfeltevések megragadására alkalmas) szövegelemzési, illetve multimodális elemzési módszerek segítségével feltárja és explicitté teszi a diskurzusokban tetten érhető manipulatív stratégiákat. A kritikai diskurzuselemzés ennek megfelelően a nyelvi szempontokat (is) érvényesítő diskurzuselemzést a társadalmi küzdelmekben való részvétel egy lehetséges eszközének tekinti.

⇒ DISKURZUS, DISKURZUSELEMZÉS, PRAGMATIKA, TÁRSALGÁSELEMZÉS

📖 Boronkai 2009: 44–45, Fairclough 1995, Fairclough–Mulderrig–Wodak 2011, Richards–Schmidt 2002, van Dijk 2008.

Kultúra

1. Az újabb, dinamikus megközelítések a kultúrát változó, nyitott és heterogén rendszerként határozzák meg. Ezen kultúraelméletek közös jellemzője, hogy felfogásuk szerint nem kultúrák vagy közösségek (nemzetek, etnikai, vallási vagy más csoportok), hanem egymástól több tekintetben különböző egyének lépnek egymással interakcióba specifikus kontextusokban – ennek megfelelően az ilyen szemléletű kutatások az egyéni gyakorlatok vizsgálatát helyezik előtérbe. Az egyének többkomponensű, komplex (pl. a kultúrát, a nyelvet, az

etnicitást, az életkort is magában foglaló) identitással rendelkeznek, amelynek minden interakcióban az adott beszédhelyzetben releváns aspektusai kerülnek előtérbe. Az egyének tekinthetik magukat egy domináns vagy kisebbségi csoport tagjának, törekedhetnek egy sor szituatív szerep szerinti identitás létrehozására, amelyek közül egyesek bizonyos szituációkban fontosabbnak bizonyulhatnak az adott személyek kulturális hátterénél. Például egy magyar anyanyelvű erdélyi beszélő Magyarországon a nyelvhasználatán keresztül megjelenítheti magát magyarként, romániaiaként, erdélyiként vagy romániai magyarként is.

2. A korábbi, statikus elméletek felfogása szerint a kultúra hitek és értékek olyan készlete, amelyben az adott közösség tagjai osztoznak, és amely mindennapi cselekedeteik és interakcióik folyamán vezérli őket. Ez az esszencialista megközelítés a kultúrákat alapvetően koherens, etnikai és társadalmi szempontból egyaránt homogén, zárt és egymástól élesen elkülönülő rendszereknek tekinti. A homogén kulturális modellek ebből a felfogásból kiindulva kategorizálják a nemzeti kultúrákat, ami közvetett módon támogathatja a nemzeti kultúrák esszencialista felfogását és a sztereotipizálást.

⇒ CROSSING, GLOBALIZÁCIÓ, HARMADIK TÉR, HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTERKULTURALITÁS, MULTIKULTURALITÁS, TRANZKULTURALITÁS

📖 Földes 2007b, Hall 1975, Hidasi 2004, Holliday 1999, Ting-Toomey 1999.

Kulturális érték

Olyan általánosan elfogadott meggyőződés, amelynek mentén egy adott kultúra, illetve (kulturális) közösség működése szerveződik. Kulturális értéknek tekinthetők mindazok a kollektív attitűdök, hiedelmek, nyelvi és más viselkedési normák, amelyek az adott kultúra tagjainak önértékelését befolyásolják, irányítják mindennapi cselekedeteiket és interakcióikat, valamint befolyásolják a társadalmi környezet állapotának, eseményeinek, változásainak megítélését.

Kognitív és emocionális jellegük révén a kulturális értékek kifejezik azt, hogy az adott kultúrában általában mit tartanak fontosnak, jónak, illetve rossznak. A kulturális érték fogalma emellett kiterjed a közösség számára szimbolikus jelentésű művészi, esztétikai értékkel bíró tárgyakra, alkotásokra, fogalmakra is. A magyar társadalom kulturális értékei közül kiemelhető például a nyugati keresztény kultúrkörhöz való tartozás, valamint a nemzeti függetlenség fontossága. Fontos kulturális értékhordozó például (többek között) a szent korona, a Kodály-módszer, a Nobel-díjas magyar tudósok munkássága vagy a magyar folklór.

⇒ IDENTITÁS, INTERKULTURÁLIS ÉRZÉKENYSÉG, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS KOMPETENCIA, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS

📖 Andorka 2006, Falkné Bánó 2008, Hidasi 2004.

Kulturális sokk

A hosszabb ideig külföldön tartózkodók és a migránsok alkalmazkodási nehézségeit, illetve az azokból adódó érzelmi és fizikai reakciókat magában foglaló fogalom; az új kulturális környezetbe kerülő egyén számára a kulturális különbségek feldolgozásának azon szakasza, melynek során az új kultúra sokkszerű hatást vált ki belőle. A kulturális sokkot tipikus esetben fokozatosan felváltja az adott kultúra értékeinek megismerése, megértése és elismerése, illetve a konvencionizált kulturális elvárásokhoz való alkalmazkodás. Az alkalmazkodási nehézségek az egyén saját kultúrájába való visszailleszkedése során is felmerülhetnek – ez az ún. fordított kulturális sokk.

A kulturális sokk mértékét jelentősen befolyásolja az egyén saját kultúrája és az új kultúra közötti kulturális távolság nagysága, az érintett személynek az új kulturális környezettel kapcsolatos változásokra, kihívásokra való felkészültsége, illetve interkulturális érzékenységének mértéke. Ezen tényezők alapvetően meghatározzák a beilleszkedési folyamat hosszát, valamint azt is, hogy az egyén számára mennyire válik komfortossá, zavartalanná és magától értődvé az új kulturális közegben való létezés és kommunikáció. A kulturális sokk leküzdéséhez a nyelvtudás önmagában nem elégséges; az egyénnek a gyakorlatban működő interkulturális kompetenciával is rendelkeznie kell.

⇒ AKKULTURÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS ÉRZÉKENYSÉG, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS KOMPETENCIA, INTERKULTURÁLIS NYELVÉSZET, MULTIKULTURALITÁS

📖 Adler 1991, Falkné Bánó 2008, Hidasi 2004.

Kvalitatív módszer

A minőségi szempontokat előtérbe helyező, jellemzően tapasztalati alapú vizsgálati módszer, melynek célja, hogy statisztikai, illetve számszerű elemzések bevonása nélkül ragadja meg és írja le a vizsgált jelenségek sajátosságait, valamint az egyes jelenségek közötti összefüggéseket. A kvalitatív kutatási módszert a természet- és a társadalomtudományi kutatásokban egyaránt gyakran alkalmazzák.

A kvalitatív módszerrel dolgozó kutató tipikus esetben megfigyeléssel és/vagy interjúztatás (pl. szociolingvisztikai interjú) keretében gyűjt adatokat, majd ezen adatok elemzésével keres választ a kutatási kérdésekre, illetve ilyen módon tár fel összefüggéseket a vizsgált jelenségek között. A kutatási probléma megoldása induktív módszerekkel, intuíció vagy sejtés alapján, heurisztikus érveléssel is megközelíthető.

A kvalitatív módszer eredményesen alkalmazható például a tartalomelemzés során abban az esetben, ha a jelentésmezők meghatározása vagy az egyes fogalmak közötti összefüggések feltárása a cél.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, KVANTITATÍV MÓDSZER, SZOCIOLINGVISZTIKAI INTERJÚ

📖 Babbie 2003: 2, 10–11, Fóris 2008: 54–59, Schilling 2013: 8–10.

Kvantitatív módszer

A mennyiségi szempontokat előtérbe helyező vizsgálati módszer; az adatgyűjtés és az adatfeldolgozás azon formája, amely számszerűen, mennyiségi viszonyokkal fejezi ki a jelenségek sajátosságait, illetve az egyes jelenségek közötti viszonyokat. A kvantifikálás (azaz a számszerűvé tétel) segítségével könnyebben összevethetővé és csoportosíthatóvá, illetve átláthatóbbá tehető az adatok; a vizsgálat tárgyának bizonyos minőségi, nem számszerűsíthető jellegzetességei ugyanakkor a kutatás számára rejtve maradhatnak.

Kvantitatív kutatási módszereket alkalmaznak a valószínűségi és a statisztikai vizsgálatok mind a természet-, mind a társadalomtudományi kutatásokban. A statisztikai módszerek jól használhatók például a tartalomelemzés során abban az esetben, ha a vizsgálat bizonyos szavak előfordulásának gyakoriságát kutatja.

A számszerűsítés ugyanakkor önmagában nem jelenti azt, hogy a vizsgálat tudományos vagy objektív, csupán a módszert határozza meg.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, KVALITATÍV MÓDSZER, VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

 Babbie 2003: 2, Fóris 2008: 54–58, Schilling 2013: 8–10.

Kvantitatív szociolingvisztika ⇒ VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

Labovianus szociolingvisztika ⇒ VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

Lektus ⇒ NYELVVÁLTOZAT

Lingua franca

1. Tágabb értelemben olyan második vagy idegen nyelvként elsajátított nyelv, amelyet eltérő anyanyelvű vagy egy nyelv két egymástól jelentős mértékben eltérő nyelvváltozatát (jellemzően nyelvjárását) beszélő közösségek, illetve az ezen közösségekhez tartozó egyének használnak az egymás közötti kommunikációjuk során. A lingua franca gyakran valamely nyelv többnyelvű beszélők által használt, kulturális kontextusoktól mentes változata, amelynek alapvető funkciója az interkulturális kommunikáció lehetővé tétele; ugyanakkor a pidzsín nyelvek is lingua francáknak tekinthetők.

Bizonyos esetekben – amennyiben képesek különböző anyanyelvű beszélői közösségek körében is elterjedni – tervezett nyelvek is válhatnak közvetítő nyelvekké (ilyen pl. az eszperantó), illetve holt nyelvek is tölthetnek be közvetítő nyelvi funkciót (ilyen pl. a latin, amelyet a középkori Európában a kultúra és a tudás közvetítésére használtak). Jelenleg az egyik legelterjedtebb lingua franca az angol, a közép- és dél-amerikai területeken pedig a spanyolt beszélik közvetítő nyelvként. Egy adott nyelv ugyanakkor csak azokban a nyelvi interakciókban értelmezhető lingua francaként, amelyekben egyik résztvevőnek sem az anyanyelve (pl. az angol lingua franca, ha egy magyar és egy szerb

angolul beszél egymással, ha azonban egy magyar egy angol anyanyelvűvel beszél angolul, akkor a nyelv nem lingua francaként funkcionál).

2. Szűk értelemben egy francia (okcitán) és olasz alapokra épülő, arab és görög elemekkel kiegészült, egyszerűsödött nyelvtani szerkezetű pidzsin nyelv, a szabir megnevezése. Ezt a keveréknyelvet a középkorban a Földközi-tenger keleti partvidékén hajózók alakították ki kereskedelmi célú közvetítő nyelvként, melynek segítségével az eltérő anyanyelvet beszélő egyének, illetve közösségek hatékonyan tudtak egymással kommunikálni.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, KÉTNyelvűség, KREOL, MULTIKULTURALITÁS, PIDZSIN, TÖBBNYELVŰSÉG, VILÁGANGOLOK-MODELL

 Bussman 1996, Crystal 2003, Richards–Schmidt 2002, Tolcsvai Nagy 2007b, Tótfalusi 2005.

Lingvicídium ⇔ NYELVI GENOCÍDIUM

Lingvicizmus ~ nyelvi diszkrimináció

A beszélőket vagy az egyes beszélői csoportokat érő olyan hátrányos megkülönböztetés, melynek oka az elvárttól eltérő nyelvhasználat. Tove Skutnabb-Kangas meghatározása szerint a hatalomnak, valamint a materiális és nem materiális forrásoknak a(z anya)nyelvi alapon meghatározott csoportok közötti egyenlőtlen elosztását, valamint az egyenlőtlenség legitimálását és újratermelését szolgáló ideológia, illetve struktúra. A lingvicizmus nemcsak az adott többségi társadalom által stigmatizált, alacsony presztízsű kisebbségi nyelvek beszélőit érintheti, hanem az egyes nyelvek különböző, hasonlóan jellemezhető nemsztenderd nyelvváltozatait – például nyelvjárásait – beszélő nyelvhasználókra és/vagy nyelvhasználói közösségekre is irányulhat.

Lingvicizmusnak tekinthető például az az eset, ha a kisebbségi nyelvek beszélői számára nincs biztosítva az anyanyelvű oktatás (pl. ha a nem magyar anyanyelvű cigány gyerekek nem kezdenek meg saját anyanyelvükön az iskolát), vagy ha egy nemsztenderd nyelvváltozatot beszélő személy pusztán a nyelvhasználata miatt nem kap meg egy állást.

⇒ KISEBBSÉGI NYELV, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITŰD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD

 Kontra 2006b, Sándor 2014, Skutnabb-Kangas 1988.

LMBTQ-közösség

Olyan közösség, melynek tagjai nem heteroszexuális, illetve nem ciszgender egyének, azaz genderidentitásuk nem felel meg a születésükkor történő szexus szerinti besorolásuknak. A betűszó egyes betűinek feloldása: leszbikus, meleg, biszexuális, transzgender/transzszexuális, queer. A rövidítés kiegészülhet az A (aszexuális

lis), I (interszexuális), P (pánszexuális) és más, irányultságokra utaló betűkkel, amelyek a betűszó végére vagy az L-M-B-T-Q betűk közé is kerülhetnek.

Az *LMBTQ* terminust az 1980-as évek közepétől kezdődően használják szélesebb körben; a posztmodern feminizmus és a genderelmélet ekkor mutatott rá arra, hogy a korábban használt *meleg közösség* elnevezés nem fejezi ki az LMBTQ-közösség diverzitását, ezért a tudományos diskurzus is átvette a közösség önmagára használt megnevezéseit.

⇒ GENDER, HETERONORMATIVITÁS, POSZTMODERN FEMINIZMUS, QUEER

📖 Antoni 2015, Jagose 2003.

Lokális deixis ⇒ TÉRDEIXIS

Lokúciós aktus

John Austin beszédaktus-elmélete szerint a jelentéssel rendelkező és az adott nyelv grammatikájának megfelelő módon megformált megnyilatkozások létrehozásának aktusa. A lokúciós aktus mint nyelvi cselekvés magában foglalja a fonetikus aktust (vagyis bizonyos hangok hallatását), a fatikus aktust (vagyis adott hangsorok, szavak kimondását), valamint a rétikus aktust (vagyis a hangsor és a jelentés összekapcsolását).

A lokúció ezen három eleme (a fonetikus, a fatikus és a rétikus aktus) szorosan összefügg, és a mindennapi diskurzusok⁽¹⁾ során rendszerint összekapcsolódik egymással, ugyanakkor az előbbi(ek) elvégzése nem feltétlenül jelenti egyúttal az utóbbi(ak) elvégzését is (hiszen például egy kimondott hangsorhoz nem kötődik minden esetben jelentés). Az utóbbi aktus(ok) azonban szükségszerűen feltételezi(k) az előbbi aktusok megvalósulását: a hangsor és a jelentés összekapcsolása feltételezi bizonyos szavak kimondását, ami nem valósulhat meg bizonyos hangok hallatása nélkül.

⇒ BESZÉDAKTUS, ILLOKÚCIÓS AKTUS, PERLOKÚCIÓS AKTUS

📖 Austin 1962, Bussmann 1996, Searle 1969, Szili 2004.

Makropragmatika

A (tágra értelmezett) pragmatika azon területeinek összefoglaló elnevezése, amelyek a nyelvi tevékenységet tágabb kontextusában, a nyelvhasználat társadalmi és kulturális beágyazottságával összefüggésben, elsősorban a társas interakciókra, diskurzusokra⁽¹⁾ fókuszálva vizsgálják, és rendszerint a nagyobb társadalmi csoportok, beszélőközösségek nyelvhasználatát helyezik érdeklődésük középpontjába. Makropragmatikai kutatásnak tekinthetők például a nyelv és hatalom kapcsolatával foglalkozó, az udvarias nyelvi viselkedésre, a szépirodalmi nyelvi tevékenységre, az interkulturális kommunikáció pragmatikai vetületeire vagy a nyelvi befolyásolásra vonatkozó kutatások.

A makropragmatika nem választható el élesen a nyelvi tevékenység grammatikai vonatkozásait vizsgáló mikropragmatikától: a mikro- és makropragmatikai kutatási területek kölcsönösen feltételezik és kiegészítik egymást.

⇒ DISKURZUSELEMZÉS, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, MIKROPRAGMATIKA, PRAGMATIKA, TÁRSALGÁS, UDVARIASSÁG

📖 Boronkai 2009: 19, Mey 2001: 171–320, Szili 2004: 29–35, Tátrai 2011.

Makroszociolingvisztika

1. A szociolingvisztika azon területeinek összefoglaló elnevezése, amelyek érdeklődésének középpontjában a viszonylag nagy beszélőközösségek nyelvhasználatának vizsgálata áll. Makroszociolingvisztikai kutatásnak tekinthetők például a kisebbségi helyzetben élő közösségek körében zajló nyelvcserékutatások.

A makroszociolingvisztika nem választható el élesen a szűkebb beszélői közösségek nyelvhasználatát kutató mikroszociolingvisztikától, hiszen a kisebb és a nagyobb társadalmi csoportok nyelvhasználata összefonódik, szükségszerűen és folyamatosan szoros kölcsönhatásban áll egymással (bár a makro- és mikroszociolingvisztikai vizsgálatokban az adatközlők körének nagysága jellemzően eltérő, és ezzel együtt a használt vizsgálati módszerek is különböz[het]nek).

2. Nyelvszociológia. A makroszociolingvisztika a nyelv társadalomban betöltött szerepét, illetve a társadalom nyelvi dimenzióit vizsgáló területek összefoglaló elnevezéseként is felfogható. E szerint az értelmezés szerint sem húzható egyértelmű határ a nyelvet társadalmi szempontból megközelítő mikroszociolingvisztika és a társadalmat nyelvi szempontból megközelítő makroszociolingvisztika között. A két terület különbsége csupán hangsúlybeli különbség: döntően az adott kutatók egyéni érdeklődési körének függvénye.

⇒ KVANTITATÍV MÓDSZER, MIKROSZOCIOLINGVISZTIKA, NYELVPOLITIKA, SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Crystal 2008, Sándor 1996, Trudgill 1997: 48, Wardhaugh 2016.

Marker ~ jelölő

William Labov felfogása szerint olyan, társas jelentést hordozó nyelvi változó, amelyre egy adott beszélőközösség tagjai azonos vagy hasonló módon reagálnak annak ellenére, hogy a változónak, illetve az általa hordozott társas jelentésnek nem szükségszerűen vannak tudatában. A markerek megoszlása mind földrajzi, mind társadalmi szempontból rétegződést mutat, így a markerek lehetővé teszik az egyes nyelvváltozatok vagy stílusváltozatok felismerését, illetve az egyes társadalmi csoportok beszédstílusának azonosítását.

A markerek létrejöhetnek indikátorokból – azaz társas jelentést nem hordozó nyelvi változókból –, és könnyen sztereotípiákká válhatnak, amennyiben a beszélők az adott nyelvi változóhoz nyílt értékítéletet társítanak.

Más-más beszélőközösségekben vagy akár különböző beszélők esetében eltérő lehet, hogy mely nyelvi változók tekinthetők indikátornak, és melyek markernek vagy sztereotípiának. Például a dél-alföldi régióban a beszélők egy adott helyzetben gyakran nincsenek tudatában annak, hogy az *ó* hangot kettőshangzós [ao]-nak ejtik (az [ao]-val ejtett változat tehát számukra ilyenkor indikátor), azok számára azonban, akik ezt észlelik, de nem társítanak hozzá értékítéletet, az adott nyelvi változó markerként értelmeződik. Ugyanakkor ha például egy más területről érkező beszélő vagy egy másik beszélőközösség nemcsak felismeri a jelenséget, hanem a kettőshangzós ejtés alapján meg is ítéli az adott nyelvhasználót, akkor esetében a nyelvi változó sztereotípiaként működik.

⇒ IDENTITÁS, INDIKÁTOR, NYELVI ATTITÜD, NYELVI VÁLTOZÓ, NYELVVÁLTOZAT, SZTEREOTÍPIA, TÁRSAS JELENTÉS

📖 Labov 1972, Sándor 2014: 211, Trudgill 1997: 48–49, Wardhaugh 1995: 124.

Megbélyegzés ⇒ STIGMATIZÁCIÓ

A megerősítés maximája ⇒ AZ ELISMERÉS MAXIMÁJA

Megfigyelői paradoxon

A szociolingvisztika egyik legalapvetőbb módszertani problémája, melyet William Labov fogalmazott meg elsőként. Alapja, hogy a valós nyelvhasználatot kutató nyelvészek annak megfigyelésére és feltárására töreksenek, hogy hogyan beszélnek az egyes nyelvhasználók, amikor nem figyelik meg őket.

Az élőnyelvi vizsgálatok célja, hogy a beszélők természetes nyelvhasználatát írják le, az emberek azonban rendszerint másképpen viselkednek, beszélnek, ha tudják, hogy figyelik őket. Például a nyelvjárási beszélők egy külső megfigyelő (pl. kutató) jelenlétében gyakran megpróbálnak igazodni a magasabb presztízssű sztenderd nyelvváltozathoz annak érdekében, hogy elkerüljék a stigmatizációt.

A megfigyelői paradoxon hatása különböző módszerekkel csökkenthető. Ilyen módszer például a feladatorientált dialógusok kialakítása, szociolingvisztikai interjúk során az adatközlőket személyesen érintő, nagyfokú érzelmi bevonódást kiváltó témák felvetése, valamint közösségben végzett kutatások esetén a résztvevő megfigyelés is.

⇒ NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, RÉSZTVEVŐ MEGFIGYELÉS, STIGMATIZÁCIÓ, SZOCIOLINGVISZTIKAI INTERJÚ, SZTENDERD

📖 Kontra 1991: 362–366, Sándor 2014, Trudgill 1997: 49, Wardhaugh 1995: 22.

Megnyilatkozás

1. A nyelvi interakciók egysége; olyan (szóbeli, jelelt vagy írott) nyelvi tevékenység, illetve folyamatos közlés, amelyet nem szakít meg beszélőváltás. Tartalmát, szerkezetét és határait alapvetően a megnyilatkozó személy szándéka, a kontextus, a beszédhelyzet, valamint az adott megnyilatkozást megelőző és követő más megnyilatkozások tartalma, illetve szerkezete határozza meg. A megnyilatkozások lehetnek viszonylag hosszú, több mondatból álló egységek, de állhatnak egyetlen szóból vagy kifejezésből is.

Minden megnyilatkozás inherens jellemzője az interakcionalitás. A megnyilatkozó személyek – a közvetlen, szóbeli társalgások egyes fordulói esetében éppúgy, mint az ugyancsak megnyilatkozásként értelmezhető szépirodalmi szövegek (pl. regények) lérejöttkor – az adott megnyilatkozás (ismert vagy feltételezett) befogadójához/befogadóihoz igazodva hozzák létre a megnyilatkozásaikat.

2. A formális szemléletű pragmatikai irányzatok a megnyilatkozást – az absztrakt nyelvi egységként értelmezett rendszermondattal szemben – szövegmondatként, azaz a nyelvhasználatban megjelenő, kontextusba ágyazott, ténylegesen kimondott vagy leírt mondatként fogják fel.

⇒ BESZÉDESEMÉNY, BESZÉDHELYZET, DISKURZUS, FORDULÓ, HALLGATÓSÁGRATERVEZÉS-MODELL, KOMMUNIKÁCIÓS ALKALMAZKODÁS, KONTEXTUS, REFERENCIÁLIS JELENET, TÁRSALGÁS, SZÖVEG

 Boronkai 2009: 33–34, 72–73, Fehér 2001, Iványi 2001, Tátrai 2011.

Mellérendelt kétnyelvűség ~ koordinált kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében a kétnyelvű személy két nyelvre egymástól elkülönülő rendszerekbe szerveződik, és a két rendszer között nincs átjárás. A mellérendelt kétnyelvűség – az alárendelt kétnyelvűséghez hasonlóan – tipikusan olyan esetekben alakul ki, amikor a beszélő egymástól viszonylag jól elkülönülő szituációkban, egynyelvű beszédhelyzetekben érintkezik a két nyelvvel, és ezen szituációkban jellemzően nem fordul elő a kódváltás, illetve a kódkeverés jelensége. A kétnyelvűség ezen típusa gyakori az olyan, egynyelvű közösségekben kétnyelvűvé váló egyének esetében, akik a második nyelvet forrásnyelvi környezetben, tanórai keretek között tanulják meg.

⇒ ALÁRENDELTE KÉTNyelVŰSÉG, EGYÉNI KÉTNyelVŰSÉG, KÉTNyelVŰSÉG, KÉTNyelVŰSÉGI KATEGÓRIAPÁROK, ÖSSZETETT KÉTNyelVŰSÉG

 Bartha 1999: 186–188, Klein 2013: 46, Navracsics 1999: 15.

A mennyiség maximája

Paul Grice felfogása szerint a megnyilatkozás információtartalmára vonatkozó társalgási maxima, amely kimondja, hogy a megnyilatkozásnak olyan mérték-

ben kell informatívnak lennie, amilyen mértékben azt az adott beszédhelyzet megkívánja. A mennyiségre vonatkozó almaximák ennek megfelelően:

- a megnyilatkozás ne tartalmazzon több információt, mint amennyire a megnyilatkozás értelmezéséhez a befogadónak szüksége van; ugyanakkor
- legyen elég informatív ahhoz, hogy a befogadó képes legyen a megnyilatkozó szándékának megfelelően értelmezni.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, IMPLICIT JELENTÉS, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK

📖 Grice 1975, Tátrai 2011.

Mikropragmatika

A (tágon értelmezett) pragmatika azon területeinek összefoglaló elnevezése, amelyek a nyelvi tevékenységet annak grammatikai vetületeivel összefüggésben, elsősorban az egyes megnyilatkozásokra és azok szűkebb kontextusára fókuszálva vizsgálják, és rendszerint az egyének vagy a kisebb csoportok, beszélőközösségek nyelvhasználatát helyezik érdeklődésük középpontjába. Mikropragmatikai kutatásnak tekinthetők például a társalgás szerveződésére, a beszédaktusokra, az implicit jelentésekre vagy a kotextusra (szövegkörnyezetre) vonatkozó kutatások.

A mikropragmatika nem választható el élesen a nyelvi tevékenységet tágabb – társadalmi és kulturális – kontextusában vizsgáló makropragmatikától: a mikro- és makropragmatikai kutatási területek kölcsönösen feltételezik és kiegészítik egymást.

⇒ BESZÉDAKTUS, IMPLICIT JELENTÉS, KONTEXTUS, KOTEXTUS, MAKROPRAGMATIKA, PRAGMATIKA, TÁRSALGÁS

📖 Boronkai 2009: 19, Mey 2001: 37–170, Szili 2004: 29–35, Tátrai 2011.

Mikroszociolingvisztika

1. A szociolingvisztika azon területeinek összefoglaló elnevezése, amelyek érdeklődésének középpontjában a kisebb beszélőközösségek, illetve gyakorlatközösségek (pl. egyes települések vagy munkahelyek) nyelvhasználatának vizsgálata áll. Mikroszociolingvisztikai kutatásnak tekinthetők például az általában (bár nem feltétlenül) kvalitatív módszereket alkalmazó interakciós szociolingvisztikai, valamint diskurzus- és társalgáselemzési keretben végzett kutatások.

A mikroszociolingvisztika nem választható el élesen a tágabb beszélői közösségek nyelvhasználatát kutató makroszociolingvisztikától, hiszen a kisebb és a nagyobb társadalmi csoportok nyelvhasználatára összefonódik, szükségszerűen és folyamatosan szoros kölcsönhatásban áll egymással (bár az adatközlők körének nagysága jellemzően eltérő, és ezzel együtt a használt vizsgálati módszerek is különböz[het]nek).

2. A mikroszociolingvisztika a nyelvhasználatot befolyásoló társadalmi hatásokat, illetve a nyelv társas-társadalmi dimenzióit vizsgáló területek összefoglaló elnevezéseként is felfogható. E szerint az értelmezés szerint sem húzható egyértelmű határ a mikro- és a makroszociolingvisztika (vagyis a nyelvészociológia, a nyelv társadalmi szerepének vizsgálata) között. A két terület különbsége csupán hangsúlybeli különbség: döntően az adott kutatók egyéni érdeklődési körének függvénye.

⇒ DISKURZUSELEMZÉS, GYAKORLATKÖZÖSSÉG, INTERAKCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA, KVALITATÍV MÓDSZER, MAKROSZOCIOLINGVISZTIKA, SZOCIOLINGVISZTIKA, TÁRSALGÁSELEMZÉS

📖 Crystal 2008, Domonkosi 2002, Trudgill 1997: 51, Wardhaugh 2016.

A minőség maximája

Paul Grice felfogása szerint a megnyilatkozás tartalmára vonatkozó társalgási maxima, amely kimondja, hogy a megnyilatkozásnak (a megnyilatkozó tudása, illetve vélelmei szerint) igaznak kell lennie. Az ezen maximát pontosító két almaxima a következő kívánalmakat fogalmazza meg:

- a megnyilatkozás ne tartalmazzon olyan állítást, amelyet a megnyilatkozó hamisnak tart; valamint
- ne tartalmazzon olyan állítást, amelynek igazsága kétséges, illetve amelyre nézve a megnyilatkozónak nincsenek megfelelő bizonyítékai.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, IMPLICIT JELENTÉS, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK

📖 Grice 1975, Tátrai 2011.

Modern feminizmus ~ a feminizmus második hulláma

A feminizmus egy irányzata, amely – az elsősorban a nők legalapvetőbb jogi egyenlőségét (tulajdonjog, szülői jog, örökölési jog) követelő első hullámos feminizmussal szemben – a nők szélesebb értelemben vett egyenlőségéért, például a munkahelyen és a családon belüli egyenjogúságért, a szexuális szabadságért és az abortuszjogokért harcol. Az irányzat az 1960-as években indult az Amerikai Egyesült Államokból, majd fokozatosan eljutott Európába és Ázsia egyes részeire is.

A modern feminizmus szemléleti keretén belül a genderrel kapcsolatos kutatások középpontjában a férfiak és nők homogén csoportja, illetve a két csoport közötti különbségek állnak, melyek közül néhány ezen megközelítés szerint univerzális lehet. A különbségek okát a modern feminizmus a társadalmi berendezkedésben, például a férfidominanciában vagy a férfiak és a nők eltérő szocializációjában látja. A modern feminizmus mainstream megközelítése a vizsgálatok fókuszába jellemzően a fehér, egynyelvű, középosztálybeli, heteroszexuális nőket és férfiakat állítja, és nem foglalkozik a csoporton belüli kü-

lönbségekkel, illetve a női és férfi szerepek sokféleségével. Ezen megközelítést az 1990-es években kialakuló posztmodern feminizmus váltotta fel.

⇒ DEFICITHIPOTÉZIS, DIFFERENCIAHIPOTÉZIS, DOMINANCIAELMÉLET, FEMINIZMUS, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, POSZTMODERN FEMINIZMUS

📖 Cameron 2005, Tannen 1990.

A mód maximája ~ a modor maximája

Paul Grice felfogása szerint a megnyilatkozás megformálásával kapcsolatos irányelveket megfogalmazó társalgási maxima. Az ezen maxima alá sorolható almaximák szerint az együttműködő társalgás során a megnyilatkozásoknak

- világosaknak,
- egyértelműeknek,
- tömöreknek, valamint
- rendezetteknek kell lenniük.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, IMPLICIT JELENTÉS, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK

📖 Grice 1975, Tátrai 2011.

A modor maximája ⇒ A MÓD MAXIMÁJA

Monolingvizmus ⇒ EGYNYELVŰSÉG

Multikulturalitás/multikulturalizmus ~ etnokulturális pluralitás/pluralizmus

Az egyes társadalmak, illetve közösségek kulturális sokfélesége; olyan, az együtt élő kultúrák értékeinek kölcsönös megértését és elfogadását feltételező állapot, amelyben a kulturális sokszínűség az adott társadalom egészét áthatja. Multikulturálisnak tekinthető egy társadalom, amennyiben a kulturális különbözőség az adott társadalom tagjai körében széleskörűen elfogadott, a társadalmi előítéletesség (etnocentrizmus, rasszizmus és diszkrimináció) alacsony szintű, valamint az etnokulturális csoportok egymás iránti attitűdje kölcsönösen pozitív.

A multikulturális szemléletmód a kulturális pluralizmust olyan erőforrásnak tekinti, melyet politikai programokkal és intézményekkel szükséges támogatni. E szerint a szemléletmód szerint a nemzeti intézmények keretrendszerének alkalmazkodnia kell a különböző kulturális csoportok érdekeihez és szükségleteihez annak érdekében, hogy ily módon az adott csoportok tagjai is a nemzeti keretrendszer szerves részeivé váljanak.

A multikulturális szemlélet kritikusai ugyanakkor rámutatnak arra, hogy a politikai és társadalmi diskurzusban a fogalom felhasználható arra, hogy a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek, illetve feszültségek gyökereit egyoldalúan

kulturális különbségekként tüntessék fel. Emellett további problémaként vetik fel, hogy a multikulturalitás a különböző kultúrákat esszenciális, dekontextualizált, statikus, homogén entitásokként értelmezi, és ezért kirekesztéshez, a kulturális különbségek, a társadalmi egyenlőtlenségek és a fundamentalista identitások bebetonozásához vagy éppen ellenkezőleg: túlzott toleranciához vezethet.

⇒ AKKULTURÁCIÓ, HIBRIDITÁS, INTEGRÁCIÓ, INTERKULTURALITÁS, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, KULTÚRA, TRANZSKULTURALITÁS

 Benhabib 2002, Berry 2011, Feischmidt (szerk.) 1997, Habermas 2005, Hall 2000, Howarth–Andreouli 2012.

Multikulturalizmus ⇒ MULTIKULTURALITÁS

A nagylelkűség maximája

Geoffrey Leech által megfogalmazott udvariassági maxima, amely szerint az udvarias társalgás során a megnyilatkozónak kerülnie kell a saját maga számára előnyös, illetve a maga számára hasznos, kedvező mozzanatok megfogalmazását. A nagylelkűség maximája alá sorolt almaximák – elsősorban a megnyilatkozó személy szempontjára fókuszálva – a következők:

- a megnyilatkozónak maximalizálnia kell a saját kárának a kifejezését, ugyanakkor
- minimalizálnia kell a saját hasznának említését.

A magyar kultúrában a nagylelkűség maximája mutatkozik meg például abban az esetben, ha a *Nagyon szép az új lakásod!* megnyilatkozásra a lakás tulajdonosa a *Minden vagyonunk ráment* megnyilatkozással válaszol.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGI ELV, UDVARIASSÁGI MAXIMÁK

 Cruse 2006, Leech 1983, Nemesi 2004, Szili 2000, Szili 2007, Tátrai 2011.

Negatív udvariasság ⇒ TÁVOLÍTÓ UDVARIASSÁG

Nem konvencionális implikátúra ⇒ TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA

Nemstandard (nyelvváltozat) ⇒ NEMSZTENDERD (NYELVVÁLTOZAT)

Nemsztemdend/nemstandard (nyelvváltozat)

Olyan nyelvváltozat, amely eltér a kodifikált nyelvi normától, azaz a sztenderdtől. Magyarországon nemsztemdend nyelvváltozatnak tekinthető például a zárt *ë-t* még viszonylag erősen őrző nyugat-dunántúli nyelvjárás; az Amerikai Egyesült Államokban (a sztenderd amerikai angollal szemben) nemsztemdend nyelvváltozatnak minősül például az afrikai amerikai vernakuláris angol.

A sztenderd és a nemsztenderd nyelvváltozatok társadalmi megítélése közötti különbség – jellemzően a nemsztenderd változatok, illetve az ezen változatokat beszélő egyének és csoportok stigmatizációja – következtében a nemsztenderdet beszélők hátrányos helyzetbe kerülhetnek a társadalmi hierarchiában a sztenderdet anyanyelvváltozatként (vernakulárisként) beszélőkhöz képest, hiszen csak nehézségek, illetve gyakran csak (nyelvi) identitásuk elhagyása árán tudják elsajátítani a magasabb presztízsű sztenderdet. Emellett a valamely nemsztenderd változato(ka)t beszélő egyének és csoportok könnyen válhatnak lingvicizmus áldozataivá, mivel nyelvhasználatuk alapján gyakran negatívan ítélik meg őket.

⇒ LINGVICIZMUS, NYELVI ATTITŰD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI NORMA, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD, SZTEREOTÍPIA, VERNAKULÁRIS

📖 Coupland 2007, Kontra 2006c, Sándor 2006.

Nem valószínűségi mintavétel

Empirikus kutatások során alkalmazott mintavételi eljárás, amelynek során a mintába való bekerülésre – a valószínűségi mintavétellel ellentétben – a vizsgálandó elemeknek (szociolingvisztikai kutatások esetében: személyeknek) nincsenek egyenlő esélyeik, vagy nem lehet pontosan meghatározni a kiválasztás valószínűségét. A nem valószínűségi mintavétel történhet önkényes mintavétellel, koncentrált mintavétellel, hólabda-módszerű mintavétellel, illetve kvótamintával.

Az önkényes mintavétel során az alapsokaságból az átlagosnak tekinthető, legkönnyebben elérhető elemek kerülnek be a mintába.

A koncentrált mintavétel esetében a mintát a legjellemzőbb elemek alkotják.

A hólabda-módszerű (más néven görgetett) mintavétel során a kutató a már vizsgált személyektől kér javaslatot a további lehetséges válaszadókra vonatkozóan. Ezt a mintavételi eljárást abban az esetben érdemes alkalmazni, amikor a kutatás olyan csoportra irányul, amelyet nehéz bevonni a kutatásba (ilyenek lehetnek például bizonyos etnikai és/vagy nyelvi kisebbségek).

A kvótaminta-eljárás során a vizsgálandó alapsokaság egésze nem áll a kutató rendelkezésére, ha azonban ismert a csoport struktúrája, egy kvótamátrixot lehet létrehozni a vizsgálat szempontjából fontos változók kombinációi alapján (pl. nem, életkor, iskolai végzettség). Az alapsokaságból ebben az esetben úgy választják ki a minta elemeit, hogy a kvótamátrix egyes kombinációiból (pl. az egyetemet végzett középkorú nők köréből) azonos számban kerüljenek be adatközlők a mintába. Amennyiben a kvótamátrixba felvett mutatók helytállóan tükrözik az alapsokaság jellemzőit, a vizsgálat során reprezentatív minta jöhet létre.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, REPREZENTATÍV MINTA, VALÓSZÍNŰSÉGI MINTAVÉTEL

📖 Babbie 2003: 238, 245–246, Fóris 2008: 131–135.

Nemzeti nyelv

Egy adott nemzet nemzeti identitásában meghatározó szerepet játszó nyelv. A nemzeti nyelv fogalma azon a 19. századi elgondoláson alapszik, amely szerint egy országban egy nemzet egy nyelvet beszél, illetve a nemzethez tartozás feltétele a nemzet nyelvének anyanyelvi szintű ismerete. Magyarországon a (többségi) nemzeti nyelv egyben a hivatalos nyelv és az államnyelv is. Ugyanakkor Nigériában például nemzeti nyelv a joruba, a hausza és az igbo is – ezek a nyelvek azonban egyetlen országnak sem hivatalos, többségi vagy államnyelvei.

A nemzeti nyelvek lehetnek többségi vagy kisebbségi nemzeti nyelvek is. A többségi nemzeti nyelv az adott országban történetileg kialakult többségi nyelv, az adott állam lakosságának többsége által beszélt anyanyelv. Szimbolikus vagy politikai funkcióit az adott ország alkotmánya vagy törvényei rögzíthetik, így meghatározható kulturális értéként, a zavartalan kommunikáció eszközeként vagy a nemzeti önazonosság elemeként is.

A kisebbségi nemzeti nyelv egy, az adott országban kisebbségben lévő nemzet történetileg kialakult nyelve, melynek státuszát és használatát az adott országban gyakorolt nyelvi jogok és az érvényben lévő nyelvtörvények szabályozzák. A kisebbségi nemzeti nyelv egy másik államban többségi nemzeti nyelv is lehet. Így a magyar nyelv, mely többségi nemzeti, hivatalos és államnyelv Magyarországon, kisebbségi nemzeti nyelv például Szlovákiában.

A többségi és kisebbségi nemzeti nyelvek megkülönböztetése azt a törekvést fejezheti ki, hogy a nemzeti nyelv fogalma napjaink nyelvpolitikájában is használható legyen – ám a nyelv és a nemzet összekapcsolása, illetve az egy nyelvű nemzetek feltételezése továbbra sem mutat túl a 19. századi gondolaton, így nyelvészeti szempontból nem elfogadható.

⇒ ÁLLAMNYELV, HIVATALOS NYELV, KISEBBSÉGI NYELV, KULTURÁLIS ÉRTÉK, NYELVI JOG, NYELVPOLITIKA, NYELVTÖRVÉNY, TÖBBSÉGI NYELV

 Bartha 1999, Kiss 2002, Szarka 2003.

Normatív udvariasság

Olyan, a közösségi elvárások által meghatározott udvarias nyelvi viselkedés, amely a beszédhelyzet résztvevői között fennálló társadalmi viszonyokat jelöli, illetve alkotja újra. A hierarchikusan erősen rétegzett, státuszalapú társadalmakban, kultúrákban (pl. Japánban vagy Mexikóban) az udvariasság e formája tekinthető dominánsnak.

A normatív udvariasság összekapcsolódhat az egyén céljai által meghatározott stratégiai udvariassággal: amennyiben a megnyilatkozáson lehetősége nyílik egy adott beszédhelyzetben arra, hogy válasszon különböző normatív társadalmi jelölők – pl. különböző megszólítási formák (*professzor asszony, tanárnő, hölgyem* stb.) – között, a választás gyakran stratégiai döntés eredménye.

Az udvariasság két formájának rendszeres összefonódása különösen az olyan társadalmakban, kultúrákban, illetve közösségekben jellemző, amelyekben az egyén (nyelvi és nem nyelvi) döntéseit a közösségi normák, valamint a személyes célok és stratégiák egyaránt befolyásol(hat)ják. (Ilyen például a magyar beszélőközösség, mivel tagjainak udvarias nyelvi viselkedésében jellemzően mind a normatív, mind a stratégiai udvariasság megfigyelhető.)

⇒ ARC, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, STRATÉGIAI UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁG-FELFOGÁSOK, UDVARIASSÁGI ELV

📖 Bándli 2009: 55–56, Szili 2007, Tátrai 2011.

Nyelvalakítás ⇒ NYELVTERVEZÉS

Nyelvcsere

Olyan, kétnyelvűségi helyzetekben fellépő folyamat, amelynek során egy, az adott területen kisebbségi nyelvnek tekinthető (gyakran stigmatizált) nyelvet anyanyelvként beszélő közösség a kisebbségi nyelvet elhagyva teljes mértékben és kizárólagosan a magasabb presztízsű többségi nyelv használatára tér át. A nyelvcsere folyamata más nyelvi változásokhoz hasonló módon zajlik le; motivációi jellemzően társadalmi, gazdasági, politikai és/vagy kulturális természetű tényezők (pl. a többségi nyelv széles körű társadalmi támogatottsága, a munkaerőpiac elvárásai, a többségi nyelv hivatalos nyelvi státusza vagy az adott állam nyelvi asszimilációra irányuló nyelvpolitikája).

A nyelvcsere folyamatának része az (egy bizonyos mértékig stabil) átmeneti kétnyelvűség, amely a többségi nyelvre való áttérést előz(het)i meg. A kétnyelvű közösségekben az egyes nyelvek jól körülhatárolható funkciókkal rendelkeznek, de ezt az állapotot a folyamatos nyelvi kontaktus, illetve az egyik (jellemzően a magasabb presztízsű, többségi) nyelv használati körének bővülése – és ezzel párhuzamosan gyakran a kisebbségi nyelv(ek) használati körének beszűkülése – megváltoztathatja, elindítva ezáltal a nyelvcsere folyamatát, amely hosszú távon új egynyelvű közösségek kialakulásához vezethet.

Azokban a közösségekben, amelyekben már elindult a nyelvcsere folyamata, a beszélők egyes generációinak nyelvhasználatára a nyelvcsere különböző állomásai jellemzőek.

⇒ DIGLOSSZIA, EGYNYELVŰSÉG, KÉTNyelvŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVHALÁL, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI KONTAKTUS, NYELVI REVITALIZÁCIÓ, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVVÁLASZTÁS, NYELVVESZTÉS, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ

📖 Bartha 1999: 123–125, Borbély 2014: 154–157, Gal 1992.

Nyelvélnkítés ⇒ NYELVI REVITALIZÁCIÓ

Nyelvélesztés/nyelvfelélesztés ~ nyelvfeltámasztás

A nyelvi revitalizáció egy típusa; olyan folyamat, amelynek során egy anyanyelvi beszélővel már nem rendelkező nyelvet (azaz egy holt nyelvet) az állam különböző nyelvertervezési – a nyelv rendszerét, illetve korpuszát érintő korpusztervezési, valamint a nyelv használati körének befolyásolására irányuló státusztervezési – stratégiák és folyamatok segítségével alkalmassá tesz arra, hogy egy adott közösség körében újra a mindennapi kommunikáció eszközeként funkcionálhasson.

Nem egyértelmű, hogy létezik-e olyan közösség, illetve olyan nyelv, amelynek esetében teljes körű és hatékony nyelvélesztés ment végbe; a nyelvélesztés jellemző példaként azonban a szakirodalom rendszerint a héber (ivrit) nyelv felélesztését említi, amelyre az 1960-as években került sor Izraelben.

⇒ HOLT NYELV, NYELVHALÁL, NYELVI REVITALIZÁCIÓ, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, NYELV-VÁLASZTÁS

📖 Bartha 1999: 130, Borbély 2001b, Borbély 2006, Fazakas 2010: 9–19, Heltai 2014.

Nyelvfelélesztés ⇒ NYELVÉLESZTÉS

Nyelvfeltámasztás ⇒ NYELVÉLESZTÉS

Nyelvhalál

Egy nyelv (és az adott nyelv változataiként számon tartott minden nyelvváltozat) kihalása, amely akkor következik be, ha az érintett nyelvnek már nincs anyanyelvi beszélője, illetve egyetlen közösség sem használja a mindennapi kommunikációja során, és ennek következtében a nyelvet már nem jellemzi állandó nyelvi változás. A nyelvhalál általában generációkon átívelő folyamat, melynek során az adott nyelv folyamatosan veszít presztízséből, majd funkcióinak és használati színtereinek köre fokozatosan visszaszorul (ilyen módon ment végbe például az ókori balkáni illír nyelv kihalása). Ritkább esetben a nyelvhalál hirtelen is bekövetkezhet; erre példa az indonéziai tamboran nyelv, melynek valamennyi beszélője meghalt egy vulkánkitörés következtében. A nyelvhalál lehet népirtás és nyelvi genocídium (nyelvirtás) eredménye is. Utóbbi esetben a nyelvek nem a beszélők kihalásával tűnnek el, hanem használatuk lehetetlenné tételével, illetve a nyelvcsere kikényszerítésével irtják ki őket.

⇒ HOLT NYELV, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVÉLESZTÉS, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI GENOCÍDIUM, NYELVI REVITALIZÁCIÓ, NYELVI VÁLTOZÁS, NYELVVÁLTOZAT, NYELVVESZTÉS, PRESZTÍZS

📖 Bartha 1998, Borbély 2006, Dorian 1981, Dressler 1988, Gál 2010, Schütz 2002.

Nyelvi asszimiláció

Olyan folyamat, melynek során egy adott társadalmon belül a nem domináns nyelvi csoportok (pl. nyelvi kisebbségek), illetve azok egyes tagjai feladják

a származási nyelvükkel – és gyakran a származási kultúrájukkal – való azonosulást, és áttérnek a többségi nyelv használatára annak érdekében, hogy nyelvi szempontból (is) beolvadjanak a többségi kultúrába. A nyelvi asszimiláció egyaránt lehet egyéni vagy közösségi szintű, illetve békés (önkéntes) vagy erőszakos (kikényszerített). Emellett nyelvi asszimilációnak tekinthető az a folyamat is, amelynek során az alacsonyabb presztízsű nyelvváltozatok (pl. nyelvjárások) beszélői az anyanyelvváltozatokról kizárólag valamely magasabb presztízsű változat (jellemzően a sztenderd) használatára térnek át.

A kisebbségi nyelvek vagy nyelvváltozatok beszélői esetében a nyelvi asszimilációs folyamatokat szükségesnek és kívánatosnak tartó asszimilációs nyelvi ideológia, illetve az ezen ideológiára épülő nyelvpolitika – a nyelvi pluralizmus ideológiájával ellentétben – arra irányul, hogy a kisebbségi nyelv(ek) vagy nyelvváltozat(ok) beszélői (nemzetiségtől, etnikumtól függetlenül) csak a többségi nyelvet vagy nyelvváltozatot használhassák. Az asszimilációs nyelvpolitika csupán a többségi nyelvet ismeri el hivatalos nyelvként, és ezáltal korlátozza a kisebbségi nyelvek használati körét, illetve használati lehetőségeit (gyakran kizárva a kisebbségi nyelveket pl. az oktatásból és a közigazgatásból).

A nyelvi asszimiláció ideológiájára épülő nyelvpolitika jellemző például Szlovákiában, ahol az 1995-ben elfogadott nyelvtörvény kimondja a szlovák nyelv elsőbbségét a kisebbségi nyelvekkel szemben. Az asszimilációs nyelvpolitika Magyarországon is érvényesül: például a magyarországi nyelvi kisebbségek (így a valamely cigány nyelvet anyanyelvként beszélők vagy a siketek) jelentős része jelenleg vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben és ideig tanulhat a saját anyanyelvén.

⇒ KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVHALÁL, NYELVI ATTITÜD, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVJÁRÁS, NYELVPOLITIKA, NYELVTÖRVÉNY, NYELVVESZTÉS, PRESZTÍZS, SZTENDERD, TÖBBSÉGI NYELV

Bartha 1999: 83–84, Berry 2011, Cobarrubias 1983, Kiss 2002, Lanstyák 2009a, Sándor 2006, Szilágyi N. 2005.

Nyelvi attitűd

A különböző nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, illetve nyelvhasználati módokkal és azok beszélőivel kapcsolatos (pozitív, negatív vagy semleges) értékelés. A nyelvi attitűdök egyaránt vonatkozhatnak egy adott nyelv vagy nyelvváltozat vélt helyességére, esztétikai minőségére, illetve az adott nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő egyén vagy csoport egyes tulajdonságaira is.

A nyelvi attitűdök, értékítéletek társadalmi eredetűek, és nagymértékben befolyásolják a nyelvhasználatot. Társadalmi eredetük azzal függ össze, hogy például egy nyelv esztétikai minősége vagy egy nyelvi forma helyessége csupán társas konstrukcióként (nem pedig az adott nyelv vagy nyelvváltozat tulajdonságaként) értelmezhető. A nyelvi attitűd vizsgálatának nagy szerepe

van a kisebbségi helyzetben élők nyelvválasztásának és bizonyos esetekben a nyelvcsere folyamatának megértésében.

A(z explicit vagy implicit) értékítéletek kutatására a szociolingvisztikában elsősorban az ügynökmódszer vált elterjedtté, de a szociolingvisztikai interjúk is átfogó képet adhatnak az egyes beszélők nyelvi attitűdjeiről.

⇒ NYELVCSERE, NYELVVÁLASZTÁS, NYELVVÁLTOZAT, STIGMATIZÁCIÓ, SZOCIOLINGVISZTIKAI INTERJÚ, ÜGYNÖKMÓDSZER

 Kiss 2002: 86–91, Sándor–Langman–Pléh 1998, Trudgill 1997: 58.

Nyelvi bizonytalanság

A nyelvhasználóknak egyrészt a saját nyelvváltozatukkal és/vagy egyes általuk használt nyelvi formákkal, másrészt a normatívnak tekintett nyelvhasználatuk kapcsolatos bizonytalansága, amelynek alapja az a félelem, hogy nyelvhasználatuk helytelen, illetve nem felel meg a beszédpartner(ek) és/vagy az aktuális beszédhelyzet elvárásainak. Nyelvi bizonytalanság jellemzően akkor merül fel, ha a beszélő anyanyelvváltozata nem egyezik meg a magas presztízzsel rendelkező sztenderd nyelvváltozattal, illetve ha a beszélő nem ismeri olyan mértékben az adott szituációban elvárt nyelvhasználati formákat és/vagy módokat, hogy biztonsággal alkalmazni tudja őket. A nyelvi bizonytalanság emellett az idegennyelv-tanulók körében is gyakori jelenségnek tekinthető.

Az ekként értelmezett nyelvi bizonytalanság oka ugyanakkor alapvetően nem nyelvi természetű: a jelenség alapja az egyes nyelvváltozatok és nyelvi formák, illetve az ezeket használó beszélők stigmatizációja, valamint a nemsztenderd formákkal szemben tanúsított negatív nyelvi attitűdök széles körű elterjedtsége, amelyet gyakran a nyelvművelés is támogat. A nyelvi bizonytalanság gyakran eredményez hiperkorrekciót (azaz túlhelyesbítést), amely – negatív közösségi megítélése következtében – tovább fokozhatja a nyelvi bizonytalanságot.

⇒ HIPERKORREKCIÓ, KOMMUNIKÁCIÓS ALKALMAZKODÁS, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITÜD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVMŰVELÉS, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD

 Pléh 1990, Trudgill 1997: 58, Sándor 2014, Sándor [é. n.]

Nyelvi determinizmus

Olyan felfogás, amely szerint az anyanyelv meghatározza és behatárolja a nyelvhasználók gondolkodásmódját, illetve világszemléletét. Ezen elgondolás követői úgy vélik, hogy a különböző nyelvek különbözőképpen strukturálják, rendszerezik a valóságot, más-más kategóriákba sorolják az egyes jelenségeket, és ennek következtében azok a beszélők, akiknek eltérő az anyanyelvük, soha nem érthetik meg egymást teljes mértékben.

A nyelvi determinizmus a Sapir és Whorf által megfogalmazott nyelvi relativizmus szélsőséges formája. A nyelvi relativizmus felfogása szerint az anya-

nyelv hatással van arra, hogy a beszélők hogyan dolgozzák fel az őket körülvevő világot, de ez nem jelent teljes és áthidalhatatlan elkülönülést az egyes nyelvek beszélőinek gondolkodásmódja között.

⇒ INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS NYELVÉSZET, NYELVI RELATIVIZMUS, VERNAKULÁRIS

 Crystal 1998, Kay–Kempton 1984, Wardhaugh 2016.

Nyelvi diszkrimináció ⇒ LINGVICIZMUS

Nyelvi érintkezés ⇒ NYELVI KONTAKTUS

Nyelvi genocídium ~ nyelvirtás, nyelvi népirtás

Olyan folyamat, amelynek során a nyelvek nem természetes módon tűnnek el, hanem használatuk lehetetlenné tételével, illetve a nyelvcsere kikényszerítésével kiirtják őket. Az ENSZ definíciója szerint a nyelvi genocídium „annak megtiltása, hogy egy csoport a mindennapi érintkezésben vagy az iskolákban nyelvét használhassa, vagy hogy a könyvnyomtatás, illetőleg a kiadványterjesztés a csoport nyelvén történjék” (ENSZ 1948, III/1).

A nyelvi genocídium lehet közvetlen vagy közvetett. Közvetlen nyelvi genocídium történik abban az esetben, ha egy kisebbségi nyelv valamely beszélőjét vagy beszélőinek egy csoportját nyíltan megbüntetik az adott nyelv használatáért. Közvetett módon ideológiai és szervezeti eszközök vezethetnek nyelvi genocídiumhoz – például ilyen eszköz az, ha nem biztosítják az anyanyelvű oktatás lehetőségét az egyes nyelvi kisebbségek számára.

⇒ HOLT NYELV, KÉTNYELVŰ OKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVHALÁL, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVPOLITIKA, NYELVVESZTÉS, VERNAKULÁRIS ELV

 Kontra 2009, Skutnabb-Kangas 1998a.

Nyelvi hátrány

Olyan, a nyelvhasználattal összefüggő hátrányos helyzet, amely akkor lép fel, ha a beszélő a rendelkezésére álló nyelvi-nyelvhasználati eszközöket nem képes a helyzetnek megfelelő elvárások szerint alkalmazni, és ennek következtében kommunikációja nem lesz sikeres vagy hatékony.

A nyelvi hátrány fogalma a nyelvi diszfunkciókkal (fizikai, szervi, fejlődési eredetű rendellenességekkel) összefüggésben is értelmezhető, a sociolingvisztika azonban elsősorban olyan esetekben beszél nyelvi hátrányos helyzetről, amikor a nyelvi hátrány háttérben társadalmi-kulturális, szocializációs és/vagy ideológiai tényezők állnak. Ilyen értelemben a nyelvi hátrány a hátrányos társadalmi helyzet következménye.

Az iskolai (anya)nyelvi nevelés tekintetében például nyelvi hátrányban vannak azok a gyermekek, akiknek a vernakuláris nyelvváltozata – azaz anyanyelvváltozata – és otthoni nyelvhasználata különbözik az iskolában elvárt (tipikus esetben sztenderd) nyelvváltozattól. Ilyen beszélői csoportok például a nyelvjárást vagy a valamely alacsonyabb presztízsű társadalmi nyelvváltozatot beszélők és a kisebbségi helyzetben élők; ezenkívül gyakran nyelvi hátránnyal indulnak az iskolában a társadalmilag hátrányos helyzetű gyermekek is. A nyilvános színtereken ugyancsak problémaként jelenhet meg, ha egy beszélő vagy beszélői csoport nyelvhasználata eltér a sztenderdtől: ez az eltérés stigmatizációhoz (nyelvi alapú megbélyegzéshez) vezethet, és gátolhatja a társadalomban való érvényesülést.

⇒ HIPERKORREKCIÓ, KIDOLGOZOTT KÓD, KORLÁTOZOTT KÓD, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITÜD, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVI HIÁNY, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD, VERNAKULÁRIS, VERNAKULÁRIS ELV

📖 Bartha 2002, Kiss 2002: 124–134, Kontra 2010: 57–60, Nádor–Spannraft 2012: 103–129, Réger 2002.

Nyelvi hiány

Olyan, egyéni és közösségi szinten egyaránt értelmezhető nyelvi leszűkültség, amelyet a nyelvhasználók maguk is hiányként élnek meg, mivel ha bizonyos (egy adott beszédhelyzetben általuk szükségesnek ítélt) nyelvi kifejezések nem hozzáférhetők a számukra, az a mondanivalójuk leegyszerűsítésére vagy elhallgatására, illetve kódváltásra kényszerítheti őket olyan helyzetekben is, amikor beszélői szándékuk ezt nem indokolja. A nyelvi hiány érinthet néhány szót vagy akár egész regisztereket is (pl. a szlovákiai magyar beszélők esetében a magyar szaknyelvi regiszterek gyakran nem – vagy csak korlátozottan – állnak rendelkezésre, mivel a szakmák, tudományok oktatása jellemzően a többségi nyelven történik). A nyelvi hiány így nem csupán nyelvi, hanem emberjogi kérdés is, mivel korlátozhatja a nyelvhasználókat az anyanyelvük használatához való joguk gyakorlásában és egyes esetekben a szólásszabadsághoz való joguk érvényesítésében is.

A nyelvi hiány egynyelvű beszélőket és beszélői közösségeket is érinthet (ha például a beszélők nem ismerik olyan mértékben nyelvük valamely regiszterét, illetve nyelvváltozatát, amilyen mértékben ezt egy adott szituáció megkívánja, és ezért nem tudnak – vagy csak korlátozottan tudnak – részt venni bizonyos diskurzusokban); ugyanakkor a jelenség elsősorban a kétnyelvű egyének és közösségek számára jelent gyakori problémát. Kétnyelvűségi helyzetben a nyelvi hiány oka lehet például a felcserélő nyelvpedagógiai szemlélet, amely elvárja, hogy a diákok saját vernakuláris (kisebbségi) nyelvükről a többségi nyelv használatára térjenek át. Nyelvi hiányhoz vezethet ugyanakkor az is, ha a kisebbségi nyelvek beszélői nem vagy csak korlátozottan ismerik és használják a többségi nyelvet, illetve annak bizonyos (pl. szaknyelvi) regisztereit.

A nyelvi hiány leplezésére a nyelvhasználók új, alkalmi szavakat, szóösszetételeket hozhatnak létre, alkalmazhatnak szinonimákat és körülírásokat, kódot válthatnak, rákérdezhetnek az adott szóra, valamint különböző nem nyelvi eszközöket is igénybe vehetnek mondanivalójuk kifejezésére (pl. rajzolhatnak) – az ezen stratégiák igénybevételével létrehozott megnyilatkozások azonban gyakran nem felelnek meg teljes mértékben a beszélői szándéknak.

⇒ FELCSERÉLŐ NYELVPEDAGÓGIA, HOZZÁADÓ NYELVPEDAGÓGIA, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, KÓDVÁLTÁS, KORPUSZTERVEZÉS, NYELVI ATTITŰD, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI JOG, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, NYELVVÁLTOZAT, REGISZTER, STÁTUSZTERVEZÉS, SZAKNYELV, TÖBBSÉGI NYELV

📖 Csernicskó–Szabó Mihály 2010, Ferenc 2013, Lanstyák 2000, Lanstyák 2002, Lanstyák 2008, Sorbán 2009.

Nyelvi ideológia

Olyan, az egyes nyelvhasználók és/vagy nyelvhasználói közösségek által megalkotott – tudományos módszerekkel jellemzően nem igazolt, illetve gyakran elvileg sem igazolható – gondolat vagy gondolatrendszer, melynek célja, hogy magyarázattal, igazolással szolgáljon a nyelv működésével, a nyelvhasználattal, a nyelvközösséggel, a nyelvek és nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyával kapcsolatos kérdésekre, tényekre.

A nyelvi ideológiákat mint a nyelv működésére, tulajdonságaira vonatkozó, kultúrafüggő gondolatrendszereket gyakran politikai vagy morális eszmék határozzák meg. A közösségek kultúrájába beépülve az egyes ideológiák befolyásolhatják a nyelvhasználók nyelvi viselkedését és nyelvi attitűdjeit, ezáltal nyelvi változást idézhetnek elő. A nyelvi ideológiák megfogalmazódhatnak expliciten, de impliciten is maradhatnak.

Nyelvi ideológiának tekinthető például a vernakularizáció vagy a nyelvi purizmus ideológiája, valamint a sztenderd nyelvi ideológia, mely a sztenderd nyelvváltozat hegemoniáját, „tisztaságát” vallja, és – a nemsztenderd változatokkal, illetve azok beszélőivel szemben – magasabb presztízszt tulajdonít a sztenderd nyelvváltozatnak és az ezt beszélő nyelvhasználóknak, ami által nagyfokú nyelvi bizonytalanságot okozhat a nemsztenderd nyelvváltozato(ka)t beszélők körében.

⇒ NEMSZTENDERD, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVI PURIZMUS, NYELVKÖZÖSSÉG, NYELVMŰVELÉS, NYELVVÁLTOZAT, SZTENDERD, VERNAKULARIZÁCIÓ

📖 Bodó 2014, Laihonon 2009, Lanstyák 2011, Milroy 2001.

Nyelvi jog

A nyelv használatára vonatkozó alapvető emberi jog, amely egyfelől egyéni jogként (az identitás kifejezésére szolgáló expresszív emberi jogként), másfelől instrumentális emberi jogként ragadható meg (mivel a nyelv a kommunikáció

eszköze). A nyelvi jogok más emberi jogokhoz képest kevésbé tekinthetők kidolgozottnak, emellett megvalósulásuk számos különböző (pl. politikai, szociológiai és gazdasági) tényezőtől függ.

A nyelvtörvény(ek) által meghatározott nyelvi jogok biztosít(hat)ják a nyelvhasználók számára az adott állam területén a saját nyelven történő oktatáshoz, ügyintézéshez, információszerzéshez való jogot. A kisebbségeknek a nyelvük megtartásához és használatához való jogát mind az UNESCO, mind az ENSZ deklarálta, a gyakorlatban azonban ezek a jogok nem minden esetben érvényesülnek, illetve – az adott állam(ok) nyelvpolitikáját meghatározó, a többségi nyelvet támogató nyelvi ideológiák eredményeként és/vagy az intézményi, személyi, anyagi, tárgyi stb. feltételek hiányában – nem minden esetben érvényesíthetők. A nyelvi jogok gyakran csak az adott állam területén élő történelmi nyelvi kisebbségek számára vannak biztosítva (míg pl. a bevándorlók számára nem). Ugyanakkor problematikus annak meghatározása, hogy mely feltételek teljesülése esetén tekinthető egy nyelvi kisebbség történelmi (nyelvi) kisebbségnek.

A nyelvi jogoktól való megfosztottság kisebbségi nyelvek esetében nyelvcserehez, illetve nyelvhalálhoz vezethet.

⇒ ÁLLAMNYELV, HIVATALOS NYELV, KISEBBSÉGI NYELV, KORPUSZTERVEZÉS, NYELVCSERE, NYELVHALÁL, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, NYELVTÖRVÉNY, STÁTUSZTERVEZÉS, TÖBBSÉGI NYELV

📖 Andrassy 2016, Bartha 1999, Kontra–Hattyár (szerk.) 2002, Skutnabb-Kangas 1997, Szarka 2003, Wardhaugh 1995.

Nyelvi kisebbség

Olyan, egy adott területen, illetve egy adott társadalomban kisebbségi helyzetben élő közösség, amely elsősorban az anyanyelve alapján különül el a többségi csoporttól. A nyelvi kisebbségi csoportokra tipikusan az anyanyelv (vagy anyanyelvváltozat) használatának korlátozottsága, valamint a többségi társadalomhoz képest alárendelt helyzet jellemző. A többségi csoport a nyelvi kisebbségek anyanyelvét (vagy anyanyelvváltozatát) – és ezáltal az adott nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő egyéneket is – gyakran stigmatizálja (megbélyegzi), ami nyelvi bizonytalanságot okozhat, valamint hozzájárulhat a nyelvcsere folyamatának, illetve a nyelvi asszimilációnak a kikényszerítéséhez.

A nyelvi kisebbségek helyzetét nagymértékben befolyásolja a földrajzi elhelyezkedés (pl. az, hogy az adott csoport egyetlen országon belül vagy több államban is megtalálható-e, illetve hogy van-e olyan állam, amelyben az adott nyelvi kisebbség nyelve többségi nyelv), valamint a kisebbségi helyzet kialakulásának módja (pl. hogy migráció által vagy az államhatárok megváltozása következtében jött-e létre). Emellett a (szubjektív) biztonság, illetve fenyegetettség érzése is hatással lehet arra, hogy az egyes nyelvi kisebbségek milyen mértékben őrzik a nyelvüket.

Nyelvi kisebbséget alkotnak például a határon túl élő (magyar anyanyelvű) magyarok, a Hollandiában élő frízek vagy a németországi török bevándorlók. Ezenkívül szintén nyelvi alapon különülnek el a többségi, hangzó nyelvet beszélő társadalmaktól a siket közösségek, amelyek tagjainak anyanyelve valamely jelnyelv.

⇒ ETNOLINGVISZTIKAI VITALITÁS, JELNYELV, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, SIKET KÖZÖSSÉG, STIGMATIZÁCIÓ, TÖBBSÉGI NYELV

Bartha 1999: 77–86, Trudgill 1997: 59.

Nyelvi kompetencia

A generatív nyelvelmélet felfogása szerint az ideális (idealizált) anyanyelvi beszélő/hallgató absztrakt és veleszületett nyelvi tudása, illetve képessége, amelyet a performanciával, vagyis az egyes egyének ténylegesen megvalósuló nyelvi tevékenységével, nyelvhasználatával állítanak szembe.

⇒ INTERKULTURÁLIS KOMPETENCIA, KOMMUNIKATÍV KOMPETENCIA, PERFORMANCIA

Chomsky 1965, Hymes 1972, Wardhaugh 2016.

Nyelvi kontaktus ~ nyelvi érintkezés

Két vagy több nyelv, illetve nyelvváltozat érintkezése és kölcsönös egymásra hatása, amely akkor lép fel, ha az adott nyelvek, illetve nyelvváltozatok beszélői rendszeres kapcsolatban állnak, és rendszeresen interakciót folytatnak egymással. A kontaktus létrejöttét jellemzően politikai, történelmi, földrajzi és/vagy kulturális tényezők, illetve folyamatok (pl. hódítás, migráció, globalizáció) okozzák.

A nyelvek vagy nyelvváltozatok egymásra hatásai, a nyelvi kontaktusjelenségek különböző formákban és szinteken valósulhatnak meg, illetve különböző mértékűek lehetnek (pl. kölcsönzés; lexikai, szintaktikai, fonetikai, szemantikai változások). A nyelvi kontaktusok hatására kétnyelvűség alakulhat ki, nyelvcsere következhet be, vagy – amennyiben a nyelvek közötti kölcsönhatás különösen erős – új nyelvek, ún. kontaktusnyelvek (pl. pidzsinek, kreolok, kevert nyelvek) jöhetnek létre.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, KÉTNYELVŰSÉG, KEVERT NYELV, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, KONKATKUSJELEN-
SÉGEK, KREOL, LINGUA FRANCA, NYELVCSERE, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI VÁLTOZÁS, PIDZSIN

Hickey 2010, Matras 2009, Thomason 2001.

Nyelvi kontextus ⇒ KOTEXTUS

Nyelvi népirtás ⇒ NYELVI GENOCÍDIUM

Nyelvi norma

Olyan, az egyes beszélőközösségek és/vagy gyakorlatközösségek által létrehozott, bizonyos szabályszerűségeket mutató nyelvi-nyelvhasználati minták összessége, amely viszonyítási pontként funkcionál az adott közösséghez tartozó egyes egyének, illetve az egyén és a közösség közötti nyelvi interakciók során. A nyelvi norma dinamikus, folyamatosan változó jelenség, amelyet az élő nyelvhasználat (pl. a kommunikáció aktuális célja és az identitásjelzés) alakít.

Minden nyelvváltozat (pl. nyelvjárás, szociolektus) rendelkezik saját normával. A különböző nyelvhasználói közösségek normarendszere gyakran eltér egymástól, és – bár az egyes normák nyelvi szempontból azonos értékűek – a magasabb társadalmi presztízzsel rendelkező csoportok által kialakított nyelvi normák jellemzően magasabb presztízsiűek, míg az alacsonyabb társadalmi státuszú nyelvhasználók nyelvi normái gyakran stigmatizáltak (megbélyegzettek). Kiemelt, kitüntetett szereppel bíró nyelvi norma a sztenderd nyelvváltozat normája, melyet az adott beszélői közösség tagjai tipikusan presztízsnormának tekintenek.

⇒ IDENTITÁS, KODIFIKÁCIÓ, NEMSZTENDERD, NYELVJÁRÁS, NYELVTERVEZÉS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZOCIOLEKTUS, SZTENDERD

📖 Molnár 2014, Laczkó 2006, Lanstyák 2009b, Tolcsvai Nagy 2003.

Nyelvi pluralizmus

Olyan nyelvi ideológia, amely a nyelvi sokféleséget támogatja, illetve a nyelvi környezet egységességével, homogenitásával szemben a különböző nyelvek és nyelvváltozatok egymás mellett élését részesíti előnyben. A nyelvi pluralizmus (az asszimilációs nyelvi ideológiával ellentétben) pozitív jelenséggént értelmezi azt, ha a különböző nyelvek, illetve nyelvváltozatok egyenlő (vagy közel egyenlő) mértékben vannak jelen az egyes nyelvhasználati szintereken (például az oktatásban, a médiában és a hivatalos ügyintézés során). Ennek megfelelően az ezen ideológiára épülő nyelvpolitika többnyelvű környezetben törekszik arra, hogy ne csak egyetlen, kiemelt nyelv nyerjen hivatalos nyelvi státuszt, emellett jogot biztosít a kisebbségi nyelvek beszélőinek nyelvük megtartására és használatára. A pluralizmus ideológiáján alapuló nyelvtervezési stratégiák célja lehet például a veszélyeztetett nyelvek használati lehetőségeinek bővítésére irányuló nyelvi revitalizáció, valamint a már csaknem kihalt nyelvek esetében a nyelvésztés.

Pluralista ideológián alapuló nyelvpolitika jellemző például Belgiumra, ahol a francia mellett a flamand is hivatalos nyelvi státusszal rendelkezik. Az egyes nyelvváltozatok egyenjogúsága valósul meg például Norvégiában, ahol két írott sztenderd változat van (a Bokmål és a Nynorsk), és a szóbeliségben

a hivatalos nyelvhasználati színtereken is elfogadott a különböző nyelvjárások használata.

⇒ HIVATALOS NYELV, KISEBBSÉGI NYELV, NEMSZTENDERD, NYELVÉLESZTÉS, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI JOG, NYELVI REVITALIZÁCIÓ, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, SZTENDERD, VERNAKULÁRIS, VERNAKULÁRIS ELV, VESZÉLYEZTETETT NYELV

📖 Cobarrubias 1983, Lanstyák 2009a, Sándor 2006.

Nyelvi purizmus

1. Olyan nyelvi ideológia, amely az idegen nyelvek hatására bekövetkező (pl. fonetikai, grammatikai vagy lexikai) nyelvi változásokat az adott nyelvet romboló, negatív, elítélendő tendenciaként értelmezi, és – ennek megfelelően – a nyelv idegen hatásoktól való lehető legteljesebb megtisztítására törekszik. E szerint az ideológia szerint a nem idegen eredetű nyelvi elemek, valamint a nem idegen mintát követő nyelvi formák eredendően szebbek, helyesebbek és értékesebbek, mint azok, amelyek idegen eredetűek, illetve idegen nyelvi mintát követve jöttek létre. Magyarországon a nyelvműveléssel gyakran összekapcsolódó purista nyelvi ideológiára elsősorban a germanizmusok és az anglicizmusok megbélyegzése jellemző.

2. Olyan nyelvi ideológia, amely szerint létezik egy idealizált, eszményített, más nyelvváltozatoknál eredendően értékesebb és tökéletesebb – rendszerint az írott nyelvvel azonosított – nyelvváltozat, amelyet mindenkinek használnia kell. A purista nyelvi ideológia az eszményitől eltérő nyelvváltozatoknak és az ezen nyelvváltozatokat beszélő nyelvhasználóknak a stigmatizációját (megbélyegzését) vonja maga után.

⇒ NYELVI ATTITÜD, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI VÁLTOZÁS, NYELVMŰVELÉS, NYELVVÁLTOZAT, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD

📖 Lanstyák 2009a, Lanstyák 2011, Sándor 2006.

Nyelvi relativizmus ~ Sapir–Whorf-hipotézis

Edward Sapir és Benjamin Lee Whorf által megfogalmazott, Wilhelm von Humboldt munkásságában gyökerező felfogás, amely szerint az anyanyelvben meglévő kategóriák és különbségtételek befolyásolják a világképet és a gondolkodási sémákat, így az anyanyelv hatással van arra, hogy a beszélők miként dolgozzák fel az őket körülvevő világot. E szemlélet szerint a különböző nyelvek (anyanyelvi) beszélőinek eltérhet a világról alkotott képük, másmilyenként értelmezhetik ugyanazt az adott valóságot.

A nyelvi relativizmus felfogása szerint nincs két olyan nyelv, amely a valóságot ugyanolyan módon kategorizálná, illetve dolgozná fel. Például a magyar anyanyelvűek számára a *teknősbéka* a 'béka' kategóriájába tartozik, vagy a *bőregér*, vagyis a denevér népi megnevezése szerint 'egér', és bár biológiai szempontból

ezek az állatok nem tartoznak az adott kategóriába, a nyelvi kategorizáció oda sorolja őket, befolyásolva ezáltal az észlelést és a gondolkodást.

⇒ INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS NYELVÉSZET, NYELVI DETERMINIZMUS

📖 Humboldt 1985: 71, Sándor 2014: 275–277, Sapir 1971: 46, Trudgill 1997: 60, Tolcsvai Nagy 2013a: 115.

Nyelvi repertoár

Az a társas-társadalmi érintkezések során a nyelvhasználók számára elérhető nyelvi készlet, amely egy adott közösség (nyelvközösség, beszélőközösség vagy gyakorlatközösség) tagjai számára nyelvi forrást biztosít. Minden nyelv különböző változatokban él és működik: területi és társadalmi, valamint írott és beszélt nyelvi stílusváltozatok és regiszterek összességéből áll.

Egynyelvű környezetben a nyelvi repertoárt egyetlen nyelv (és az adott nyelvhez tartozó számos nyelv- és stílusváltozat, illetve regiszter) készlete alkotja, két- vagy többnyelvű környezetben azonban több nyelvből, illetve több nyelv különböző változataiból tevődik össze.

A nyelvi repertoár fogalma nem azonos az egyes nyelvhasználók egyéni nyelvi készletére vonatkozó verbális repertoár fogalmával.

⇒ BESZÉLŐKÖZÖSSÉG, GYAKORLATKÖZÖSSÉG, HETEROGLOSSZIA, NYELVJÁRÁS, NYELVKÖZÖSSÉG, NYELVVÁLTOZAT, REGISZTER, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZAKNYELV, SZOCIOLEKTUS, VERBÁLIS REPERTOÁR

📖 Bartha 1998: 16–17.

Nyelvi revitalizáció ~ nyelvélénkítés

A nyelvcsere folyamatának megállítása érdekében történő tudatos nyelvtervezési tevékenység, amelynek célja egy korlátozott funkciókban megjelenő (kisebbségi) veszélyeztetett nyelv szerepköreinek és használati köreinek bővítése, valamint az adott nyelvet beszélők relatív számának növelése. A nyelvi revitalizáció ennek megfelelően pozitív vagy fordított nyelvcsereének is tekinthető (bár a nyelvcsere általában nem tudatos, illetve nem szabályozott folyamat).

A nyelvi revitalizáció elsősorban azokat a – tipikusan státusztervezési, azaz a nyelv helyzetének befolyásolására irányuló – stratégiákat foglalja magában, amelyek célja, hogy egy korlátozott körben használt nyelv valamennyi nyelvhasználati szinten megjelenhessen. Ugyanakkor az is revitalizációs tevékenységnek tekinthető, ha a nyelvtervezési stratégiák eredményeként egy-egy családon belül újra nagyobb mértékben használnak egy korábban visszaszorult nyelvet.

Tág értelemben a nyelvi revitalizáció fogalma – a veszélyeztetett nyelvek helyzetének stabilizálására irányuló törekvések mellett – magában foglalja a holt nyelvek felélesztését célzó nyelvtervezési stratégiákat és folyamatokat (azaz a nyelvéllesztést) is.

⇒ ETNOLINGVISZTIKAI VITALITÁS, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, KORPUSZTERVEZÉS, NYELVCSERE, NYELVÉLESZTÉS, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, STÁTUSZTERVEZÉS, SZTENDERDIZÁCIÓ, VESZÉLYEZTETETT NYELV

📖 Bartha 1999: 130, Borbély 2006, Fazakas 2010: 9–19.

Nyelvirts ⇒ NYELVI GENOCÍDIUM

Nyelvi szocializáció

Olyan, egész életen át tartó tanulási folyamat, melynek során az egyén elsajátítja az adott közösség, illetve társadalom nyelvi és nyelvhasználati szabályait, a különböző beszédhelyzeteknek megfelelő, adekvát nyelvhasználati módokat. A nyelvi szocializációt befolyásolja a társadalmi környezet, így folyamata kultúránként eltérő módokon mehet végbe.

A nyelvi szocializációnak három alapvető szakasza különíthető el egymástól: az elsődleges, kisgyermekkori nyelvi szocializáció folyamatában a család szerepe a meghatározó, a másodlagos nyelvi szocializáció során az iskolának, míg a felnőttkori, harmadlagos nyelvi szocializáció során a munkavállalásnak, illetve a munkahelynek van kiemelkedő szerepe.

⇒ KIDOLGOZOTT KÓD, KORLÁTOZOTT KÓD, KULTÚRA, NYELVI HÁTRÁNY

📖 Duranti–Ochs–Schieffelin (eds) 2011, Kiss 2002: 86–91, Réger 2002.

Nyelvi tudatosság

A beszélőknek a saját nyelvhasználatukra irányuló szándékolt figyelme, önellenőrzése, amely egyaránt vonatkozhat a kiejtésre, a szóválasztásra, a grammatikai megformálásra és/vagy a stílus megválasztására. Jellemzően minél informálisabbnak ítéli a megnyilatkozó egy adott szituációt, illetve minél közvetlenebb, bizalmasabb viszonyban áll (saját vélelmei szerint) a beszédpartnerével vagy beszédpartnereivel, annál kevesebb figyelmet fordít a saját beszédére.

A nyelvi tudatosság nemcsak a saját nyelvhasználat ellenőrzését, kontrollálását, hanem az ezzel kapcsolatos reflexiókat is jelentheti. Magas szintű nyelvi tudatosságra utalhat például az, ha a nyelvhasználó egy nyelvi formáról képes megállapítani, hogy használja-e, vagy sem – függetlenül attól, hogy helyesnek tartja-e az adott nyelvi formát.

A William Labov által kidolgozott önfigyelem-modell felfogása szerint a nyelvi tudatosság szorosan összefügg a stílussal. A stílusok ezen megközelítés szerint a beszédre fordított figyelem mértéke alapján egy skálán rendezhetők el: a figyelem csökkenése informálisabb stílust eredményez, míg növekedése formálisabb stílushoz vezet. (Az újabb stílusfelfogások szerint azonban ez az összefüggés nem egyértelmű.)

⇒ MEGFIGYELŐI PARADOXON, ÖNFIGYELEM-MODELL, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN

📖 Bartha–Hámori 2010, Czibere 2004, Kiss 2002, Labov 1984, Labov 1988.

Nyelvi változás

Egy nyelv szókincsének, hangtani, alaktani, mondattani, szövegszintű és/vagy jelentéstani rendszerének, sajátosságainak módosulása; a nyelv vagy az egyes nyelvi részrendszerek olyan, kisebb vagy nagyobb intenzitással folyamatosan zajló átalakulása, amely mindig feltételezi a nyelvi variációt (azaz a nyelvi változatosságot). Minden nyelvnek számos változata létezik, melyekben különböző nyelvi változók és változatok vannak jelen, ugyanakkor – bár a változás minden esetben a változatosságból indul ki – a nyelvi változatosság nem szükségszerűen vezet nyelvi változáshoz.

A nyelv változásait a nyelvi rendszeren belüli viszonyok, a társas viszonyok és a nyelvhasználók ezekről alkotott vélekedései, illetve ezekhez fűződő attitűdjei együttesen határozzák meg. Nyelven belüli tényező lehet például a morfológia szintjén a nyelvi részrendszer erős mintázataihoz történő analógiás illeszkedés (pl. az ikes ragozásnak megfelelő *eszem* forma helyett az *eszek* alak használata az ige általános ragozásának erős mintázata – *látok, nézek, írok, félek* stb. – alapján). A nyelvi változás társadalmi tényezői lehetnek például a beszélők aktuális nyelvi választásai a szituáció, a beszédpartnerek vagy a beszélgetés témájának (stb.) függvényében.

A nyelvi változások általában spontán módon, a beszélők szándéka és tudatos ellenőrzése nélkül mennek végbe. Ugyanakkor bizonyos esetekben a nyelv életébe történő tudatos beavatkozás (nyelvtervezési folyamat) idézi elő a változásokat – az ilyen tervezett és szabályozott változtatások azonban csupán abban az esetben épülnek be a tényleges nyelvhasználatba, ha a beszélők szélesebb köre elfogadja és alkalmazza őket. (Például a nyelvújítás korában megalkotott *anyag* szó széles körben ismertté és elfogadottá vált, míg az *utcai tipróka* ’járda’ szó nem terjedt el a magyar beszélőközösség körében.)

⇒ KONTAKTUSJELENSÉGEK, KORPUSZTERVEZÉS, NYELVI ATTITÜD, NYELVI VÁLTOZÓ, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, STÁTUSZTERVEZÉS

📖 Bodó 2012, Crystal 1998, Dér 2008, Kiss–Pusztai (szerk.) 2018, Labov 1975, Sándor 2001b.

Nyelvi változó

Olyan nyelvi egység, amelynek egy adott nyelvallapotban két vagy több azonosítható változata van. A szociolingvisztika egyik alapfogalma, melyet William Labov vezetett be annak érdekében, hogy lehetővé tegye a nyelvi változatosság leírását.

A nyelvi változók a nyelv valamennyi szintjén – így a hangok, a morféimák, a szavak, a mondatbeli szerkezetek és a szöveg szintjén is – megjelenhetnek.

Egyes változataik a nyelvi rendszer szempontjából egyenrangúak, és szabadon felcserélhetők egymással, szociolingvisztikai szempontból azonban elkülönülnek egymástól a társadalmi megítélésük (vagyis ún. társas jelentésük) alapján. A variációs szociolingvisztika felfogása szerint az egyik változat jellemzően a sztenderd, a másik vagy a többi változat valamely nemsztenderd nyelvváltozat(ok)hoz kötődik. Például az ikes igék egyes szám első személyű alakja esetében a változó az (-M), melynek változatai az [-m] és a [-k]; az előbbi (pl. *eszem*) a sztenderd, míg az utóbbi (pl. *eszek*) bizonyos nemsztenderd változatokhoz tartozik.

Labov – annak alapján, hogy a nyelvi változóknak milyen és mekkora társadalmi jelentőségük van – különbséget tesz indikátorok, markerek és sztereo-típiák között.

⇒ INDIKÁTOR, MARKER, NEMSZTENDERD, NYELVI VÁLTOZÁS, NYELVVÁLTOZAT, SZOCIOLINGVISZTIKA, SZTENDERD, SZTEREOTÍPIA, TÁRSAS JELENTÉS, VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Labov 1972, Labov 1984, Trudgill 1997: 88–89, Wardhaugh 1995: 121–125.

Nyelvjárás ~ dialektus, területi nyelvváltozat

Egy adott nyelv olyan változata, amely a teljes nyelvterületnek csupán egy bizonyos részén használatos. Magyar nyelvterületen – ahogyan számos más nyelvterületen is – a nyelvjárások a sztenderdhez képest jellemzően alacsonyabb presztízsű, gyakran stigmatizált nyelvváltozatok, amelyeknek a használata általában a szóbeliséghez, az informális beszédhelyzetekhez, illetve a familiáris színterekhez köthető. Más területeken (pl. Norvégiában) ugyanakkor a nyelvjárások a sztenderdhez hasonlóan magas presztízsű változatok, és – ennek megfelelően – a formális nyelvhasználati színtereken (pl. a hivatali nyelvhasználatban vagy az oktatásban) is megjelenhetnek.

A nyelvjárásokat különböző (pl. fonetikai vagy lexikai) nyelvjárási jegyek összessége jellemzi, az egyes jegyek területi elterjedtsége azonban gyakran eltérő lehet – következésképpen nem vonható éles és egyértelmű határ az egyes nyelvjárások között.

A nyelvjárások – bár használati körük korlátozott – teljes, önálló nyelvi rendszereket alkotnak. A sztenderdtől eltérő jellemzőik elsősorban a kiejtést és a szókincset érintik, de kisebb mértékben a nyelv valamennyi más szintjén is megmutatkozhatnak: tetten érhetők például a mondat szerkesztésben, a morfológiában vagy akár a jelentéstani sajátosságokban is. A nyelvjárások elsősorban a (beszélt) sztenderddel való összehasonlítás eredményeként írhatók le: ily módon feltárható az adott nyelvjárással jellemző, a sztenderddel megegyező és az attól eltérő nyelvi jelenségek is. A sztenderddel való szisztematikus összevetés megkönnyítheti az anyanyelvváltozatként, azaz vernakulárisként nyelvjárást beszélő tanulók számára a sztenderd nyelvváltozat megtanulását.

A nyelvjárások ugyanakkor nem eleve adott, hanem a nyelvhasználók által megalkotott kategóriákként is felfoghatók, amelyek csupán a megnyilatkozó

(és a befogadó[k]) értelmezésének fényében, illetve függvényében határozhatók meg.

⇒ KÖZNYELV, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITŰD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI NORMA, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, REGIONÁLIS KÖZNYELVISÉG, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD, VERNAKULÁRIS, VERNAKULÁRIS ELV

📖 Crystal 2003, Kiss (szerk.) 2001, Kiss 2006, Sándor 2014.

Nyelvközösség

Olyan csoport, melynek tagjai ugyanazon nyelv beszélőinek tartják magukat. Dinamikusan szerveződő és változó közösség, melynek határai rendszerint nem jelölhetők ki egyértelműen: tagjaivá válhatnak az adott csoportba nyelvíleg (is) integrálódó vagy asszimilálódó beszélők, valamint kikerülhetnek belőle azok a nyelvhasználók, akik valamely más nyelvközösségbe integrálódva, illetve asszimilálódva már nem tartják magukat az adott nyelv beszélőjének. Mivel a nyelvközösségeket a közösként értelmezett nyelv tudása (és használata) határozza meg, nem feltétlenül területiális jellegűek (például az eszperantó nyelvközösség nem egyetlen államalakulaton belül található, hanem különböző országokban élő beszélők alkotják).

Egy adott nyelvközösség tagjainak nyelvhasználata jelentős mértékben eltérhet egymástól: az egyes nyelvhasználók különböző területi és társadalmi nyelvváltozatokat beszélhetnek, más-más beszélőközösségekhez és gyakorlatközösségekhez tartozhatnak, illetve – ezzel összefüggésben – nyelvhasználatukat különböző nyelvi normák, normarendszerek határozhatják meg.

⇒ BESZÉLŐKÖZÖSSÉG, GYAKORLATKÖZÖSSÉG, INTEGRÁCIÓ, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI NORMA, NYELVCSERE, NYELVVÁLTOZAT, NYELVVÁLASZTÁS

📖 Tolcsvai Nagy 2013b, Tolcsvai Nagy 2016.

Nyelvmegőrzés ~ nyelvmegtartás

Olyan folyamat, amelynek során egy kisebbségi helyzetben élő közösség törekszik a rá jellemző nyelvválasztási minták fenntartására. A nyelvmegőrzés szorosan összekapcsolódik a nyelvcsere folyamatával: egy – valamely kisebbségi nyelvet beszélő – közösség nyelvi viselkedése csupán abban az esetben értelmezhető nyelvmegőrzésként, ha a többségi nyelv társadalmi, gazdasági, jogi, politikai (stb.) szempontból kedvezőbb helyzete ellenére a közösség továbbra is rendszeresen használja a saját kisebbségi nyelvét. A folyamat egyaránt vonatkozik a nyelv használatának fenntartására, valamint a nyelvi készségek megőrzésére.

A nyelvmegőrzés az esetek jelentős részében implicit és nem tudatosan megtervezett vagy szabályozott folyamat. Ugyanakkor nyelvmegőrzésnek tekinthetők a nyelvcsere megállítására irányuló nyílt és intézményesített formában (pl. az oktatás vagy a tömegtájékoztatás keretein belül) zajló nyelvtervezési tevékenységek, így például a nyelvi revitalizációs törekvések is.

A nyelvmegőrzés mértékét és kimenetelét számos társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális tényező befolyásolhatja (ilyen például a nyelv beszélőinek száma, a kisebbségi csoport földrajzi elhelyezkedése vagy a csoport tagjainak vallása).

⇒ DIGLOSSZIA, EGYNYELVŰSÉG, ETNOLINGVISZTIKAI VITALITÁS, KÉTNyelvŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, KÓDVÁLTÁS, NYELVCSERE, NYELVHALÁL, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVI KONTAKTUS, NYELVI REVITALIZÁCIÓ, NYELVVÁLASZTÁS, NYELVVESZTÉS, TÖBBSÉGI NYELV

Bartha 1999: 129–150, Bartha 2015, Borbély 2002.

Nyelvmegtartás ⇒ NYELVMEGŐRZÉS

Nyelvművelés

A nyelv rendszerébe, használati módjába és/vagy használati körébe történő tudatos beavatkozás, amelynek célja az adott nyelv sztenderd nyelvi normájának széles körben történő elterjesztése. A nyelvművelés lehetséges feladatai között szerepel emellett a nyelvi ismeretterjesztés is.

A hagyományos magyar nyelvművelés a nyelvészet deskriptív (leíró) szemléletével szemben preskriptív (azaz előíró) szemléletű; a helyesnek vélt nyelvi formákat és a helyesnek tartott nyelvhasználati módokat kizárólag az eszményi, idealizált nemzeti nyelv, illetve a magas presztízsű sztenderd nyelvváltozat normája alapján határozza meg, ebből fakadóan gyakran elitista. Diszkriminatív szemlélete stigmatizációhoz, nyelvi bizonytalansághoz és lingvicizmushoz vezethet. Az ekként értelmezett nyelvművelés elsődlegesen (azonban nem kizárólagosan) a nyelvi homogenizmus, a nyelvi konzervatizmus és a nyelvi purizmus ideológiájára épül. A magyarországi hagyományos nyelvművelés ennek megfelelően konzerválja a nyelvészeti szempontból elfogadhatatlan nyelvi mítoszokat (pl. hogy az írott nyelv magasabb rendű, mint a beszélt nyelv) és nyelvi babonákat (pl. hogy *hát*-tal vagy *de*-vel nem kezdünk mondatot). A nyelvművelés célja és tartalma ugyanakkor kultúránként eltérhet; például Norvégiában a helyi nyelvváltozatokat részesítik előnyben a sztenderddel szemben.

A hagyományos nyelvművelés megközelítésével ellentétben a szociolingvisztikai szemlélet szerint minden nyelvváltozat saját normával rendelkezik, és ezen normák között nyelvészeti szempontból nincs értékkülönbség (csak társadalmi presztízskülönbség). Ennek megfelelően a szociolingvisztikai háttérű nyelvművelés a nyelvhasználat helyessége helyett az adekvátság fogalmát helyezi előtérbe, vagyis arra irányítja a figyelmét, hogy egy adott nyelvi forma mennyire tekinthető helyénvalónak egy adott beszédhelyzetben.

⇒ LINGVICIZMUS, NYELVI BIZONYTALANSÁG, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI NORMA, NYELVI PURIZMUS, NYELVPOLITIKA, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZOCIOLINGVISZTIKA, SZTENDERD

Sándor 2006, Sándor [é. n.], Szilágyi N. 2001.

Nyelvpolitika

Egy adott állam nyelvi helyzetének, az egyes egyének, csoportok és/vagy intézmények nyelvhasználatának politikai eszközökkel, illetve politikai keretek között történő befolyásolása. A nyelvpolitika lehet explicit (kifejtett) vagy implicit (burokolt). Explicit nyelvpolitika esetén az adott államban élő beszélői csoportok nyelvi jogait törvények, illetve rendeletek szabályozzák, és a nyelvi-nyelvhasználati viszonyok megváltoztatása jellemzően tudatos döntés, illetve szándékos nyelv-alkotási folyamatok eredménye. Az implicit nyelvpolitika ezzel szemben nem rögzíti egyértelműen a kisebbségi csoportok nyelvi jogait; az ilyen jellegű politikai tevékenységek körébe azok a nyelvi helyzet formálására nem törekvő politikai jellegű tevékenységek tartoznak, amelyeknek bizonyos (nem tervezett) következményei hatással vannak az adott államon belüli nyelvhasználatra is.

A nyelvpolitikai döntéseket és ezzel együtt a nyelvpolitikán alapuló nyelvtervezés elveit, céljait, illetve stratégiáit jellemzően egy vagy több nyelvi ideológia (pl. a vernakularizáció, az internacionalizáció vagy a nyelvi pluralizmus ideológiája) határozza meg. Ha például egy állam – a nyelvi asszimilációs ideológiát követve – asszimilációs nyelvpolitikát folytat, akkor csak a többségi nyelvet fogadja el hivatalos nyelvként, így a kisebbségi nyelvek csupán korlátozott mértékben jelenhetnek meg az oktatásban és a közigazgatásban.

⇒ ÁLLAMNYELV, HIVATALOS NYELV, INTERNACIONALIZÁCIÓ, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI JOG, NYELVI PLURALIZMUS, NYELVTERVEZÉS, NYELVTÖRVÉNY, SZTENDERDIZÁCIÓ, TÖBBSÉGI NYELV, VERNAKULARIZÁCIÓ

📖 Csernicskó 2013, Csernicskó–Szabó Mihály 2010, Puskás 2000, Sándor 2006, Szépe–Derényi (szerk.) 1999.

Nyelvtervezés ~ nyelvalkítás

Egy nyelv vagy nyelvváltozat rendszerének, használati körének, illetve használati módjának meghatározására vagy befolyásolására irányuló, szervezett keretek között zajló, hatalmi pozícióban lévő testületek (pl. kormánysszervek) által végzett tevékenység. A nyelvtervezésnek két alapvető típusa különíthető el egymástól: a korpusztervezés valamely nyelv(változat) rendszerének, illetve formájának (pl. grammatikájának, szókincsének) megváltoztatását, míg a státusztervezés az adott nyelv(változat) társadalmi helyzetének – azaz státuszának – megváltoztatását tűzi ki célul.

A nyelvtervezés fogalmát Einar Haugen vezette be 1958-ban. Felfogása szerint a nyelvtervezési folyamatok célja olyan normatív helyesírások, nyelvtanok és szótárak készítése egy adott nem homogén beszélőközösség számára, amelyek rögzítik az adott nyelv normatív változatát, és így tanácsot adhatnak a nyelv használói számára.

A nyelvtervezés fogalma feltételezi, hogy az adott beszélői közösségben felmerült valamilyen, a nyelvvel kapcsolatos probléma, amelyet a nyelv, illetve a nyelvhasználat tudatos és szabályozott befolyásolásával szükséges orvosolni,

valamint hogy az egyes nyelvváltozatok értékelésével kiválasztható vagy kialakítható egy olyan (sztenderd) nyelvi norma, amely megoldást jelent az egymás mellett élő nyelvi normák okozta problémákra, illetve konfliktusokra. Ilyen konfliktust okozhat például, ha szembekerül egymással az iskolában elvárt és az otthon elsajátított nyelvi norma, vagy ha egy tudományos közösségben ugyanaz a (szak)szó több fogalmat is jelöl.

A sztenderd nyelvi norma kiválasztása vagy kialakítása és kodifikációja, írásbeli rögzítése után a norma elterjesztése jellemzően központi intézkedések nyomán, például a média segítségével és/vagy az oktatáson keresztül történik.

A nyelvtervezés ugyanakkor irányulhat az egymás mellett élő nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvi normák megtartására is, például többnyelvű közösségekben a kisebbségi nyelv(ek) támogatásával.

⇒ ÁLLAMNYELV, HIVATALOS NYELV, KÉTNYELVŰ OKTATÁS, KISEBBSÉGI NYELV, KORPUSZTERVEZÉS, NYELVI NORMA, NYELVMŰVELÉS, NYELVPOLITIKA, NYELVVÁLTOZAT, STÁTUSZTERVEZÉS, SZTENDERDIZÁCIÓ, TÖBBSÉGI NYELV, VERNAKULÁRIS ELV

📖 Haugen 1998, Lanstyák 2009b, Sándor 2006, Tolcsvai Nagy 2005, Trudgill 1997: 63.

Nyelvtörvény

Olyan, az explicit nyelvpolitika tudatos nyelvalakító tevékenységének eszközeként funkcionáló jogi szabályozás, amely meghatározhatja egy állam hivatalos nyelvét vagy nyelveit, valamint az államnyelvet, illetve rendelkezhet az adott állam területén élő nyelvi kisebbségek nyelvének használatáról például a hivatalos ügyintézés, az oktatás vagy a média területén. A nyelvtörvény (jellemzően különböző nyelvi ideológiákon alapuló) nyelvtervezési folyamatok eredménye. Célja lehet a kisebbségi nyelvek védelme, de irányulhat a használatuk visszaszorítására vagy a hivatalos nyelv(ek) helyzetének megszilárdítására is. Például Lengyelországban az 1999. október 7-én életbe lépett nyelvtörvény a döntéshozók által helyesnek vélt nyelvhasználat elterjesztését, a lengyel nyelv tanulását, a vulgarizmusok térnyerésének megakadályozását, valamint a regionális, illetve nyelvjárási variánsok megőrzését kívánja elérni.

A nyelvtörvényekben – például a helyesnek vélt nyelvhasználatra vagy a hivatalos nyelv(ek)től eltérő nyelvű feliratok korlátozására vonatkozó rendelkezésekben – gyakran tetten érhetők a nyelvművelés, illetve a nyelvművelők által kiemelt jelentőségűnek tartott nyelvi ideológiák (pl. az asszimilációs ideológia vagy a nyelvi purizmus) szempontjai.

⇒ ÁLLAMNYELV, HIVATALOS NYELV, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI JOG, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVI PURIZMUS, NYELVJÁRÁS, NYELVMŰVELÉS, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS

📖 Bańcerowski 2001, Kontra 1999: 33–53, Lanstyák 2009a, Szarka 2003, Wardhaugh 1995.

Nyelvválasztás

Olyan nyelvhasználati jelenség, amelynek során egy kétnyelvű beszélő az általa beszélt nyelvek közül kiválasztja a megnyilatkozása alapkódját. A diskurzus nyelve nem kötött: a választott nyelv használatáról mind a megnyilatkozó, mind a beszédpartner áttérhet a másik nyelv használatára (ez a kódváltás történhet egyetlen diskurzuson vagy akár egyetlen megnyilatkozáson belül is). A nyelv-választás alapvető feltétele, hogy a beszélő egynél több nyelven rendelkezzen az adott beszédhelyzetnek megfelelő szintű nyelvi és kommunikatív kompetenciával, illetve hogy a beszédpartnere is ismerje és beszélje az adott nyelveket.

A nyelv-választás gyakran kisebbségi helyzetben fordul elő, ahol a beszélőnek a többségi nyelv és az anyanyelve között kell választania. A nyelv-választás ekkor a beszélő saját beszélőközösségéhez fűződő viszonyát, csoportidentitását is kifejezheti.

A nyelv-választás társadalmi és kulturális normákkal összhangban lévő esetei jelöletlen, az ezen normáktól eltérő választások pedig jelölt nyelv-választásnak tekinthetők. A nyelv-választást befolyásolhatja többek között a résztvevők személye, nyelvismerete, a szituáció és a beszélgetés témája.

⇒ DIGLOSSZIA, IDENTITÁS, KÉTNyelVÜSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, KOMMUNIKATÍV KOMPETENCIA, NYELVCSERE, NYELVI ATTITÜD, NYELVI KOMPETENCIA, NYELVMEGŐRZÉS, TÖBBSÉGI NYELV

 Bartha 1999: 87–91, Borbély 2014: 59–61, Fodor 2005, Papp 2013.

Nyelvváltozat ~ lektus

Egy nyelv valamely meghatározott szempont(ok) szerint egységnek tekinthető, sajátos jegyeket mutató entitása, mely – az adott nyelven belül – teljes, önálló rendszert alkot. Nyelvváltozatokként értelmezhetők például a regiszterek, a nyelvjárások (területi nyelvváltozatok), a szociolektusok (társadalmi nyelvváltozatok) és az idiolektusok (egyéni nyelvváltozatok). A különböző változatok jellegzetes vonásai a nyelv valamennyi szintjén megmutatkozhatnak: éppúgy tetten érhetők a szókincsben, a kifejezések megválasztásában, mint a mondszerkesztésben vagy a kiejtésbeli sajátosságokban stb. Ugyanakkor az egyes változatok nem különülnek el élesen egymástól, illetve szorosan kapcsolódnak egymáshoz abban az értelemben is, hogy a különböző – például területi és társadalmi – szempontok minden esetben együttesen hatnak az egyes egyének és közösségek nyelvhasználatára.

A nyelvváltozatok nem eleve adott és pontosan körülhatárolható kategóriák, hanem a nyelvhasználók, illetve a nyelvészek tapasztalatokon és megfigyeléseken alapuló kategorizációjának eredményeiként létrejövő absztrakciók.

⇒ GENDERLEKTUS, IDIOLEKTUS, NEMSZTENDERD, NYELVJÁRÁS, REGISZTER, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZOCIOLEKTUS, SZTENDERD, VERNAKULÁRIS

 Crystal 2003, Kiss 2006, Sándor 2014, Trudgill 1997: 47, 63.

Nyelvvesztés

1. Községi szinten olyan folyamat, amelynek során radikálisan csökken azoknak a helyzeteknek a száma, amelyekben egy többnyelvű, kisebbségi helyzetben élő beszélőközösségnek lehetősége van az anyanyelve használatára. A nyelvvesztés ekként értelmezett fogalma megegyezik a nyelvcserre fogalmával.

2. Egyéni szinten a kétnyelvű egyén nyelvi rendszerének olyan újraszerveződése és változása, melynek során az egyik (jellemzően a kisebbségi) nyelv használata – gyakran a többségi nyelv, illetve a többségi nyelvet beszélő társadalom nyomására vagy a többségi nyelvvel való folyamatos kapcsolat következtében – jelentős mértékben háttérbe szorul vagy módosul.

Az egyéni nyelvvesztés általában része a községi nyelvvesztés folyamatának, az egyes beszélők nyelvvesztését azonban nem csupán a községi nyelvvesztést eredményező nyelvcserrefolyamatok okozhatják (egyéni nyelvvesztéshez vezethetnek például bizonyos típusú agykárosodások is).

⇒ EGYNYELVÜSÉG, KÉTNELVÜSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVHALÁL, NYELVI KON-
TAKTUS, NYELVI REVITALIZÁCIÓ, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVVÁLASZTÁS, VESZÉLYEZTETETT NYELV

Bartha 1995, Bartha 1999: 125–126, Bodó 2001, Grenoble–Whaley (eds) 1998.

Önfigyelem-modell

William Labov által a stílusváltások leírására kidolgozott szociolingvisztikai modell, amely a stílust a beszédhelyzetre adott válaszként, tehát reflexív jelenségként szemléli, és kvantitatív (mennyiségi) szempontok szerint igyekszik megragadni. Az önfigyelem-modell felfogása szerint a stílust, illetve a stílusváltásokat a megnyilatkozónak a saját beszédére fordított figyelem határozza meg, amely az adott szituációban a formalitás mértékében nyilvánul meg. A stílusok ezen megközelítés szerint a beszédre fordított figyelem mértéke alapján egy skálán rendezhetők el: a figyelem mértékének csökkenése informálisabb stílust és a beszélő vernakuláris (elsődleges) nyelvváltozatához közelítő beszéd-módot eredményez, míg növekedése formálisabb stílushoz és a sztenderdhez közelítő beszédmóddhoz vezet.

Az önfigyelem-modell az egyes nyelvhasználók beszédére jellemző variabilitás megragadását célzó megközelítés, amely nem alkalmas a stílus általános leírására. A modellt számos kritika érte például a stílus statikus értelmezése, a stílusválasztás kizárólag reflexióként történő felfogása és a stílusváltásokat befolyásoló egyéb tényezőknek (pl. a témának, a beszédpartnerek közötti viszony-
nak vagy a megnyilatkozó diszkurzív stratégiáinak) a figyelmen kívül hagyása miatt. A modell érvényességét gyengíti emellett az a tény is, hogy a formalitás, illetve az informalitás különböző fokozatai nem szükségszerűen korrelálnak a beszédre fordított figyelem mértékének növekedésével, illetve csökkenésével, valamint hogy sem a formális, sem az informális stílus nem tekinthető homogén stílusváltozatnak.

⇒ BESZÉLŐTERVEZÉS-MODELL, HALLGATÓSÁGRATERVEZÉS-MODELL, NYELVI TUDATOSSÁG, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZOCIOLINGVISZTIKA, SZTENDERD, VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA, VERNAKULÁRIS

📖 Bartha–Hámori 2010, Coupland 2007, Labov 1972, Labov 1984, Labov 2001, Schilling-Estes 2004.

Összetett kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében – az alárendelt és a mellérendelt kétnyelvűséggel ellentétben – a kétnyelvű személy két nyelve egyetlen rendszerbe szerveződik, vagyis az egyes nyelvek nem különülnek el élesen egymástól. Az adott nyelvek egymásnak megfeleltethető szavai ugyanazokra a valóság-összefüggésekre vonatkoznak, vagyis az összetett kétnyelvű egyének mentális lexikonjában egy fogalmi egységhez két nyelv nyelvi egységei kapcsolódnak egyszerre. Az összetett kétnyelvűség tipikusan olyan esetekben alakul ki, amikor a beszélő a két nyelvet azonos vagy hasonló kontextusban, hasonló körülmények között sajátítja el. Ilyen típusú kétnyelvűséget eredményez például az, ha egy többnyelvű közösségen belül a beszélők egyes esetekben a beszédpartner(ek)től és a beszédhelyzettől függetlenül több nyelvet használnak a társalgásaik során, és nyelvi interakcióikra jellemző a kódváltás, illetve a kódkeverés. Összetett kétnyelvű lesz az a gyermek is, akivel a két szülője következetesen két különböző nyelven beszél.

⇒ ALÁRENDELTELT KÉTNYELVŰSÉG, EGYÉNI KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉGI KATEGÓRIAPÁROK, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, MELLÉRENDELTELT KÉTNYELVŰSÉG

📖 Bartha 1999: 186–188, Klein 2013: 46, Navracsics 1999: 15.

Performancia

1. A szociolingvisztika harmadik hullámának felfogása megkülönböztet hétköznapi és emelkedett performanciát. A hétköznapi performancia olyan társas interakciókra jellemző, amelyekben a beszélőknek nincs szükségük speciális nyelvi készségekre; ilyenek lehetnek például a baráti beszélgetések vagy viták. Az emelkedett performancia ezzel szemben olyan beszédeseményeket jellemez, melyek keretében a megnyilatkozó speciális nyelvi készségeket mutat be egy közönség számára; ilyenek lehetnek például a politikusok beszédei vagy az egyetemi tanárok előadásai. Az emelkedett performancia megerősítheti vagy gyengítheti, illetve megkérdőjelezheti a fennálló társadalmi berendezkedést és hierarchiát.

2. Noam Chomsky definíciója szerint a performancia – a nyelvi kompetenciával, vagyis az ideális beszélő/hallgató absztrakt és veleszületett nyelvi tudásával (nyelvi képességével) szemben – konkrét nyelvi produkciót, aktuális beszédtevékenységet, tényleges nyelvhasználatot jelent. E szerint az értelmezés szerint a performancia a kompetencia tökéletlen, gyakran hibás megvalósulásaként fogható fel.

⇒ BESZÉDAKTUS, GLOBALIZÁCIÓ, IDENTITÁS, KULTÚRA, NYELVI KOMPETENCIA, PERFORMATÍVUM, STILIZÁCIÓ, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA

📖 Austin 1962, Bakhtin 1982, Bakhtin 1986, Bauman–Briggs 1990, Coupland 2007.

Performatív ige

Olyan (tipikus esetben) egyes szám első személyű, jelen idejű, kijelentő módú ige, amely explicit módon megnevezi az adott megnyilatkozással végrehajtott beszédaktust (pl. *megígérem, köszönöm, gratulálok*). A performatív ige az illokúciós erő prototipikus nyelvi jelölője.

A beszédaktusokat kifejező egyes szám első személyű, jelen idejű, kijelentő módú igealakok ugyanakkor nem minden esetben használhatók performatív igeeként: például a *meggyőzlek* vagy a *megsértelek* elemek által jelölt beszédaktusok nem valósíthatók meg pusztán az adott ige kimondásával. A performatív ige jellemzője, hogy bármely kontextusban kiegészülhetnek az *ezennel*, illetve az *ezúton* határozószókkal.

⇒ BESZÉDAKTUS, ILLOKÚCIÓS AKTUS, ILLOKÚCIÓS ERŐ, PERFORMATÍVUM

📖 Austin 1962, Bussmann 1996, Searle 1969, Tátrai 2011.

Performatívum

Cselekvést megvalósító megnyilatkozás; John Austin beszédaktus-elméletének korai változata szerint olyan megnyilatkozás, amely változást idéz elő a világban. Mivel a performatívumok nem tényeket állapítanak meg, illetve nem egyes eseményeket vagy jeleneteket írnak le, az ilyen megnyilatkozások – a konstatívumokkal ellentétben – nem igazságfeltételek mentén értelmezhetők (azaz nem lehetnek igazak vagy hamisak), hanem bizonyos sikerességi feltételekhez kötődnek. Egy performatív megnyilatkozás abban az esetben tekinthető sikeresnek, ha a megnyilatkozó jogosult és képes végrehajtani az adott kommunikatív cselekvést az adott beszédhelyzetben. E szerint a megközelítés szerint performatívumként értelmezhető például az eskütétel.

A beszédaktus-elmélet későbbi, átdolgozott változatában ugyanakkor maga Austin is átértelmezi a performatívumok fogalmát, mivel úgy véli, hogy minden megnyilatkozásban előforduló mondat rendelkezik konstatív (megállapító) és performatív (cselekvő) összetevőkkel is. Például a *Magyarország fővárosa Budapest* megnyilatkozás segítségével a megnyilatkozó befolyásolhatja a beszédpartnere(i) tudását – vagyis nem csupán megállapít egy adott tény, hanem ezzel együtt kommunikatív cselekvést (beszédaktust) is végrehajt.

A konstatív és a performatív megnyilatkozások éles elhatárolhatóságának lehetetlenségét támasztja alá emellett az is, hogy bizonyos megnyilatkozások a kontextustól függően értelmezhetők konstatívumként és performatívumként

is (pl. a *Hideg van* megnyilatkozás lehet megállapítás, de más kontextusban az ablak becsukására felszólító kérdés is).

⇒ BESZÉDAKTUS, ILLOKÚCIÓS AKTUS, KONSTATÍVUM

 Austin 1962, Bussmann 1996, Searle 1969.

Perlokúciós aktus

John Austin beszédaktus-elmélete szerint az a hatás, amelyet a beszélő adott megnyilatkozásával – szándékosan vagy szándéktalanul, esetleg szándékai ellenére – kivált a befogadó(k)ban, és amelynek következtében a befogadó(k) mentális állapotai (pl. érzelmei, vélelmei, szándékai) megváltoznak. Perlokúciós aktusnak tekinthető például a kommunikatív cselekvés által előidézett lelkesítés, megnyugtatás vagy megfélemlítés.

⇒ BESZÉDAKTUS, ILLOKÚCIÓS AKTUS, LOKÚCIÓS AKTUS, MEGNYILATKOZÁS

 Austin 1962, Bussmann 1996.

Pidzsin

Két vagy több nyelv érintkezése során létrejövő, különböző anyanyelvű és egymás anyanyelvét nem beszélő közösségek között közvetítő funkciót betöltő keveréknyelv, amelynek nincsenek anyanyelvi beszélői. A pidzsin nyelvek kialakulása, vagyis a pidzsinizálódás folyamata olyan többnyelvű helyzetekben megy végbe, amelyekben az egyik nyelv domináns a többi nyelvvel szemben. A pidzsin nyelvek jellemzően kikötőkben, kereskedelmi központokban, az európai gyarmatokon és az ültetvényeken alakultak ki; ilyen például a nigériai pidzsin angol vagy a Pápua Új-Guineában beszélt angol alapú tok pizsin, mely az angol, a német, a maláj, a portugál és az ausztronéz nyelvek keveredéséből jött létre. A pidzsin nyelvek többsége rövid életű, de néhány közülük kidolgozott grammatikával rendelkező, teljes értékű nyelvvé, azaz kreollá válhat.

A pidzsin nyelvekre jellemző a korlátozott szókincs, a fonológiai variáció, az egyszerűsített nyelvtan és a nyelv funkcióinak szűk köre. Ennek következtében a nyelvészek hosszú ideig a forrásnyelvek egyfajta „rossz” vagy hiányosan elsajátított változatainak (és ezáltal a vizsgálatok számára érdektelennek) tekintették a pidzsin nyelveket, beszélőiket pedig társas, kulturális és/vagy kognitív deficittel bíró egyénneként jellemezték.

⇒ KEVERT NYELV, KONTAKTUSJELENSÉGEK, KREOL, LINGUA FRANCA, NYELVCSERE, NYELVI HIÁNY, NYELVI KONTAKTUS, TÖBBNYELVŰSÉG

 Borbély 2006, Hymes (ed.) 1971, Trudgill 1997: 65, Wardhaugh 2016.

Polifónia ⇒ HETEROGLOSSZIA

Posztmodern feminizmus ~ a feminizmus harmadik hulláma

A feminizmus egy, az 1990-es években kibontakozó irányzata, amely szerint a gender (vagyis a társadalmi nem) fluid, azaz nem egyszer kialakított és állandó, hanem újra és újra megalkotott identitás. Ugyanakkor e szerint a szemlélet szerint nem csupán a gender tekinthető társadalmilag konstruálnak, hanem az ún. biológiai tények is átszűrődnek a genderrel kapcsolatos társadalmi előfeltevéseken.

A modern feminizmushoz képest fontos különbség, hogy a posztmodern feminizmus nem a nők és a férfiak homogénnek tételezett csoportját állítja szembe egymással, hanem a csoportokon belüli diverzitást helyezi a kutatások előterébe. Úgy véli, hogy a feminin és a maszkulin identitás mindig csupán egy adott gyakorlatközösségen belül értelmezhető, vagyis nincsenek univerzális különbségek a férfi és a nő, illetve a férfi és a női nyelvhasználat között. A mainstream fókusz helyett a posztmodern feminista vizsgálatok középpontjába a queeridentitás, a kisebbségi csoportok, az LMBTQ-közösségek tagjai és az indirekt (rejtett) szexizmus, valamint a gender és a heteronormativitás viszonya áll.

⇒ FEMINIZMUS, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, GYAKORLATKÖZÖSSÉG, HETERONORMATIVITÁS, INTERSEKCIONALITÁS, LMBTQ-KÖZÖSSÉG, MODERN FEMINIZMUS, QUEER, SEXIZMUS

 Butler 1990, Cameron 2005, Walker 1992.

Pozitív udvariasság ⇒ KÖZELÍTŐ UDVARIASSÁG

Pragmatika

1. Tag értelemben olyan, a nyelvhasználat alapelveinek vizsgálatára irányuló átfogó szemléletmód, amely a nyelvi tevékenység társas-társadalmi, kulturális és kognitív vonatkozásait helyezi érdeklődésének középpontjába. A pragmatika ilyen módon történő meghatározása elsősorban a funkcionális szemléletű nyelv-elméleti irányzatokra jellemző.

Az ekként értelmezett pragmatika keretében végzett kutatásoknak alapvetően két, egymással szorosan összefüggő típusa különíthető el egymástól: a nyelvi tevékenységnek elsősorban a grammatikai vonatkozásait kutató mikro-pragmatika, valamint a nyelvi tevékenységet tágabb – társadalmi és kulturális – kontextusában vizsgáló makropragmatika.

2. Szűkebb értelemben a nyelvi leírás azon – a grammatikai részdiszciplínához szorosan kötődő – területe (komponense), amely az elvont nyelvi rendszer és a konkrét, adott kontextusokban megvalósuló nyelvi tevékenység (vagyis a nyelvhasználat) közötti kapcsolatokat vizsgálja. Az ekként értelmezett pragmatika körébe vonható kutatások figyelme jellemzően a megnyilatkozások (nyelvi eszközökkel történő) kontextushoz kötésének kérdéskörére, illetve a kontextusnak a nyelvi struktúrákra gyakorolt hatására irányul: kutatási kérdéseik elsősorban a beszédaktusokkal, a deixissel, az előfeltevésekkel, a társalgási implikátúrákkal, illetve a társalgás szerveződésével kapcsolatos jelenségekre vonatkoznak.

A pragmatika ezen értelmezése tipikusan a formális szemléletű – különösen a generatív grammatika hagyományait követő – nyelvelméleti irányzatokra jellemző.

⇒ BESZÉDAKTUS, BESZÉDHELYZET, DEIXIS, DISKUZUS, EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, ELŐFELTEVÉS, KONTEXTUS, MAKROPRAGMATIKA, MIKROPRAGMATIKA, TÁRSALGÁS, SZÖVEG, UDVARIASSÁG

📖 Boronkai 2009: 19, Mey 2001, Nagy 2005, Németh T. 2006, Németh T. – Tátrai 2013, Szili 2004: 29–35, Tátrai 2011, Tátrai 2017.

Presztízs

Valamely nyelv, nyelvváltozat vagy nyelvi forma tekintélye egy adott nyelvközösségen, beszélőközösségen vagy gyakorlatközösségen belül.

Nyílt presztízzsel általában a társadalom széles köreiben elismert és a magasabb társadalmi pozícióval, iskolázottsággal asszociált sztenderd nyelvváltozat, illetve annak nyelvi kifejezőkészlete, valamint a többségi nyelv rendelkezik.

Ezenkívül a stigmatizált (megbélyegzett) nyelveknek, nyelvváltozatoknak és nyelvi formáknak is lehet presztízszük, ez azonban rejtett presztízs. A rejtett presztízs csoporthoz való tartozást és csoporthoz kapcsolódó pozitív értékeket fejez ki; akkor alakulhat ki, ha egy beszélői közösség bizonyos tagjai pozitív értékeket rendelnek egy adott, gyakran stigmatizált nyelvhez, nyelvváltozathoz (pl. kisebbségi nyelvhez, nyelvjáráshoz) vagy nyelvi formához. A rejtett presztízs biztosíthatja a stigmatizált változatok és formák fennmaradását.

⇒ KISEBBSÉGI NYELV, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITÜD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD, TÖBBSÉGI NYELV, VERNAKULÁRIS

📖 Bene 2001, Kiss 2002: 137, Sándor 2014, G. Varga 1990.

Preszuppozíció ⇒ ELŐFELTEVÉS

Queer

1. A különböző átmeneti genderidentitások összefoglaló megnevezése; olyan genderidentitás, melynek határai nehezen vagy egyáltalán nem jelölhetők ki. A queeridentitás vizsgálata a gendernyelvészetben akkor vált hangsúlyossá, amikor megkérdőjeleződött a társadalmi nemek bináris felosztásának érvényessége, valamint a biológiai nem, a társadalmi nem és a szexuális irányultság közötti stabil viszony. Ha a gender társadalmilag konstruálódik meg, akkor nem létezik természetes társadalmi nem, ami az olyan fogalmak használatát is problematikussá teszi, mint a férfi és a nő. Ebben a dekonstrukciós keretben a queeridentitást mint fogalmat éppen a definíciós határok hiánya teheti jól alkalmazhatóvá a kutatók és az LMBTQ-közösségek tagjai számára is.

2. Olyan közösség, melynek tagjai nem heteroszexuális, illetve nem ciszgender egyének, azaz genderidentitásuk nem felel meg a születésükkor történő szexus

szerinti besorolásuknak. Ezen értelmezés szerint a queer fogalma – mint gyűjtőfogalom – az LMBTQ-közösségek tagjait foglalja magában.

⇒ CISZGENDER, FEMINIZMUS, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, HETERONORMATIVITÁS, IDENTITÁS, INTERSEKCIONALITÁS, LMBTQ-KÖZÖSSÉG, MODERN FEMINIZMUS, POSZTMODERN FEMINIZMUS, TRANZGENDER

📖 Bordo 2006, Butler 2005, Jagose 2003.

Referenciális jelenet

Olyan – az adott beszédhelyzet résztvevői számára nem feltétlenül közvetlenül megfigyelhető – fiktív vagy valós világbeli jelenet (esemény, történés vagy állapot), amelyet a megnyilatkozó különböző nyelvi eszközök igénybevételel megjelenít, és ezáltal mások számára hozzáférhetővé, megérthetővé, feldolgozhatóvá tesz, illetve amelyre a beszédpartnere(i) figyelmét az adott megnyilatkozásával ráirányítja. A referenciális jelenet feldolgozása a nyelvi szimbólumok feldolgozása mellett a résztvevők bizonyos háttérismereteinek mozgósítását is megköveteli.

⇒ BESZÉDHELYZET, DEIXIS, DISKURZUS, KONTEXTUS, MEGNYILATKOZÁS, PRAGMATIKA, SZÖVEG, TÁRSALGÁS

📖 Sinha 2001, Tátrai 2011.

Regionális köznyelviség

A nyelvjárások és a (sztenderd nyelvváltozatként azonosított) köznyelv közötti átmeneti nyelvhasználati sáv. A regionális köznyelviség jelensége azokban az esetekben figyelhető meg, amikor valamely nyelvjárás beszélői bizonyos mértékig elsajátították az adott nyelv köznyelvi változatát is, ugyanakkor a köznyelv nyelvhasználatukban nyelvjárási vonásokat mutat: kiejtési, nyelvtani, szókincsbeli sajátosságai a helyi nyelvjárás jellegzetességeire épülnek. A regionális köznyelvet beszélő nyelvhasználók saját, nyelvjárási vonásokat mutató nyelvváltozatukat rendszerint a köznyelvvvel azonosítják, így ez a változat számukra köznyelvként, presztízsváltozatként funkcionál.

Magyarországon a regionális köznyelviség jelenségét az 1960-as évektől kutatják. A regionális köznyelviség minden esetben nyelvi kontaktushatások eredményeként jön létre: a köznyelv (vagyis az oktatásban, a médiában stb. használt magas presztízssű nyelvváltozat, a sztenderd) és valamely nyelvjárás érintkezése során alakul ki abban az esetben, ha a nyelvjárási beszélők nyelvjárási mintázatai a nyelvi kontaktus következtében köznyelvekkel integrálódnak. Hazánkban a gazdasági és kulturális szempontból meghatározó, egyidejűleg nyelvjárási alapú vidéki közép- és nagyvárosok (pl. Debrecen, Szombathely és Szeged) váltak a regionális köznyelviség központjaivá. Napjainkban, a köznyelv (vagyis a sztenderd nyelvváltozat) térnyerésével egyidejűleg a tisztán

nyelvjárási beszéd viaszasorult, és helyét jellemzően a regionális köznyelviség vette át.

⇒ KONTAKTUSJELENSÉGEK, KÖZNYELV, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITÜD, NYELVI KONTAKTUS, NYELVI VÁLTOZÁS, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD

Imre 1973, Kiss 2006, Kiss 2014, G. Varga 1974, G. Varga 1979, G. Varga 1980.

Regiszter

1. Olyan társadalmilag meghatározott nyelvváltozat, amely egy témához, tárgyhöz, tevékenységhez vagy társas szituációhoz kötődik, és főként lexikai tekintetben tér el a sztenderd nyelvváltozattól. E szerint a felfogás szerint regiszternek tekinthető például az a nyelvváltozat, amelyet a balett, az orvostudomány vagy a kertészet használ.

A hagyományos magyar nyelvészeti kutatások a *regiszter* helyett gyakran a *csoportnyelv* megnevezést alkalmazzák, amely szorosan kapcsolódik a *rétegnyelv* kifejezéshez: a három terminus jelentésköre jellemzően átfedi egymást.

2. Halliday szisztémikus-funkcionális nyelvtana szerint olyan nyelvi sajátosságok összessége, melyek egy meghatározott társas szituációhoz vagy kommunikációs célhoz köthetők. Ezen felfogás a regisztert nem kizárólag a szókészletet, illetve a lexikai választásokat érintő, hanem a nyelvi választások összességére vonatkozó nyelvi jelenséggként értelmezi. Ebben az értelmezési keretben regiszternek tekinthető például a hírfelolvasás vagy a tudományos nyelv.

Halliday a regiszter fogalmát szembeállítja a beszélők földrajzi, illetve társas-társadalmi jellemzői által meghatározott nyelvváltozatokkal (a nyelvjárásokkal és a szociolektusokkal).

⇒ CSOPORTNYELV, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, RÉTEGNYELV, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZAKNYELV, SZOCIOLEKTUS

Bussmann 1996, Coupland 2007, Kurtán 2006, Trudgill 1997: 67.

Relevanciaelmélet

Sperber és Wilson nevéhez köthető, filozófiai és kognitív pszichológiai megalapozottságú pragmatikai elmélet, amely a racionálisnak tételezett kommunikációs folyamatokat a relevancia maximájának – mint általános alapelvnek – a középpontba helyezésével tartja megragadhatónak, és a kommunikációs folyamatok leírása során elsősorban az emberi megismerés (kogníció) szempontját állítja a figyelem előterébe. A relevanciaelmélet két relevanciaelvet foglal magában: a kommunikatív relevancia elve szerint minden kommunikatív aktus önmaga relevanciájának vélelmét váltja ki a befogadó(k)ból, a kognitív relevancia elve pedig azt mondja ki, hogy az emberi megismerés a relevancia maximalizálására törekszik.

A relevanciaelmélet mint kommunikációs modell szerint a racionális emberi kommunikáció során a megnyilatkozó által kommunikatív céllal létrehozott fizikai stimulusok (szóbeli, írott vagy jelelt nyelvi tevékenységek, gesztusok, mimika stb.) mind a megnyilatkozó, mind a beszédpartner(ek) számára egyértelművé teszik a megnyilatkozó azon szándékát, hogy az adott stimulus segítségével nyilvánvalóvá kíván tenni a beszédpartner(e)i számára egy adott feltevés-halmazt. Továbbá az elmélet feltételezése szerint a racionálisan kommunikáló nyelvhasználók célja, hogy minimális erőfeszítéssel maximális kognitív hatást érjenek el, azaz a beszédpartnerek figyelmét minden esetben a leginkább releváns információkra irányítsák.

⇒ A KOGNITÍV RELEVANCIA ELVE, A KOMMUNIKATÍV RELEVANCIA ELVE, PRAGMATIKA, A RELEVANCIA MAXIMÁJA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK

📖 Bárházi 2008, Bódog 2008, Boronkai 2009: 27–28, Németh T. 2003, Sperber–Wilson 1995, Sperber–Wilson 2008.

A relevancia maximája ~ a viszony maximája

Paul Grice felfogása szerint az adott megnyilatkozás helyénvalóságával összefüggő társalgási maxima, amely kimondja, hogy a megnyilatkozásnak az adott beszédhelyzetben relevánsnak, a témához illeszkedőnek kell lennie.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, IMPLICIT JELENTÉS, RELEVANCIAELMÉLET, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK

📖 Grice 1975, Tátrai 2011.

Reprezentatív minta

Olyan, az empirikus kutatás során kijelölt minta, amely leképezi az alapsokaság – vagyis a vizsgálatba elvileg bevonható adatközlők összessége – társadalmi összetételének egyes, az adott kutatás szempontjából lényeges tulajdonságait. A nyelvészetben belül elsősorban a kvantitatív szociolingvisztikai vizsgálatok (pl. a variációs szociolingvisztikai kutatások) élnek ezzel a módszerrel.

Ha a minta megfelelően van kiválasztva, vagyis a vizsgált csoport jellegzetes társadalmi összetétele leképeződik a mintavétel során, akkor a vizsgálat eredményei az alapsokaság egészére is kiterjeszthető megállapítások megfogalmazására adnak módot. A nem arányos mintavétel azonban a következtetések levonása során félrevezető lehet.

A mintába való bekerülés esélye alapján kétféle mintavételi eljárás különíthető el egymástól: a valószínűségi mintavétel és a nem valószínűségi mintavétel.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, KVANTITATÍV MÓDSZER, NEM VALÓSZÍNŰSÉGI MINTAVÉTEL, VALÓSZÍNŰSÉGI MINTAVÉTEL, VARIÁCIÓS SZOCIOINGVISZTIKA

📖 Babbie 2003: 238, 245–246, Fóris 2008: 131–135, Kontra 2003: 42–51.

Reprezentatívum ~ asszertívum

Állító beszédaktus. Searle beszédaktus-tipológiája szerint olyan, a proposíció a világ tényállásaként megjelenítő és a befogadót a proposíciós tartalom igazsága mellett elkötelező illokúciós aktus, amelyben a megnyilatkozó kifejezésre juttatja a saját, illetve befolyásolja a beszédpartnere(i) vélelmeit (hiedelmeit és/vagy ismereteit). A reprezentatívumok alkalmazásakor a megnyilatkozó a szavait a világhoz igazítja (words-to-world): szavait a világnak, illetve a világ (vélt vagy valós) tényállásainak megfelelően igyekszik megválasztani.

Reprezentatívumként értelmezhető illokúciós aktus például a kijelentés, a magyarázat, a kategorizálás, de ezek mellett ide sorolható még a kérdés vagy az információkérés is, amelyek szintén a diskurzusban⁽¹⁾ részt vevő felek tudásával, illetve vélelmeivel függnek össze.

⇒ BESZÉDAKTUS, DEKLARÁCIÓ, DIREKTÍVUM, DISKURZUS, EXPRESSÍVUM, ILLOKÚCIÓS AKTUS, KOMISSZÍVUM, PERFORMATÍV IGE

📖 Searle 2000, Szili 2004: 93–95, Tátrai 2011.

Résztvevő megfigyelés

Olyan, a nyelvészetben elsősorban a szociolingvisztikai kutatások során alkalmazott módszer, melynek során a kutató beépül a megfigyelt csoportba, és annak tagjává válva szorosabb kapcsolatot alakít ki azon közösség tagjaival, amelynek a nyelvi viselkedését kutatja. A résztvevő megfigyelés módszere csökkenti a megfigyelői paradoxon hatását, mivel a vizsgált beszélők rendszerint természetesebben kommunikálnak informális közegben egy számukra ismerős személlyel, aki a csoportjuk tagja: ekkor kevésbé (vagy egyáltalán nem) érzik azt, hogy megfigyelik őket, így a kutató hitelesebb, a spontán nyelvhasználatot jobban megközelítő adatokhoz juthat.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, KVALITATÍV KUTATÁS, MEGFIGYELŐI PARADOXON, SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Bartha 1998: 15, Schilling 2013: 113–125, Trudgill 1997: 68.

Rétegnyelv

A szociolektus egyik fajtája; az egyes beszélők, illetve beszélői csoportok társadalmi helyzetével összefüggő, bizonyos társadalmi jellemzők (pl. életkor, iskolázottság, vallás vagy etnikum) alapján szerveződő csoportokra jellemző sajátos nyelvváltozat.

A rétegnyelv viszonylag széles körben használt szociolektus, amely elsősorban a szókincs tekintetében tér el a sztenderdtől; ugyanakkor a különbségek bizonyos esetekben a mondat szerkesztést és a kiejtést is érinthetik. Rétegnyelvnek tekinthető például a diáknyelv, amely tipikusan különböző társadalmi rétegeket érintő nyelvhasználati sajátosságokat mutat.

Az ugyancsak szociolektusként értelmezhető csoportnyelvek és szaknyelvek nem határolhatók el élesen a rétegnyelvektől; különösen a rétegnyelv és a csoportnyelv fogalma fonódik szorosan össze egymással. (Például a szlenget – mint közösségekben megjelenő identitásjelző beszédstílust – egyes megközelítések csoportnyelvként azonosítják.)

A szociolektus – és ezzel együtt a rétegnyelv – fogalmának létjogosultsága ugyanakkor kétségbe vonható azon az alapon, hogy a társadalmi, földrajzi és kontextuális tényezők együttesen formálják a nyelvhasználatot, ezért a társadalmi és a területi nyelvváltozatok (azaz nyelvjárások) nem különíthetők el élesen egymástól. E felfogás szerint a csoportnyelv, a szaknyelv és a rétegnyelv fogalma is szükségtelenül nagymértékű absztrakció, ezért elvetendő.

⇒ CSOPORTNYELV, NYELVVÁLTOZAT, REGISZTER, SZAKNYELV, SZLENG, SZOCIOLEKTUS

📖 Fenyvesi–Kis–Várnai (szerk.) 1999, Király (szerk.) 1972, Kis 2000, Sándor 2014: 72–78, Szathmári (szerk.) 1961: 504–505.

A rokonszenv maximája ~ az együttérzés maximája

Geoffrey Leech által megfogalmazott udvariassági maxima, amelynek értelmében az udvarias társalgás során a megnyilatkozónak törekednie kell a beszédpartner(ek) iránti pozitív érzéseinek megfogalmazására, illetve a beszédpartner(ek)re irányuló ellenszenvének, negatív érzéseinek, attitűdjeinek elfedésére. A rokonszenv maximája alá sorolható almaximák röviden a következőképpen fogalmazhatók meg:

- a megnyilatkozónak maximalizálnia kell rokonszenvének hangsúlyozását, valamint
- minimalizálnia kell a beszédpartner(ek) iránti ellenérzések kifejezését.

Ez a maxima érvényesül például a gratuláció vagy a részvétnyilvánítás beszédaktusában.

⇒ BESZÉDAKTUS, EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGI ELV, UDVARIASSÁGI MAXIMÁK

📖 Cruse 2006, Leech 1983, Nemesi 2004, Szili 2000, Szili 2007, Tátrai 2011.

Sapir–Whorf-hipotézis ⇒ NYELVI RELATIVIZMUS

Siket közösség

Olyan heterogén, kulturális és nyelvi alapon szerveződő közösség, amelynek tagjai elsősorban siketek és siket identitással rendelkező nagyothallók. A siket közösségeknek ugyanakkor a siketeket segítő és/vagy a siketek kultúráját magukénak érző hallók (pl. siket szülők halló gyermekei, jelnyelven oktató tanárok, tolmácsok) is a tagjaivá válhatnak.

Siket közösségek először a 18. században, a siketek intézményes oktatásának megszervezését követően alakultak ki; később a különböző önszerveződő klubok és érdekvédelmi szervezetek is hozzájárultak az ilyen típusú közösségek létrejöttéhez.

Magyarországon a 2009-ben elfogadott jelnyelvi törvény a jelnyelvet kisebbségi nyelvként, a siket közösséget nyelvi kisebbségi csoportként, illetve kétnyelvű (nyelvi és kulturális) közösséggént határozza meg.

A siket közösségekre általában a jelnyelv–jelnyelv, illetve a jelnyelv – hangzó nyelv típusú kétnyelvűség jellemző. A jelnyelv–jelnyelv típusú kétnyelvűség a diglosszia egy sajátos eseteként értelmezhető, hiszen az ilyen kétnyelvű személyek második nyelve – az adott nemzeti jelnyelv mellett – egy önálló nyelvnek nem tekinthető, közvetítői funkciójú kontaktkód, a jelelt nyelv vagy a jellel kísért nyelv. A jelnyelv – hangzó nyelv típusú kétnyelvűség egy siket beszélő esetében a jelnyelv mellett egy hangzó nyelv beszélt és/vagy írott változatának rendszeres használatát jelenti.

⇒ DIGLOSSZIA, IDENTITÁS, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, INTERKULTURÁLIS KONTAKTUS, JELELT NYELV, JELLEL KÍSÉRT NYELV, JELNYELV, KÉTNyelvűség, Kisebbségi nyelv, Kultúra, NYELVI Kisebbség, SIKETOKTATÁS

 Bartha 1999, Bartha 2004, Bartha–Hattyár–Szabó 2006, Lancz–Berbeco (szerk.) 2004: 5–10.

Siketoktatás

A siketek nyelvi készségeinek fejlesztésére irányuló oktatási forma; ideális esetben olyan kétnyelvű oktatás, amelyben az elsődleges nyelv a jelnyelv, a második nyelv pedig az adott többségi társadalomban többségi nyelvként használt hangzó nyelv.

Az első siketiskolát l'Épée abbé hozta létre Párizsban, 1770-ben. Magyarországon az első ilyen intézményt Cházár András javaslata nyomán alapították Vácott, 1802-ben. A szervezett formában megvalósuló siketoktatás létrejötte hozzájárult a siket közösségek szerveződéséhez, a siketek identitásának és kultúrájának megerősödéséhez, valamint a siket érdekvédelmi szervezetek megalakulásához.

A siketoktatás során alapvetően két oktatási módszer alkalmazható: a manuális (jelnyelvre, illetve vizualitásra épülő) és az oralista (hangzó nyelvre épülő) módszer. Mindkét módszer célja a siketek hallókkal való kommunikációjának lehetővé tétele és a siketek többségi társadalomba való integrálódásának elősegítése.

A manuális módszert előtérbe helyező oktatás során a jelnyelv tekinthető az elsődleges nyelvnek. Ez az oktatási forma jelnyelvi – hangzó nyelvi kétnyelvű oktatás, amely növeli a siket közösségek összetartását, illetve hozzájárul a siket identitás megerősödéséhez mind az egyes egyének, mind a közösségek szintjén.

Az oralista módszer, vagyis az ún. auditív-verbális megközelítés olyan egy-nyelvű oktatási forma, amely az adott területen többségi nyelvként beszélt hang-

zó nyelv megtanulását követeli meg a siketektől, emellett kiemelt figyelmet fordít a szájról olvasás képességének elsajátíttatására és a hallásfejlesztésre (gyakran a hallásmaradvánnyal nem rendelkező siketek esetében is). A jelnyelvet ugyanakkor teljes mértékben kizárja az oktatásból.

1880-ban a siketek oktatáspolitikáját tárgyaló milánói kongresszus az oralista módszer mellett foglalt állást, és (noha az újabb kutatási eredmények megkérdőjelezzik az oralista módszer sikeres alkalmazhatóságát, és felhívják a figyelmet a módszer hátrányaira is) a kongresszus ajánlásának nyomán ez az oktatási forma terjedt el, Magyarországon jelenleg is ez dominál. A nagyothallók jó eredményeket képesek elérni a hangzó nyelvben az oralista módszer segítségével, ugyanakkor az ezzel a módszerrel tanuló, halló családba született, hallásmaradvány nélküli siket gyermekek nyelvi fejlődése a vizsgálatok szerint számottevően lassabb, mint a halló gyermekeké, illetve azoké a siket családba született siket gyermekeké, akik természetes körülmények között sajátították el elsődleges nyelvüket, a jelnyelvet. Emellett a siket gyermekek tárgyi tudása (mivel egy számukra idegen nyelven, egy hangzó nyelven kell ismereteket elsajátítaniuk) jellemzően szintén elmarad a hallókétól. Az oralista módszer alkalmazása a hallásmaradvány nélküli gyermekeket megfoszthatja attól a nyelvi joguktól, hogy megfelelő szinten elsajátíthassanak egy nyelvet.

Magyarországon a 2009-ben elfogadott jelnyelvi törvény lehetőséget biztosít arra, hogy a siketiskolákban az oralista módszer helyett a kétnyelvű (jelnyelvi – hangzó nyelvi) oktatási módszer terjedjen el.

⇒ FELCSERÉLŐ NYELVPEDAGÓGIA, HOZZÁADÓ NYELVPEDAGÓGIA, JELNYELV, KÉTNYELVŰ OKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, NYELVI JOG, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, SIKET KÖZÖSSÉG, STÁTUSZTERVEZÉS

📖 Bartha–Hattyár–Szabó 2006, Grosjean 1999, Hattyár 2000, Kontra 2001.

SPEAKING-modell

A nyelvi interakciók szisztematikus leírására, illetve jellemzésére szolgáló modell, amelyet Dell Hymes dolgozott ki 1974-ben. A modell nevében szereplő SPEAKING ('beszélés') egy betűszó, amely a beszédeseményt⁽¹⁾ meghatározó tényezők angol nyelvű megnevezéseinek kezdőbetűiből áll össze.

Az S két tényezőt egyesít: a *setting* ('keret, keretezés') a megnyilatkozás tér- és időbeli viszonyaira, míg a *scene* ('díszlet') a pszichológiai viszonyokra, illetve az alkalomra vonatkozik. A P (*participants* 'résztevők') az adott interakcióban részt vevő személyeket – a megnyilatkozó(ka)t és a befogadó(ka)t –, az általuk aktuálisan betöltött szerepeket és a köztük fennálló viszonyokat foglalja magában. Az E (*ends* 'célok') a beszédeseményt befolyásoló szándékokra, illetve társadalmi és/vagy személyes célokra utal. Az A az *acts*, illetve az *act sequence* ('aktusszekvencia') terminusok rövidítéseként az üzenetek formájára és sorrendjére vonatkozik. A K (*key* 'üzenet)kulcs') az adott diskurzusban

elhangzó megnyilatkozások hangnemét jelöli (ezen szempont szerint egy megnyilatkozás lehet például vidám, komoly vagy gúnyos). Az I (*instrumentalities* 'eszközök') egyrészt a választott kommunikációs csatornára utal (vagyis arra, hogy írott vagy beszélt nyelvi-e az adott megnyilatkozás), másrészt a megnyilatkozásokra jellemző nyelvi kódokat (például a választott nyelvet, nyelvváltozatot és stílust) foglalja magában. Az N (*norms* 'normák') az adott beszédeseleményben érvényesülő, a diskurzus résztvevőinek cselekedeteit meghatározó interakciós és értelmezési normákat jelenti. A G (*genre* 'műfaj') a beszédeselemények műfajára, illetve műfaji jellegzetességeire utal.

⇒ BESZÉDAKTUS, BESZÉDESEMÉNY, BESZÉDHELYZET, KONTEXTUS

📖 Hymes 1974, Wardhaugh 1995: 221–223.

Standard (nyelvváltozat) ⇒ SZTENDERD (NYELVVÁLTOZAT)

Standardizáció ⇒ SZTENDERDIZÁCIÓ

Státusalakítás ⇒ STÁTUSZTERVEZÉS

Státustervezés ⇒ STÁTUSZTERVEZÉS

Státusztervezés/státustervezés ~ státusalakítás, helyzettervezés

Olyan nyelvtervezési folyamat, amely egy nyelv vagy nyelvváltozat társadalmi helyzetének (státuszának) megváltoztatását tűzi ki célul, és – ennek megfelelően – az adott nyelv vagy nyelvváltozat használati körének, valamint más nyelvekhez, illetve nyelvváltozatokhoz való viszonyának befolyásolására irányul.

A státusztervezés – például a hivatalos nyelv(ek) kijelölése vagy az oktatás nyelvének meghatározása révén – megváltoztathatja egy nyelv vagy nyelvváltozat funkcióját, és ezáltal magasabb társadalmi státuszt biztosít bizonyos nyelveknek vagy nyelvváltozatoknak; más (jellemzően kisebbségi) nyelvek, illetve más nyelvváltozatok számára ugyanakkor az adott folyamat gyakran státuszvesztéssel járhat.

Magyarországon státusztervezési folyamat (rész)eredménye például a 2009-ben elfogadott jelnyelvi törvény, amely – emelve státuszát – kisebbségi nyelvként ismeri el a magyar jelnyelvet, és ezzel lehetővé teszi (többek között) a jelnyelv megjelenését az oktatásban, a jelnyelvi tolmácsolás szabályozását, valamint hozzájárul a jelnyelven (is) hozzáférhető médiatartalmak elterjedéséhez.

⇒ HIVATALOS NYELV, JELNYELV, KÉTNyelvűség, KÉTNyelvű OKTATÁS, KISEBBSÉGI NYELV, KORPUSZTERVEZÉS, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS

📖 Bodó 2006, Haugen 1983, Lanstyák 2009b, Lanstyák 2014, Sándor 2006, Trudgill 1997: 70.

Stigmatizáció ~ megbélyegzés

Bizonyos nyelvváltozatoknak, nyelvhasználati módoknak vagy nyelvi formáknak, illetve az ezeket beszélő nyelvhasználóknak a megbélyegzése, mely gyakran különböző nyelvi ideológiákon alapul. A sztenderd nyelvváltozat nyílt presztízzsel rendelkező formáihoz képest a nemsztenderd változatokhoz tartozó nyelvi formák és jelenségek (pl. a nákolás vagy a suksükölés) megítélése általában kedvezőtlenebb, és ennek következtében rendszerint az ezen változatok beszélőire vonatkozó értékítéletek is negatívak. A kisebb presztízssű, stigmatizált nyelvváltozatok, nyelvi formák beszélői így – a nyelvhasználatukkal szembeni negatív nyelvi attitűdök következtében – nyelvi hátrányos helyzetbe kerülhetnek, amely (különösen a kisebbségi helyzetben élők esetében) a saját nyelvváltozatukkal, nyelvhasználatukkal szembeni negatív viszonyulást idézhet elő, és ezáltal hozzájárulhat a nyelvcsere folyamatához.

A nyelvhasználók egyes szűkebb csoportjai körében ugyanakkor a stigmatizált nyelvváltozatok is rendelkezhetnek (rejtett) presztízzsel, amely elsősorban az adott változatok csoportidentitást konstruáló és kifejező funkciójából fakad.

⇒ KISEBBSÉGI NYELV, NEMSZTENDERD, NYELVCSERE, NYELVI ATTITÜD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI VÁLTOZÁS, PRESZTÍZS, SZTENDERD, SZTEREOTÍPIA

📖 Bene 2001, Kiss 2002: 137, Trudgill 1997: 49, G. Varga 1990.

Stilizáció

Olyan nyelvi tevékenység, amelynek során a megnyilatkozó nem önmagaként, hanem valaki más nevében beszél; rendhagyó többnyelvű vagy több nyelvváltozatú verbális megnyilvánulás, amelyben a beszélő saját szimbolikus céljainak érdekében a másik beszédét magáévá teszi, átdolgozza és/vagy áthangsúlyozza. A stilizáció fontos ismérve, hogy az ún. konstruált homályosság következtében a stilizációval létrehozott identitásokat és jelentésstruktúrákat nem lehet egyszerűen kategorizálni, mert a hitelesség és a hiteltelenség, a realitás és a fikcionalitás között ingadoznak. Stilizációnak tekinthető például az az eset, amikor az általában sztenderd nyelvváltozatot beszélő komikus nemsztenderd nyelvváltozatok beszélőinek nyelvhasználatát parodizálja.

⇒ CROSSING, GLOBALIZÁCIÓ, IDENTITÁS, KULTÚRA, NEMSZTENDERD, NYELVVÁLTOZAT, PERFORMANCIA, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA, SZTENDERD

📖 Bakhtin 1982, Bell 1997, Cameron 2001, Coupland 2001, Coupland 2007, Rampton 2005.

Stílus a szociolingvisztikában

1. Az újabb felfogás, a szociolingvisztika harmadik hulláma szerint a társas valóság megteremtésének nyelvi eszköze; a nyelvhasználati jegyek olyan csoportja, illetve olyan felhasználási módja, mely aktívan részt vesz az adott beszédhelyzetben

a társas jelentés és a társadalmi identitás létrehozásában. A stilisztikai jellemzők a fonetikai-fonológiai jelenségektől a diskurzusjelenségekig a nyelv minden szintjén megragadhatók.

Ez a felfogás a nyelvhasználók aktív és kreatív nyelvi tevékenységét, a stílus dinamikus, iniciatív (kezdeményező) jellegét hangsúlyozza, és – ennek megfelelően – a stílust nem egyszerűen a társas kontextusra adott válaszként, hanem a kontextust létrehozó, illetve formáló nyelvi jelenséggént értelmezi.

2. A hagyományos szociolingvisztikai megközelítés szerint egy adott társadalmi csoportra jellemző nyelvi vonások (fonológiai, morfológiai, szintaktikai, lexikai stb. jellemzők) készlete, melyet a beszélők társadalmi-kulturális sajátosságai (pl. neme, lakóhelye, iskolázottsága) határoznak meg. Ennek megfelelően a variációs szociolingvisztika az egyes beszélőközösségekhez köthető nyelvjáráásokat és más nyelvváltozatokat társas stílusokként értelmezi.

William Labov felfogása szerint a stílus az egyes beszélőkhöz kötődő egyéni nyelvi variabilitással összefüggő, az aktuális beszédhelyzetre adott válaszként (reflexióként) értelmezett jelenség, amelyet az ugyancsak Labov által kidolgozott önfigyelem-modell alapvetően kvantitatív (mennyiségi) változóként kísérel meg leírni. Az önfigyelem-modell felfogása szerint a stílust a beszélőnek a saját beszédére fordított figyelme határozza meg, amely az adott szituációban a formalitás mértékében nyilvánul meg.

⇒ BESZÉLŐTERVEZÉS-MODELL, CROSSING, HALLGATÓSÁGRATERVEZÉS-MODELL, IDENTITÁS, KONTEXTUS, ÖNFIGYELEM-MODELL, PERFORMANCIA, STILIZÁCIÓ, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA, TÁRSAS JELENTÉS, VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Bartha–Hámori 2010, Coupland 2007, Labov 1966, Labov 1972, Labov 1984, Wardhaugh 1995.

Stratégiai udvariasság

Olyan, az egyén hosszú távú céljainak elérését szolgáló stratégiai megfontolások által meghatározott udvarias nyelvi viselkedés, amelynek során a megnyilatkozó a saját szándékainak és céljainak (az adott szituációban) leginkább megfelelő kifejezésmódokat, udvariassági formákat igyekszik kiválasztani. Az udvariasság ezen formája a kevésbé hierarchikus szerveződésű, rugalmasabb, az egyén számára nagyobb mozgásteret biztosító (pl. észak-európai) társadalmakban, kultúrákban tekinthető dominánsnak.

A stratégiai udvariasság összekapcsolódhat a közösségi elvárások által meghatározott normatív udvariassággal: amennyiben a megnyilatkozóknak egy adott beszédhelyzetben lehetősége nyílik arra, hogy válasszon különböző normatív társadalmi jelölők – pl. a különböző megszólítási formák (*professzor asszony, tanárnő, hölgyem* stb.) – között, a választás gyakran stratégiai döntés eredménye. Az udvariasság két formájának rendszeres összefonódása különösen az olyan társadalmakban, kultúrákban, illetve közösségekben jellemző, amelyekben az egyén

(nyelvi és nem nyelvi) döntéseit a közösségi normák, valamint a személyes célok és stratégiák egyaránt befolyásol(hat)ják. (Ilyen például a magyar beszélőközösség, mivel tagjainak udvarias nyelvi viselkedésében jellemzően mind a normatív, mind a stratégiai udvariasság megfigyelhető.)

⇒ ARC, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, NORMATÍV UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGI ELV

📖 Bándli 2009: 55–56, Szili 2007, Tátrai 2011.

Szaknyelv ~ technolektus

A szociolektus egyik fajtája; a szakmai beszélőközösségek által kialakított sajátos nyelvváltozat.

A szaknyelv lexikai, grammatikai és szemantikai szempontból, valamint tipikus esetben a szövegszerkesztés tekintetében is eltér a sztenderd nyelvváltozat normáitól. Szókincsére az adott szakterülethez kötődő jelenségekre vonatkozó speciális megnevezések használata jellemző. A szakszókincsben megjelenhetnek – rendszerint módosult jelentéssel, szakszóként használva – a hétköznapi nyelvhasználat szókincsének egyes elemei is (ilyen például a *szóktet* szó, amely a labdarúgás szaknyelvében szakszóként van jelen). Ugyanakkor bizonyos esetekben előfordulhat, hogy egyes szakszavak idővel elszakadnak az adott szakma nyelvhasználatától, és beépülnek a mindennapi nyelvhasználatba.

A szaknyelveken belül különböző csoportok különíthetők el egymástól: a tudományos diskurzusokban használt szaktudományos nyelv, a szakmai köznyelv, valamint a szakmai társalgási nyelv, amely egy alacsonyabb presztízsű, az informális (szakmai) diskurzusokhoz kötődő változat a szaknyelven belül.

Az ugyancsak szociolektusnak tekinthető rétegnyelvek és csoportnyelvek nem határolhatók el élesen a szaknyelvektől, mivel az egy szakmába tartozó – egymást nem feltétlenül ismerő, egymással nyelvi interakciókat nem szükségszerűen folytató – beszélők felfoghatók egy sajátos csoportként, amelynek csoportnyelve a szaknyelvvél azonosítható.

⇒ CSOPORTNYELV, NYELVVÁLTOZAT, REGISZTER, RÉTEGNYELV, SZOCIOLEKTUS

📖 Kabán 1988, Kurtán 2010, Sándor 2014: 72–78.

Személydeixis

1. A társas deixis azon típusa, amely – a társadalmi szerepviszonyokat megjelenítő attitűddeixissel rendszerint szoros összefüggésben – a beszédesemény résztvevői szerepeit jeleníti meg, illetve alkotja újra.

A személydeixis nyelvi kifejezőeszközei a magyarban jellemzően a személyes névmások (*én, te, ő* stb.) – ideértve természetesen a névmások ragozott alakjait is (pl. *veled, neki, tőlem*) –, a névszói személyjelek (pl. *szótárunk*),

valamint az igei szám-személyragok (pl. *töprengék*, *várlak*; a *-lak/-lek* szuffixum a megnyilatkozón kívül utal a befogadóra is).

2. Tág értelemben a személydeixis a társas deixissel azonosítható. Olyan exoforikus (vagyis a diskurzuson⁽¹⁾ kívülre mutató) deixis, amely a beszédesemény társas, személyközi viszonyait jeleníti meg, illetve ezen viszonyok kialakításában és feldolgozásában játszik szerepet. A beszédesemény társas világával kapcsolatos kontextuális ismereteket aktiváló deiktikus nyelvi művelet.

⇒ ATTITÜDDEIXIS, DEIXIS, EXOFORA, KONTEXTUS, TÁRSAS DEIXIS

 Boronkai 2010, Laczkó 2004, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

A szerénység maximája

Geoffrey Leech által megfogalmazott udvariassági maxima, amelynek értelmében az udvarias megnyilatkozás során a megnyilatkozónak kerülnie kell önmaga dicséretét és az olyan megnyilvánulásokat, amelyek őt magát kedvező színben tüntetik fel, továbbá törekednie kell a beszédpartner(ek)től érkező bókok elutasítására. A szerénység maximája alá tartozó – elsősorban a megnyilatkozó személy szempontjára fókuszáló – almaximák szerint tehát

- a megnyilatkozónak maximalizálnia kell az önmagára vonatkozó negatív minősítések, kritikák megfogalmazását, valamint
- minimalizálnia kell önmaga dicséretét.

Például a magyar kultúrában a *Milyen szépen énekeltél!* bókra adott *Köszönöm, de nem voltam jó formában* válasz tipikusan udvariasabbnak tekinthető, mint a dicséret elfogadását megfogalmazó *Ugye? Szerintem is* válasz.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVARIASÁG, UDVARIASÁGI ELV, UDVARIASÁGI MAXIMÁK

 Cruse 2006, Leech 1983, Nemesi 2004, Szili 2000, Szili 2007, Tátrai 2011.

Szerepdeixis ⇒ ATTITÜDDEIXIS

Szexizmus

1. A posztmodern feminizmus a szexizmust tág keretek között értelmezi: szexizmusnak tekinti az LMBTQ-közösségek tagjait érő hátrányos megkülönböztetést is, és nagy hangsúlyt helyez a kontextusra. E szerint a felfogás szerint minden megnyilvánulás szexista, amely olyan társadalmi nemi, vagyis gendersoporthoz sorol valakit, amely csoporttal az illető nem azonosul, illetve olyan, genderrel kapcsolatos értékeket társít valakihez, amely értékeket az illető nem vall a magáénak.

A nyílt szexista megnyilatkozás egyetlen szó vagy kifejezés kicserélése után politikailag korrektté válhat, ekkor a szexizmus megszűnik. Az 1960-as évek-

ben elterjedt modern feminizmus képviselői ezért sürgették például a szakmák semleges megnevezését (pl. *ápoló* a *nővér* helyett, *tanár* a *tanárnő* helyett) és a neutrális alany használatát, elkerülve így a biológiai és társadalmi nem alapján történő megkülönböztetést olyan (pl. szakmai) közegekben, ahol az nem releváns. Az 1990-es években kibontakozó posztmodern feminizmus keretében a vizsgálatok központi témájává a nyugati világban a nyílt szexizmus után az indirekt (rejtett) szexizmus vált; sok helyen azonban a modern feminizmus kérdései is aktuálisak, mivel ma is létező problémákra reagálnak.

Az indirekt szexista megnyilatkozás a nyílt szexizmussal szemben nem egyetlen szó vagy kifejezés miatt válik szexistává. A szakirodalom gyakran idézi Deborah Cameron példáját, mely szerint a vacsorához ülő házaspár férfi tagja minden este megkérdezi a feleségét: *Van ketchup, Vera?* Bár a kérdésben nincs politikailag nem korrekt fordulat, mégis azt sugallja, hogy a feleség dolga felállni és ketchupot hozni, így szexistának tekinthető. A posztmodern feminizmus képviselői szerint a jelentést mindig a kontextustól kell függővé tenni, így nem lehet bizonyos szavakat szexistának bélyegezni, másokról pedig kijelenteni, hogy azok minden körülmények között politikailag korrektek. Emellett egy indirekt szexista megnyilatkozás csak akkor értelmezhető szexistaként, ha a diskurzus résztvevői számára ismert sztereotípiát idéz fel. Például ha „a nő dolga kiszolgálni a férjét” sztereotípia nem lenne ismert az asztalnál ülők számára, akkor a fenti példát sem lehetne szexista megnyilatkozásként értelmezni.

2. Az 1980-as években uralkodó nézőpont szerint az a gyakorlat, melynek során valakinek a neme kerül előtérbe annak ellenére, hogy az adott kontextusban ez a jellemzője nem tekinthető relevánsnak.

⇒ FEMINIZMUS, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, KONTEXTUS, MODERN FEMINIZMUS, POSZTMODERN FEMINIZMUS

📖 Cameron 1998, Crystal 1995: 177, Mills 2008, Sunderland 2006, Vetterling-Bruggin (ed.) 1981.

Szimultán kétnyelvűség ~ egyidejű kétnyelvűség

A korai (azaz a csecsemő- vagy gyermekkorban kialakuló) kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében a kétnyelvű személy születésétől kezdve rendszeresen kapcsolatba kerül mindkét nyelvvel, így a két nyelvet párhuzamosan, közel azonos időben sajátítja el.

Jellemzően akkor nevezhető szimultánnak a nyelvelsajátítás, ha a kétnyelvű gyermek mindkét nyelvvel 3 éves kora előtt kerül kapcsolatba – ez az életkor azonban nem merev választóvonal, hiszen valójában nem állapítható meg egyértelműen, hogy hol húzható meg az az életkori határ, ameddig a két nyelv elsajátítása egyidejűnek tekinthető.

⇒ EGYÉNI KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉGI KATEGÓRIAPÁROK, KORAI KÉTNYELVŰSÉG, SZUKCESSZÍV KÉTNYELVŰSÉG

📖 Bartha 1999: 188–191, Borbély 2014: 29–31, Navracsics 1999: 21–26.

Szituációs kontextus ⇒ BESZÉDHELYZET

Szlang

Elsősorban informális beszédhelyzetekhez köthető, csoportidentitást jelző sajátos szó- és kifejezőkészlet, nyelvhasználati-stilisztikai forma, illetve nyelvhasználati mód, amely gyakran jár együtt nyelvi humorral. Alapvető forrásai közé tartozik többek között például a katonanyelv, a sportzsargon, a szaknyelv és az ún. ifjúsági nyelv.

A szlang – mint kreatív nyelvhasználati mód – elsősorban a spontán beszélt nyelvre jellemző, a globalizáció és a média hatására azonban a szlangjelenségek egyre gyakrabban jelennek meg írott nyelvi szövegekben is (különösen a közösségi média különböző felületein, melyek nyelvhasználatára tipikus esetben nagymértékű spontaneitás és informalitás jellemző). Ezen hatások következtében a tipikus szlenghasználó képe is változik: míg korábban a szleng egyértelműen (illetve tipikusan) a városi, alacsony iskolázottságú férfiak nyelvhasználatához kötődött, ma már más beszélői csoportok nyelvhasználatában is nagyobb arányban megjelenik.

A szleng megbélyegzett, a sztenderdhez képest alacsonyabb presztízsű nyelvhasználati mód, beszélői körében ugyanakkor – identitásjelző funkciója, a rá jellemző nagyfokú kreativitás és a nyelvi humorral való gyakori összefonódása következtében – rejtett presztízzsel rendelkezik.

⇒ CSOPORTNYELV, IDENTITÁS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, RÉTEGNYELV, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZAKNYELV, SZOCIOLEKTUS, SZTENDERD

📖 Bussmann 1996, Fenyvesi–Kis–Várnai (szerk.) 1999, Kis 2008, Kövecses 2009, Trudgill 1997: 73–74.

Szociális deixis ⇒ TÁRSAS DEIXIS

Szociolektus ~ társadalmi nyelvváltozat

Olyan sajátos nyelvváltozat, amely egy-egy társadalmi csoportot jellemez; a társadalmi csoportok az egyes beszélők, illetve beszélői csoportok társadalmi helyzetével összefüggő tényezők mutatói (pl. életkor, iskolázottság, vallás vagy etnikum) alapján szerveződnek. Szociolektusnak tekinthetők a réteg-, illetve a csoportnyelvek, valamint a szaknyelvek.

A nyelvhasználat társadalmi hovatartozással összefüggő vonásai elsősorban a szókincset érintik, de kisebb mértékben a nyelv valamennyi más szintjén is

megmutatkoz(hat)nak: tetten érhetők például a mondat szerkesztésben, a szóalakok felépítésében vagy a kiejtésbeli sajátosságokban is. A szociolektusok önálló nyelvi rendszereket alkotnak. A variációs szociolingvisztika első kutatásai (például William Labovnak az 1960-as években végzett szociolingvisztikai vizsgálatai) többek között a szociolektusok kutatására irányultak.

Egyes szociolingvisztikai megközelítésekben ugyanakkor – bár a társadalmi tényezők és a nyelvhasználat közötti összetett korrelációt nem vitatják – kerülnek a *szociolektus* megnevezést. Ennek oka egyrészt az, hogy a társadalmi és a területi nyelvváltozatok (vagyis a nyelvjárások) nem választhatók el egyértelműen egymástól. Másrészt nincsenek a nyelvhasználatnak olyan jegyei, amelyek alapján biztosan meg lehetne határozni, hogy egy adott nyelvhasználó mely társadalmi osztályból származik. Ez azt jelenti, hogy a nyelvi változók különböző változatai nem kategorikus jegyek: minden társadalmi csoport használja őket, de eltérő gyakorisággal. (Bizonyos esetekben például akár egy tanár is használhat megbélyegzett, prototipikus esetben az alsóbb társadalmi rétegek nyelvhasználatához köthető – pl. nákoló vagy suksükölő – formákat.)

⇒ CSOPORTNYELV, KÖZNYELV, NEMSZTENDERD, NYELVI VÁLTOZÓ, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, REGISZTER, RÉTEGNYELV, SZAKNYELV, SZOCIOLINGVISZTIKA, SZTENDERD, VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Bussmann 1996, Kiss (szerk.) 2001: 27, Sándor 2014: 66–78, Trudgill 1997: 74.

Szociolingvisztika

Olyan átfogó szemléletmód, amely a nyelvet társas – szituatív, társadalmi és kulturális – beágyazottságában vizsgálja. A szociolingvisztikai felfogás szerint a nyelv folyamatosan változó, heterogén, számos (területi, társadalmi és egyéni) változatban létező jelenség, amely adekvát módon csak a nyelvhasználók társadalmi és szociokulturális körülményeinek figyelembevételével írható le. A nyelv kommunikatív funkciója ezen megközelítés szerint nem csupán a beszélők mentális állapotainak (gondolatainak, tudásának, vélelmének, érzelmeinek stb.) kifejezését, hanem az identitásjelzést is magában foglalja – ennek megfelelően a szociolingvisztikai kutatások kiemelt figyelmet fordítanak a nyelvi formákhoz kapcsolódó társas jelentések (azaz közösségi értelmezések) vizsgálatára. A 20. század második felében a nyelvhasználat kutatásának előtérbe kerülésével a szociolingvisztikának három fő irányzata alakult ki: a variációs szociolingvisztika, a beszélésnéprajz és az interakciós szociolingvisztika. A szociolingvisztikának a 21. század elején létrejött irányzatáról a szociolingvisztika harmadik hullámaként szokás beszélni; ebben az irányzatban a szociolingvisztika társas-konstruktivista vizsgálatai összeérnek a diskurzuselméleti kutatásokkal.

A szociolingvisztika számos nyelvészeti, szociológiai és antropológiai tudományterülettel érintkezik; a nyelvészetben belül elsősorban a geolingvisztika

(a dialektológia és az areális nyelvészet), a diskurzus- és társalgáselemzés, a pragmatika, az antropológiai nyelvészet, az interkulturális nyelvészet, a nyelvpolitika, a pszicholingvisztika és a stilisztika egyes témaköreivel áll közvetlen és kölcsönös kapcsolatban.

A szociolingvisztikai vizsgálatok mindig empirikus kutatások, ezért módszertanuk is az empirikus kutatásokban alkalmazott különböző módszerekhez kötődik. A szociolingvisztikai keretben végzett vizsgálatoknak a jellemző megközelítésmódjuk alapján két, egymással szorosan összefüggő típusa különíthető el egymástól: a viszonylag nagy beszélőközösségek nyelvhasználatának leírására fókuszáló (és így elsősorban kvantitatív, azaz mennyiségi módszereket alkalmazó) makroszociolingvisztika, valamint a kisebb beszélőközösségek, illetve gyakorlatközösségek nyelvhasználatát vizsgáló (és ezzel együtt tipikusan kvalitatív, azaz minőségi kutatási módszerekre épülő) mikroszociolingvisztika.

⇒ BESZÉLÉSNÉPRAJZ, DISKURZUSELEMZÉS, EMPIRIKUS KUTATÁS, INTERAKCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA, INTERKULTURÁLIS NYELVÉSZET, KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS, KVALITATÍV MÓDSZER, KVANTITATÍV MÓDSZER, MAKROSZOCIOLINGVISZTIKA, MIKROSZOCIOLINGVISZTIKA, NYELVPOLITIKA, PRAGMATIKA, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA, TÁRSALGÁSELEMZÉS, TÁRSAS JELENTÉS, VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Bartha 1998, Sándor 2001a, Sándor 2006, Sándor 2014, Trudgill 1997: 74–75, Wardhaugh 1995: 14–20.

A szociolingvisztika harmadik hulláma ~ interakcionális stilisztika

A szociolingvisztikának a 21. század elején kialakult irányzata, amely a nyelv- és stílushasználatnak a társas jelentések, az identitás és a kontextus létrehozásában betöltött szerepét helyezi az érdeklődés középpontjába. E szerint a megközelítés szerint a stílus nem egyszerűen a beszédhelyzetre adott válaszként értelmezhető, hanem jelentős szerepet játszik a kontextus létrehozásában is: a nyelv nem csupán a nyelven kívüli társadalmi valóság leképeződése, a beszélők nyelvhasználatukkal nemcsak megjelenítik, hanem létrehozzák, illetve formálják is a társas-társadalmi kategóriákat és viszonyokat.

A szociolingvisztika harmadik hullámának keretében végzett kutatások különös figyelmet fordítanak a performancia, a stilizáció, a stílushasználat (styling), a stílusalkotás és a stílustulajdonítás különböző nyelvi gyakorlatainak vizsgálatára, valamint a társas jelentést és identitást létrehozó tudatos, aktív, kreatív beszédmódok feltárására. A szociolingvisztika ezen irányzata a stílust a beszélő alkotó tevékenységeként értelmezi, és annak dinamikus, iniciatív (kezdeményező) jellegére helyezi a hangsúlyt.

Ehhez a megközelítéshez kapcsolódik a (kritikai) diskurzuselemzés, az antropológiai nyelvészet és az etnometodológia előtérbe kerülése.

⇒ BESZÉLŐTERVEZÉS-MODELL, CROSSING, DISKURZUSELEMZÉS, ETNOMETODOLÓGIA, IDENTITÁS, KONTEXTUS, KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS, PERFORMANCIA, STILIZÁCIÓ, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZOCIOLINGVISZTIKA, TÁRSALGÁSELEMZÉS, TÁRSAS JELENTÉS

📖 Auer (ed.) 2007, Bartha–Hámori 2010, Bucholtz 1999, Bucholtz–Hall 2008, Cameron–Kulick 2003, Coupland 2007, Eckert 2012, Fairclough 1995, Gumperz 1982, Hall 1997, Hymes 1964, Schiffrin 1996, Schilling-Estes 2004, Tannen 2007.

Szociolingvisztikai interjú

A szociolingvisztikai adatgyűjtésre irányuló terepmunka egyik módszere, melyet William Labov dolgozott ki a nyelvi változás vizsgálatára. A szociolingvisztikai interjú jellemzően két részből áll: egy irányított (meghatározott témákat érintő) beszélgetésből, illetve különböző nyelvhasználati tesztekből.

Az irányított beszélgetés előre meghatározott, figyelemfelkeltő és személyes témákra irányul. Így – a tervezettség következtében – összevethetővé válnak a különböző felvételek, ugyanakkor az adatközlők személyes élményeinek (pl. a gyerekkori emlékeknek vagy a halálközeli élményeknek) a felidézése elősegítheti a spontán beszélgetés kialakulását, és ezáltal csökkentheti a megfigyelői paradoxon hatását.

A nyelvhasználati (pl. mondatkiegészítő) tesztek célja, hogy a beszélők nyelvi ítéleteit hívják elő azzal kapcsolatban, hogy helyesnek vagy helytelennek ítélnék-e egy adott formát.

Magyarországon a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI) volt a legnagyobbabbnak ilyen jellegű szociolingvisztikai vizsgálat, melynek keretében 250 budapesti lakossal készítettek 2-3 órás interjúkat 1987 és 1989 között.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, KVALITATÍV KUTATÁS, MEGFIGYELŐI PARADOXON, NYELVI VÁLTOZÁS, SZOCIOLINGVISZTIKA

📖 Bartha 1998, BUSZI, Kontra 1991, Labov 1988, Schilling 2013: 92–112, Váradai 2003.

Szomszédsági pár

A társalgás egyes fordulóinak összekapcsolódásával kialakuló, különböző beszélőktől származó, egymást kölcsönösen feltételező, szoros szekvenciális egységet alkotó fordulópár. A szomszédsági párok – például a kérdés és a rá adott válasz vagy a köszönés és a visszaköszönés – meghatározó szerepet tölthetnek be a társalgás szerveződésében.

⇒ DISKURZUS, DISKURZUSELEMZÉS, FORDULÓ, MEGNYILATKOZÁS, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSELEMZÉS

📖 Boronkai 2009: 33–34, 72–73, Iványi 2001.

Szöveg ~ textus

1. Olyan diskurzus⁽¹⁾, amelyre prototipikus esetben a nyelvi interakció közvetettsége, illetve – ezzel együtt – az írásbeliség, a monologikusság, a megnyilatkozások

megformálásának tervezettsége, valamint a műfaji elvárások viszonylag nagymértékű rögzítettsége jellemző.

Prototipikus szövegnek tekinthetők például a szépirodalmi művek, a hivatalos levelek vagy a tudományos értekezések. A szöveg kevésbé prototipikus formáiként értelmezhetők például a számítógép közvetítette kommunikáció egyes típusai (chat, e-mail stb.) vagy a szóban elhangzott megnyilatkozások lejegyzett formái.

2. Dinamikus és interakcionális nyelvi tevékenység, amely egyaránt magában foglalja az egyes (szóbeli, jelelt vagy írott) megnyilatkozások létrehozásának és befogadásának folyamatát. A nyelvi interakcióként felfogott szövegekkel – a résztvevők kommunikatív igényeinek kielégítése céljából – a megnyilatkozó valamely referenciális jelenetre irányítja a beszédpartnere(i) figyelmét. A szöveg fogalma ezen megközelítés szerint a diskurzus⁽¹⁾ fogalmával azonosítható.

Az ekként értelmezett szövegnek két prototipikus megnyilvánulási formája különíthető el egymástól: a beszélt nyelvi (tehát szóbeli, spontán, dialogikus és közvetlen) szöveg, valamint az írott nyelvi (vagyis tervezett, monologikus és közvetett) szöveg. A beszélt nyelvi szövegek (pl. barátok közötti kötetlen beszélgetések) és az írott nyelvi szövegek (pl. regények) egy skála két végpontjának tekinthetők.

3. A diskurzus⁽²⁾ során létrehozott nyelvi produktum, amelynek segítségével a megnyilatkozó valamely jelentéseket tesz hozzáférhetővé a beszédpartnere(i) számára.

⇒ DISKURZUS, DISKURZUSELEMZÉS, MEGNYILATKOZÁS, REFERENCIÁLIS JELENET, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSELEMZÉS

📖 Boronkai 2009: 31–36, Brown–Yule 1988: 23–25, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2006, Tolcsvai Nagy 2008.

Szövegdeixis ⇒ DISKURZUSDEIXIS

Szövegkörnyezet ⇒ KOTEXTUS

Szövegvilág ⇒ BESZÉDHELYZET

Sztenderd/standard (nyelvváltozat)

Kitüntetett szereppel felruházott, magas presztízsű, elsősorban a felső középosztály nyelvhasználatára épülő idealizált nyelvváltozat, amelynek szókincsét, nyelvtanát szótárakban és nyelvtanokban rögzítik. Beszélői az intézményes oktatás keretei között, másodlagos nyelvi szocializációjuk során tanulják meg – ebből következően általában az iskolázottabb rétegek vannak birtokában. Használata jellemzően a nyilvános színterekhez köthető: döntően ez a nyelvváltozat jelenik meg például az oktatásban, a tudományban, a médiában és a hivatalokban.

Annak ellenére, hogy a sztenderd mint eszményi nyelvváltozat a maga tökéletes formájában a tényleges nyelvhasználatban soha nem valósul meg, a beszé-

lők egy jelentős része mégis az adott nyelv egyetlen helyes változatának tartja, illetve nem ritka az sem, hogy magával az adott nyelvvel azonosítják. Ennek azonban nem nyelvi, hanem minden esetben társadalmi, illetve kulturális okai vannak: a jelenség az adott nyelvváltozat magas presztízsével magyarázható.

A sztenderd fogalma – bár a három terminust a hazai szakirodalomban esetenként egymás szinonimáiként használják – nem esik egybe sem az irodalmi nyelv⁽²⁾, sem a köznyelv⁽¹⁾ fogalmával: az irodalmi nyelv a sztenderd írott változataként, a köznyelv pedig a sztenderd beszélt nyelvi változataként határozható meg.

⇒ IRODALMI NYELV, KÖZNYELV, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITÜD, NYELVI NORMA, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, SZTENDERDIZÁCIÓ

📖 Bussmann 1996, Coupland 2007, Kiss (szerk.) 2001: 27, 42–45, Kontra 2006c, Milroy 2001, Sándor 2006, Tolcsvai Nagy 2007a, Trudgill 1997: 76–78.

Sztenderdizáció/standardizáció

A sztenderd nyelvváltozat – azaz egy kitüntetett szereppel felruházott, magas presztízsű, normatív és kodifikált nyelvváltozat – kialakulásának, illetve létrehozásának folyamata. A sztenderddé emelt (vagy a különböző nyelvváltozatok egyes sajátosságaiból létrehozott) nyelvváltozat jellemzően szándékos és tudatos nyelvtervezési folyamat eredménye, amely kitüntetett helyzetbe hozza az e nyelvváltozatot beszélő társadalmi elitet. Egyes esetekben a sztenderdizáció spontán módon is végbemehet: előfordul, hogy különböző nyelvváltozatok bizonyos elemei elterjedtebbekké válnak, mások pedig kiszorulnak a használatból.

A sztenderdizáció egyrészt olyan egységesítési (vagy egységesülési) folyamat, amely – például a nyelv oktatásának megkönnyítése és presztízsének növelése révén – hozzájárulhat az adott nyelv helyzetének megszilárdulásához. Másrészt azonban azáltal, hogy kitüntetett szereppel ruház fel egy adott nyelvváltozatot, kirekesztő folyamat is lehet, hiszen a nemsztenderd nyelvváltozatok presztízsvesztését, illetve az e változatok beszélőinek stigmatizációját (megbélyegzését) vonhatja maga után.

⇒ ÁLLAMNYELV, KODIFIKÁCIÓ, NEMSZTENDERD, NEMZETI NYELV, NYELVJÁRÁS, NYELVTERVEZÉS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD

📖 Haugen 1983, Lanstyák 2009b, Sándor 2006, Trudgill 1997: 77.

Sztereotípia

1. William Labov felfogása szerint olyan, társas jelentést hordozó nyelvi változó, amely társadalmi és stílusrétegződést is mutat. A sztereotípiaként értelmezett nyelvi változók egyes változataihoz a beszélők nyílt értékítéletet fűznek, amely gyakran – különösen a nemsztenderd változatok esetében – stigmatizációval és negatív nyelvi attitűddel társul, ezért hozzájárulhat ahhoz, hogy az adott elemek

kiszoruljanak a normatív nyelvhasználatból, valamint egyes esetekben hiperkorrekciót (túlhelyesbítést) is eredményezhet.

Más-más beszélőközösségekben vagy akár különböző beszélők esetében eltérő lehet, hogy mely nyelvi változók tekinthetők indikátornak, és melyek markernek vagy sztereotípiának. Ugyanaz a változó (például egy nyelvjárási elem) egy adott közösség vagy a közösség egyes tagjai számára lehet indikátor, más beszélők vagy beszélőközösségek azonban ugyanezt a változót sztereotípiaként is értelmezhetik: számukra társadalmi értékelés tárgyává válhat, így alkalmas lehet az adott változó és az azt használó beszélő(k) stigmatizálására (megbélyegzésére). Például a dél-alföldi régióban a beszélők egy adott helyzetben gyakran nincsenek tudatában annak, hogy az *ó* hangot kettőshangzós [ao]-nak ejtik (az [ao]-val ejtett változat tehát számukra ilyenkor indikátor), de ha például egy más területről érkező beszélő vagy egy másik beszélőközösség felismeri a kettőshangzós ejtést, és ennek alapján ítéli meg az adott nyelvhasználót, illetve az adott közösség nyelvhasználóit, akkor esetükben a szóban forgó nyelvi változó sztereotípiaként értelmeződik.

2. Tágabb értelemben olyan, széles körben elterjedt általánosítás, amely különböző társadalmi vagy etnikai csoportokra (pl. társadalmi nemi, foglalkozási csoportokra vagy népcsoportokra) vonatkozik. A sztereotípa érintheti a sztereotípiát alkalmazó egyén vagy közösség saját csoportját (autosztereotípa) vagy valamely, a sajáttól eltérő csoport(ka)t is (heterosztereotípa). A sztereotipikus véleményalkotás egyaránt lehet pozitív (pl. „a magyarok vendégszeretőek”) és negatív (pl. „a magyarok pesszimisták”).

⇒ HIPERKORREKCIÓ, INDIKÁTOR, MARKER, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITŰD, NYELVI VÁLTOZÓ, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD, TÁRSAS JELENTÉS

📖 Allport 1954, Hidasi 2004: 135–141, Katz–Braly 1933, Labov 1972, Lippmann 1922, Sándor 2014, Wardhaugh 1995: 124.

Szubtraktív kétnyelvűség ⇒ FELCSERÉLŐ KÉTNYELVŰSÉG

Szubtraktív nyelvpedagógia ⇒ FELCSERÉLŐ NYELVPEDAGÓGIA

Szukkesszív kétnyelvűség

A korai (azaz a csecsemő- vagy gyermekkorban kialakuló) kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében a kétnyelvű személy a második nyelvét csak az első nyelv rendszerének bizonyos mértékű kiépülését követően sajátítja el.

Jellemzően akkor nevezhető szukkesszívnek a nyelvelsajátítás, ha a kétnyelvű gyermek a második nyelvvel 3 éves kora után kerül kapcsolatba – ez az életkor azonban nem merev választóvonal, hiszen valójában nem állapítható meg egyértelműen, hogy hol húzható meg az az életkori határ, ameddig a két nyelv elsajátítása egymást követőnek tekinthető. Emellett problematikus annak

meghatározása is, hogy hány éves kor után lehet az első nyelv rendszerének egyértelmű hatása a második nyelv elsajátításának folyamatára.

⇒ EGYÉNI KÉTNYELVŰSÉG, KÉSEI KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉGI KATEGÓRIA-PÁROK, KORAI KÉTNYELVŰSÉG, SZIMULTÁN KÉTNYELVŰSÉG

📖 Bartha 1999: 188–191, Borbély 2014: 29–31, Navracsics 1999: 21–26.

A tapintat maximája

Geoffrey Leech által megfogalmazott udvariassági maxima, amelynek értelmében az udvarias társalgás során a megnyilatkozónak a beszédpartner(ek) számára kedvező, előnyös mozzanatokat kell hangsúlyoznia, valamint törekednie kell arra, hogy minél nagyobb mértékben mellőzze vagy fedje el a beszédpartner(ek)e(k) kellemetlenül vagy hátrányosan érintő témákat. A tapintat maximumján belüli almaximák – elsősorban a megnyilatkozás befogadójának, illetve befogadóinak a szempontjára fókuszálva – ennek megfelelően a következőket mondják ki:

- a megnyilatkozónak maximalizálnia kell a beszédpartner(ek) számára kedvező megnyilvánulásokat, miközben
- minimálisra kell csökkentenie a beszédpartner(ek) kárát, illetve az ő(ke)t vélhetően hátrányosan érintő mozzanatok, témák felvetését.

A magyar kultúrában a tapintat maximumjának megnyilvánulásaként értelmezhető például az az eset, ha a megnyilatkozó a kérésének megfogalmazásakor szabad választást ajánl a beszédpartnerének (pl. *Van kedved lenyírni a füvet?*).

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGI ELV, UDVARIASSÁGI MAXIMÁK

📖 Cruse 2006, Leech 1983, Nemesi 2004, Szili 2000, Szili 2007, Tátrai 2011.

Társadalmi kétnyelvűség

A kétnyelvűség azon típusa, melynek esetében egy államalakulaton, illetve valamely nagyobb csoporton, közösségen belül egynél több nyelvet használnak; társadalmi csoportokra jellemző kétnyelvűség. A társadalmi kétnyelvűséggel jellemezhető államok hivatalos nyelveinek száma ugyanakkor nem feltétlenül, illetve nem minden esetben egyezik meg az egyes közösségekben ténylegesen használt nyelvek számával: például egy állam lehet hivatalosan egynyelvű annak ellenére, hogy több nyelvet beszélnek a területén.

⇒ EGYÉNI KÉTNYELVŰSÉG, HIVATALOS NYELV, KÉTNYELVŰSÉG, KÖZÖSSÉGI KÉTNYELVŰSÉG, TERÜLETI KÉTNYELVŰSÉG, TÖBBNYELVŰSÉG

📖 Bartha 1996, Bartha 1999: 47–48, Borbély 2014: 34–35.

Társadalmi nem ⇒ GENDER

Társadalmi nyelvváltozat ⇨ SZOCIOLEKTUS**Társalgás** ~ konverzáció

Olyan, legalább két fordulóból álló diskurzus⁽¹⁾, amelyre prototipikus esetben a nyelvi interakció közvetlensége, illetve – ebből következően – a szóbeliség, a dialogikusság, a megnyilatkozások megformálásának spontaneitása, valamint a műfaji elvárások viszonylag kis mértékű rögzítettsége jellemző. A prototipikus társalgás során a beszédpartnerek egyidejűleg azonos térben helyezkednek el, így a kommunikációs folyamatban a verbális közlések mellett rendszerint jelentős szerephez jutnak a nemverbális jelzések (pl. gesztusok, mimika) is. A hétköznapi spontán társalgások mellett ugyancsak társalgásoknak tekinthetők az intézményi keretek között zajló (pl. tanár–diák, ügyvéd–bíró vagy orvos–beteg közötti) nyelvi interakciók is.

Prototipikus társalgásnak tekinthetők például a barátok vagy családtagok közötti kötetlen beszélgetések. A társalgás kevésbé prototipikus formáiként értelmezhetők például a számítógép közvetítette kommunikáció egyes típusai (chat, e-mail stb.) vagy az olyan szóbeli interakciók, amelyekben – a viszonylag rövid fordulókból álló párbeszédreszek mellett – hosszabb monologikus szövegek, illetve narratívák is előfordulnak.

⇨ DISKURZUS, FORDULÓ, MEGNYILATKOZÁS, TÁRSALGÁSELEMZÉS, SZÖVEG

 Boronkai 2009: 31–36, Hámosi 2006, Tátrai 2011.

Társalgáselemzés ~ konverzációelemzés

Olyan, az etnometodológiában gyökerező és a diskurzuselemzéssel szorosan összefonódó, egyszerre szociológiai, antropológiai és nyelvészeti megalapozottságú kutatási irány, amely az etnometodológia módszertanát alapul véve a társas, kulturális és szituatív kontextustól elválaszthatatlannak tételezett társalgások szerveződésének és szabályszerűségeinek vizsgálatára irányul. A mindennapi, informális (pl. családi, baráti) beszélgetések, illetve az intézményi (pl. orvos és beteg vagy tanár és diák(ok) között zajló) kommunikáció jelenségeit elemezve elsősorban arra keresi a választ, hogy a résztvevők – egyénekként, illetve valamely társadalmi és/vagy kulturális csoport tagjaiként – milyen nyelvi eszközök segítségével és milyen módon hozzák létre a társalgások rendezettségét, valamint hogy a beszédpartnerek a különböző társas szituációkban hogyan reagálnak egymás nyelvi (és nem nyelvi) viselkedésére.

A társalgáselemzést végző kutatók a természetes közegükben elhangzó interakciókat hanganyagként (pl. diktafonnal) vagy a nonverbális jelzések vizsgálatát is lehetővé tevő videofelvétel formájában rögzítik, majd valamely transzkripciórendszer (azaz egy sajátos, egyezményes jeleket alkalmazó átírási rendszer) jeleinek felhasználásával lejegyzik, és ilyen módon teszik alkalmassá a nyelvi elemzésre.

⇒ DISKURZUS, DISKURZUSELEMZÉS, EMPIRIKUS KUTATÁS, ETNOMETODOLÓGIA, FORDULÓ, SZOCIO-LINGVISZTIKA, TÁRSALGÁS

📖 Boronkai 2009: 39–42, Garfinkel 1967, Iványi 2001, Kallmeyer 1988: 1103, Richards–Schmidt 200, Sidnell–Stivers (eds) 2013.

Társalgási implikátúra ~ nem konvencionális implikátúra

Az implicit jelentések kontextusérzékeny kifejeződése, amely nem köthető egyértelműen bizonyos nyelvi elemekhez vagy nyelvi konvenciókhoz (tehát nem következik a megnyilatkozást alkotó nyelvi kifejezések jelentéséből), és amelynek megértése, értelmezése a befogadó(k) világról való tapasztalatainak, valamint szociokulturális, illetve kontextuális ismereteinek mozgósításán alapuló következtetési folyamatok eredménye. A társalgási implikátúrák – mivel értelmezésük nagymértékben a megnyilatkozás kontextusának függvénye – jellemzően nem (vagy csak bizonyos mértékig) jelezhetők előre. Ugyanakkor egyes esetekben előfordulhat a társalgási implikátúrák részleges konvencionalizálódása is (pl. a *Meg tudnád mondani, hogy mennyi az idő?* kérdés konvencionálisan nem a beszédpartner egy adott képességére vonatkozik, hanem információkérésként értelmezhető).

A társalgási implikátúrákat Grice a társalgási maximákkal összefüggésben értelmezi. Feltételezése szerint a társalgási implikátúrák létrejöhetnek a társalgási maximák betartása mellett is (ezek az ún. sztenderd társalgási implikátúrák). Más esetekben azonban a társalgási implikátúrák egy vagy több társalgási maxima megsértésével fejezik ki az implicit jelentéseket. Ha a megnyilatkozó megsért valamely társalgási maximá(ka)t, a befogadó(k) – amennyiben feltételezi(k) az együttműködési alapelv érvényesülését – társalgási implikátúrákra következtethet(nek).

A társalgási implikátúráknak Grice két fő típusát különíti el egymástól. A generalizált (általánosított) társalgási implikátúrák esetében az implikátúra az eseményeknek az adott közösség tagjai számára megszokott, tipikusnak tekintett rendjét, illetve lezajlását feltételezve áll elő (pl. az *Ide tudnád adni a sót?* megnyilatkozás indirekt kérésként értelmezhető). Ezzel szemben abban az esetben, ha az implikáció értelmezéséhez az adott megnyilatkozás tágabb kontextusának feldolgozása is szükséges, partikularizált (egyedi vagy alkalmi) társalgási implikátúráról beszélhetünk. Ilyen partikularizált vagy alkalmi társalgási implikátúra például a *Jössz moziba?* kérdésre adott *Be kell fejeznem a munkámat* válasz, amely implikálja, hogy a megkérdezett nem tud, illetve nem kíván eleget tenni a meghívásnak.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, IMPLICIT JELENTÉS, KONVENCIONÁLIS IMPLIKATÚRA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK

📖 Cruse 2006, Grice 1975, Nemesi 2012, Tátrai 2011.

Társalgási maximák

Paul Grice felfogása szerint a hatékony és együttműködő kommunikáció alapvető irányelvei. Grice négy fő társalgási maximát különít el egymástól: a mennyiség maximája a megnyilatkozás információtartalmára vonatkozik, a minőség maximája a megnyilatkozás tartalmi vonatkozásaival kapcsolatban tesz megállapításokat, a relevancia maximája a helyénvalóság kritériumával függ össze, a mód maximája pedig a nyelvi megformáláshoz kötődően fogalmaz meg irányelveket.

A társalgási maximákat Grice a társalgási implikaturákkal összefüggésben értelmezi: feltételezése szerint a társalgási implikaturák gyakran egy vagy több társalgási maxima megsértésével fejeznek ki implicit jelentéseket.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, IMPLICIT JELENTÉS, A MENNYISÉG MAXIMÁJA, A MINŐSÉG MAXIMÁJA, A MÓD MAXIMÁJA, A RELEVANCIA MAXIMÁJA, RELEVANCIAELMÉLET, TÁRSALGÁS, TÁRSALGÁSI IMPLIKATÚRA, UDVARIASÁGI MAXIMÁK

 Grice 1975, Tátrai 2011.

Társas deixis ~ szociális deixis

Olyan exoforikus (vagyis a diskurzuson⁽¹⁾ kívülre mutató) deixis, amely a beszédesemény társas, személyközi viszonyait jeleníti meg, illetve ezen viszonyok kialakításában és feldolgozásában játszik szerepet. A beszédesemény társas világával kapcsolatos kontextuális ismereteket aktiváló deiktikus nyelvi művelet.

A társas deixisnek két altípusa különíthető el egymástól: a (szűk értelemben vett) személydeixis⁽¹⁾ a résztvevői szerepeket, az attitűddeixis pedig a társadalmi szerepvizonyokat fejezi ki.

⇒ ATTITÜDDEIXIS, BESZÉDESEMÉNY, DEIXIS, EXOFORA, SZEMÉLYDEIXIS

 Boronkai 2010, Laczkó 2004, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Társas jelentés

Olyan, a különböző nyelvi (grammatikai és lexikai) elemekhez kapcsolódó, valamely szociokulturális környezetben kialakult értékelés, amely egyrészt befolyásolja az adott elemek használati körét és alkalmazásának lehetőségeit, másrészt jelzi a megnyilatkozó társas-társadalmi identitását, csoportidentitását, illetve az adott beszédhelyzetben a beszédpartnerreklhez képest elfoglalt pozícióját. Az egyes nyelvi formák használata – attól függően, hogy a beszélő mikor, hogyan, kivel, milyen szituációban használja őket – társas jelentéseket hoz létre, kérdőjelez meg vagy ír át.

Például Magyarországon a nyelvjárás használata sztenderd nyelvi környezetben a beszélőnek egy nyelvi-kulturális csoporthoz való tartozását jelölheti. Ugyancsak társas jelentést hordoz, ha egy, a társadalmi hierarchiában magasabb pozíciót elfoglaló beszélő átvált tegezésre, illetve felajánlja a tegeződést a nála

alacsonyabb társadalmi pozíciójú beszédpartner(e)i számára: ezzel jelzi a beszédpartner(ek) pozíciójához való közeledését.

A szociolingvisztika harmadik hulláma kiindulópontnak tekinti a nyelvi változóknak a nyelvi ideológiák és nyelvi attitűdök által meghatározott társas jelentéseit, de ezeket kontextusfüggőnek, dinamikusan változónak tartja, és úgy véli, hogy egy adott változathoz egyszerre több társas jelentés kapcsolódhat (vagyis a társas jelentés többdimenziós). Ez a szemlélet kiemeli továbbá, hogy a beszélők alkotó nyelvi tevékenysége képes újraalkotni, átformálni a nyelvi formákhoz és változatokhoz köthető, az adott társadalomban vagy kontextusban érvényes konvencionális, megszokott társas jelentéseket.

⇒ IDENTITÁS, INDEX, INDIKÁTOR, KONTEXTUS, MARKER, NEMSZTENDERD, NYELVI ATTITÜD, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI VÁLTOZÓ, NYELVIJÁRÁS, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN, SZOCIOLINGVISZTIKA, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA, SZTENDERD, SZTEREOTÍPIA

 Coupland 2007, Eckert 2012, Sándor 2014, Wardhaugh 2016.

Tartózkodó udvariasság ⇒ TÁVOLÍTÓ UDvariasság

Távolító udvariasság ~ negatív udvariasság, tartózkodó udvariasság

Brown és Levinson udvariassági elméletében a befogadó szabadságát, függetlenségét középpontba állító, a távolító arcnak kedvező, annak elvárásait kielégítő udvariasság. A távolító udvariassággal a megnyilatkozó beszédpartner(e)i függetlenségének tiszteletben tartását fejezi ki, illetve (különböző udvariassági stratégiák alkalmazásával) biztosítja beszédpartnerét arról, hogy nem akarja korlátozni a cselekvési szabadságában, nem akar nyomást gyakorolni rá.

A megnyilatkozó távolító udvariasságot valósít meg például abban az esetben, ha a beszédpartner(ek)hez intézett kérését, felszólítását személytelen szerkezetet és feltételes módot használva fogalmazza meg (pl. *Ideje lenne elkezdeni a munkát*).

A távolító udvariasság körébe tartozó stratégiák (pl. a közvetettség) jellemzően nagyobb arányban fordulnak elő a nyugati társadalmak tagjainak kommunikációjában.

⇒ ARC, ARCFENYEGETŐ AKTUS, ARCVEDŐ TEVÉKENYSÉG, EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZELÍTŐ UDvariasság, UDvariasság, UDvariassági ELV, UDvariassági MAXIMÁK

 Brown–Levinson 2008, Sándor 2014: 82–83, 440, Szili 2002, Szili 2004: 33, 168, Szili 2007, Tátrai 2011.

Technolektus ⇒ SZAKNYELV

Temporális deixis ⇒ IDŐDEIXIS

Térdeixis ~ lokális deixis

Olyan exoforikus (vagyis a diskurzuson⁽¹⁾ kívülre mutató) deixis, amely a beszédesemény térbeli viszonyaira, illetve a fizikai térhez kötődő dolgokra vagy körülményekre (pl. módra, állapotra) vonatkozik; a beszédesemény fizikai világával kapcsolatos kontextuális ismereteket aktiváló deiktikus nyelvi művelet.

A térdeixis prototipikus nyelvi kifejezőeszközei a magyarban a helyhatározószói névmások (pl. *itt, ott, ide, oda*) és a beszédesemény fizikai terének ismeretét megkövetelő helyhatározószók (pl. *közel, távol*). Emellett – deiktikus használatukban – térdeixisként értelmezhetők bizonyos mutató névmások is, amelyek jelölhetnek módot (pl. *így, úgy*), minőséget (pl. *ilyen, olyan*), mennyiséget (pl. *ennyi, annyi*) vagy egyéb körülményeket (pl. *ennyire, ezzel, emiatt*). A térdeixis kifejezőinek tekinthetők azok az igék, illetve igepárok is, amelyeknek a jelentésében kódolva van a mozgás iránya (pl. *jön, megy; hoz, visz*).

A térdeixis – a tér konkrét, közvetlenül megtapasztalható jellegéből adódóan – a legalapvetőbb deiktikus művelet. A térdeixis körébe vonható deiktikus nyelvi kifejezések esetenként alapul szolgálhatnak az idő- és diskurzusbeli, illetve a társas viszonyok metaforikus kifejezéséhez (pl. *Itt az ideje kinyitni az ablakot* – idődeixis; *Ahogy **alább** olvashatjuk* – diskurzusdeixis).

A *térdeixis* és a *helydeixis* terminusok esetenként egymás szinonimáiként jelenhetnek meg a szakirodalomban, a *helydeixis* megnevezés azonban a térdeixis körébe vonható jelenségeknek általában csupán egy szűkebb körére utal: a térdeixis olyan típusaként értelmezhető, amely a beszédesemény terében észlelhető élőlények és/vagy dolgok térben elfoglalt helyére, helyzetére, mozgásának tényére, irányára, illetve kezdő- vagy végpontjára utal.

⇒ AUTODEIXIS, BESZÉDESEMÉNY, DEIXIS, DISKURZUS, DISKURZUSDEIXIS, EXOFORA, HETERODEIXIS, IDŐDEIXIS, TÁRSAS DEIXIS

 Boronkai 2010, Laczkó 2003, Tátrai 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2001: 175–180.

Természetes nyelv

Olyan nyelv, amely – a tervezett nyelvekkel ellentétben – nem tudatos és szándékos nyelvtervezési, illetve nyelvalkotási folyamat eredményeként jön létre, hanem spontán módon alakul ki. A természetes nyelvek – az írott nyelvtervezeteken alapuló tervezett nyelvekkel ellentétben – gyakran csupán a szóbeliségben léteznek. A beszélt nyelvi forma az írásbeliséggel rendelkező természetes nyelvek esetében is megelőzte a nyelv írott formájának kialakulását.

A természetes és a tervezett nyelvek ugyanakkor nem állíthatók élesen szembe egymással; különbségük inkább fokozati jellegű, mivel egyrészt a természetes nyelvek estében is előfordulnak tudatos beavatkozások a nyelv életébe (a magyar nyelv esetében ilyen volt például a Kazinczy Ferenc és köre által kezdeményezett nyelvújító mozgalom). Másrészt a használat során a tervezett nyelvek is ki vannak téve spontán változásoknak (például a Zamenhof által 1887-ben megalkotott eszpe-

rantó nyelvben is megfigyelhetők olyan természetes változási folyamatok, mint a jelentések metaforizációja vagy a különböző regiszterek elkülönülése). Tisztán természetesnek csak a minden szándékos beavatkozástól mentes (pl. nem kodifikált, írásbeliséggel nem rendelkező) nyelvek, tisztán tervezettnek pedig csupán a formalizált nyelvek (pl. a számítógépes programnyelvek) tekinthetők.

⇒ ESZPERANTÓ, FORMALIZÁLT NYELV, TERVEZETT NYELV

📖 Kiss 2002, Koutny 2008, Trudgill 1997, Wacha 2004, Wacha 2009.

Területi kétnyelvűség

A többnyelvű országokra vagy az egyes országokon belül területileg elkülönülő kisebb többnyelvű közösségekre jellemző kétnyelvűség, amely tipikusan egy-nyelvű területek határán alakul ki.

Hivatalos területi kétnyelvűségnek tekinthető az az eset, amikor egy adott területen (jellemzően államalakulaton) belül két vagy több nyelv rendelkezik hivatalos nyelvi státusszal. Európában azokban az államokban fordul elő hivatalos területi kétnyelvűség, amelyekben egyes kisebbségi nyelvek (az állam teljes területén vagy csupán az adott kisebbségek által lakott területeken) hivatalos nyelvi státuszra tesznek szert. Ilyen terület például Hollandiában Frízföld, ahol a holland mellett hivatalos nyelvként ismerik el a fríz nyelvet is, vagy Spanyolországban Katalónia, amelynek a spanyol mellett a katalán is hivatalos nyelve.

⇒ HIVATALOS NYELV, KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉGI KATEGÓRIAPÁROK, KISEBBSÉGI NYELV, KÖZÖSSÉGI KÉTNYELVŰSÉG, TÁRSADALMI KÉTNYELVŰSÉG, TÖBBNYELVŰSÉG

📖 Bartha 1999: 49–50, Borbély 2014: 34–35.

Területi nyelvváltozat ⇒ NYELVJÁRÁS

Tervezett nyelv

Olyan nyelv, amely – a természetes nyelvekkel ellentétben – nem spontán módon alakul ki, hanem nyelvtervezeteken alapul, vagyis tudatos és szándékos nyelvtervezési, illetve nyelvalkotási folyamat eredményeként jön létre. A tervezett nyelvek megalkotásának célja lehet például a természetes nyelvek vélt pontatlanságának, tökéletlenségének kiküszöbölése, a nemzetközi és kultúra-közi kommunikáció egyszerűbbé, illetve hatékonyabbá tétele, valamint a nyelvi egyenjogúságra való törekvés. A tervezett nyelvek ennek megfelelően közvetítő nyelvekként is funkcionálhatnak.

A természetes és a tervezett nyelvek ugyanakkor nem állíthatók élesen szembe egymással; különbségük inkább fokozati jellegű, mivel egyrészt a természetes nyelvek esetében is előfordulnak tudatos beavatkozások a nyelv életébe (a magyar nyelv esetében ilyen volt például a Kazinczy Ferenc és köre által kezdeményezett nyelvújító mozgalom). Másrészt a használat során a tervezett

nyelvek is ki vannak téve spontán változásoknak (például a Zamenhof által 1887-ben megalkotott esperanto nyelvben is megfigyelhetők olyan természetes változási folyamatok, mint a jelentések metaforizációja vagy a különböző regiszterek elkülönülése). Tisztán természetesnek csak a minden szándékos beavatkozástól mentes (pl. nem kodifikált, írásbeliséggel nem rendelkező) nyelvek, tisztán tervezettnek pedig csupán a formalizált nyelvek (pl. a számítógépes programnyelvek) tekinthetők, amelyek a mindennapi személyközi kommunikáció során egyáltalán nem alkalmazhatók, illetve amelyeknek nincsenek beszélői.

⇒ ESZPERANTÓ, FORMALIZÁLT NYELV, INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ, LINGUA FRANCA, NYELVTERVEZÉS, TERMÉSZETES NYELV

 Koutny 2008, Saussure 1997, Tonkin (ed.) 1997, Wacha 2004, Wacha 2009.

Textus ⇒ SZÖVEG

Többsnyelvűség

1. Az az állapot, amelyben valamely (kisebbségi vagy többségi) közösség mindennapi kommunikációja során rendszeresen két vagy több nyelvet használ. A többsnyelvűség szimmetrikus, ha az adott területen beszélt nyelvek azonos (vagy közel azonos) presztízzsel rendelkeznek; ha azonban valamely nyelv(ek) nagyobb presztízsű(ek)nek tekinthető(k), aszimmetrikus többsnyelvűség áll fenn.

A többsnyelvűség lehet kötött vagy kötetlen, attól függően, hogy az egyes nyelvek használata milyen mértékben kötődik bizonyos meghatározott beszéd-szituációkhoz, illetve milyen mértékben szabad a nyelvválasztás. Kötött többsnyelvűség esetén a két vagy több nyelv használata jól elkülönül egymástól, az adott nyelvek más-más társas szituációkban jelennek meg. Kötetlen többsnyelvűség esetében ugyanakkor a használt nyelvek, illetve az ezek használata közötti határ elmosódik.

Az ekként értelmezett többsnyelvűség fogalmát alkalmazó kutatások felfogása szerint a kétnyelvűség és a többsnyelvűség fogalma nem az érintett nyelvek száma alapján különül el egymástól: mindkét fogalom két vagy több nyelv rendszeres használatára utal, a kétnyelvűség azonban az adott jelenséget egyéni, a többsnyelvűség pedig közösségi szinten ragadja meg. Ennek megfelelően a *többsnyelvűség* terminus alkalmazható olyan közösségek jellemzésére is, amelyek csupán két nyelvet beszélnek, illetve a kétnyelvűség fogalma magában foglalhatja azokat az eseteket is, amikor az egyes egyének három vagy több nyelvet használnak.

2. Olyan állapot, amelyben az egyes beszélők rendszeresen három vagy több nyelvet használnak a mindennapi kommunikációjuk során.

A többsnyelvűségi kutatások módszertana eltérhet a kétnyelvűségi kutatások módszertanától: azon felfogás szerint, amely különbséget tesz a kétnyelvűség és a többsnyelvűség fogalma között, a két jelenség nem csupán mennyiségi, hanem

minőségi tekintetben is számottevő mértékben eltér egymástól. Más megközelítések azonban – a kétnyelvűség fogalmát kiterjesztve és a terminus jelentését általánosítva – a kettőnél több nyelvet rendszeresen használó beszélők nyelvhasználatát is a kétnyelvűség keretein belül tárgyalják.

⇒ DIGLOSSZIA, KÉTNyelvűség, Közösségi kétnyelvűség, Nyelvi kontaktus, Nyelvválasztás, Presztízs, Társadalmi kétnyelvűség, Területi kétnyelvűség, Transzlingvizmus

📖 Bartha 1999: 38, 49, Borbély 2014: 23, 70, Mackey 1987, Navracsics 1999: 14.

Többségi nyelv

Egy államon belül a nyelvhasználók többségének anyanyelve, és ezzel együtt jellemzően az oktatás, a tömegtájékoztatás és az ügyintézés elsődleges nyelve. Bár a kisebbségi nyelvekhez képest a többségi nyelv az adott államalakulat keretei között gyakran magasabb presztízzsel, szélesebb használati körrel és kitüntetett szereppel bíró nyelvi kódnak tekinthető, a többségi nyelv egyes (alacsonyabb presztízsű) nemsztenderd nyelvváltozatainak beszélőit éppúgy érheti stigmatizáció és nyelvi hátrány, mint a kisebbségi nyelvek beszélőit.

Mivel a többségi és a kisebbségi nyelv fogalma nem a nyelveket, hanem azok státuszát jellemzi egy adott közösségen belül, bizonyos nyelvek (más-más területeken) egyaránt lehetnek kisebbségi és többségi nyelvek is. Például a magyar többségi nyelv Magyarországon, de kisebbségi nyelv a határon túli területeken.

⇒ ÁLLAMNYELV, HIVATALOS NYELV, KÉTNyelvűség, KISEBBSÉGI NYELV, NEMSZTENDERD, NEMZETI NYELV, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, SZTENDERD, TÖBBNYELVŰSÉG

📖 Borbély 2014, Kiss 2002.

Transzgender

A szociológiában és a gendertudományokban (pl. a gendernyelvészetben) használt fogalom, amely azokra az egyénekre vonatkozik, akiknek a testi tulajdonságaik, a születésükkor történő szexus szerinti besorolásuk és a saját gender-identitásuk eltér egymástól. A latin *trans* ('túlso, túloldalon lévő') előtag a *cis* ('innenső, ezen az oldalon lévő') ellentéte. Ennek megfelelően a transzgender-identitás is ellentétes a ciszgender-identitással; utóbbi a születéskor történő szexus szerinti besorolással megegyező genderidentitású egyénekre vonatkozik.

⇒ CISZGENDER, GENDER, GENDERNYELVÉSZET, HETERONORMATIVITÁS

📖 Antoni 2015, Schilt–Westbrook 2009.

Transzkulturáció

Több különböző kulturális áramlat közötti többirányú, többszörös és összetett történeti folyamatok összessége, mely az érintett kultúrák egybeolvadásához, vagyis hibriditáshoz⁽¹⁾ vezethet.

A transzkulturáció fogalmát Fernando Ortiz, kubai szociológus és etnográfus vezette be az afro-kubai kultúra leírása során, az akkulturáció fogalma helyett. Ortiz alapfeltevése az, hogy az akkulturáció fogalma nem elégséges Kuba (és tágabban az Újvilág) történetének, kultúrájának, identitásának megértéséhez, illetve leírásához, hiszen az évszázadok során a különböző földrajzi területekről származó gyarmatosítók (pl. spanyolok, portugálok), migránsok (pl. kínaiak, indiaiak, normannok) és rabszolgák (pl. kongóiak, guineaiak, jorubák) alkotta kultúrák között végbement akkulturáció, illetve integráció eredményeként ezekben az esetekben már nem feltétlenül beszélhetünk kulturálisan megkülönböztethető csoportokról.

⇒ AKKULTURÁCIÓ, HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTEGRÁCIÓ, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ

 Ortiz 1995.

Transzkulturalitás

Olyan, a különböző kultúrák együttlélése és szerves összefonódása következtében kialakuló állapot, amelyre az adott kultúrák közötti szoros kontaktus, intenzív és többszörös átfedés, valamint az egyes kulturális rétegek egybeolvadása jellemző. A multikulturalitástól és az interkulturalitástól eltérően a transzkulturalitás a kultúrák kontaktusának és egymásra hatásának következményeit nem az egy közösségen belüli eltérő, egymástól különálló vagy egymástól egyértelműen megkülönböztethető kultúrák közötti jelenségekként fogja fel.

A globalizáció következménye a kultúrák kever(ed)ése, hibriditása⁽¹⁾ és fluiditása, valamint az a jelenség, hogy a kultúrák nem feltétlenül köthetők egyetlen helyhez vagy közösséghez, hanem folyamatosan áramlanak, mozgásban vannak a globális szinten. A multikulturális, többnyelvű társadalmak és bizonyos kisebbségek esetében gyakran nehéz (vagy szinte lehetetlen) megkülönböztetni egymástól a saját és az idegen kultúrát.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, HARMADIK TÉR, HIBRIDITÁS, IDENTITÁS, INTERKULTURALITÁS, KULTÚRA, MULTIKULTURALITÁS, TÖBBNYELVŰSÉG, TRANSZKULTURÁCIÓ

 Appadurai 2001, Földes 2007b, Hidasi 2004, Pennycook 2007.

Transzlingvizmus

Olyan, a dinamikus kétnyelvűségi modellekhez kötődő szemlélet, amelynek felfogása szerint az első és a második nyelv közötti különbségtétel értelmetlen, illetve értelmezhetetlen, mivel a kétnyelvű beszélők valójában nem két különálló nyelvet ismernek és használnak, hanem – ahogyan minden nyelvhasználó – egyetlen egységes verbális repertoárral rendelkeznek, amely adott esetben több nyelv nyelvi forrásait is tartalmazza. A transzlingvizmus a kétnyelvűek két nyelvi rendszerét nem különíti el egymástól, és ennek megfelelően a kódváltást és a kódkeverést

(azaz az egy társalgáson vagy akár egyetlen megnyilatkozáson belüli nyelvváltásokat) is természetes, szükségszerű jelenségnek tekinti.

⇒ HETEROGLOSSZIA, HIBRIDITÁS, KÉTNYELVŰSÉG, KÓDKEVERÉS, KÓDVÁLTÁS, VERBÁLIS REPERTOÁR
 📖 Borbély 2014: 69–71, Heltai 2016.

Túlhelyesbítés ⇒ HIPERKORREKCIÓ

Udvariasság

A szociokulturális normáknak megfelelő és a befogadó(k) elvárásait tekintve vevő társas és nyelvi magatartásforma, amelynek alapvető célja a személyközi kapcsolatok védelme, illetve megerősítése. Az udvarias (nyelvi) viselkedés fogalma folyamatosan változik, (újra)konstruálódik: az egyes konkrét diskurzusokban, az adott beszédpartnerek értelmezésének és értékelésének függvényében ragadható meg. Ugyanakkor azok a (kidolgozottabb) nyelvi megoldások, amelyek feldolgozása nagyobb művelleti erőfeszítést igényel, rendszerint a kontextusukból kiragadva udvariasabbaknak hatnak, mint a rövidebb, egyszerűbb kifejezésmódok.

Az udvariasságkutatás alapvetően két udvariasságfelfogást különböztet meg egymástól: a laikus udvariasságfogalom az udvariasság hétköznapi, történetileg, kulturálisan és társadalmi csoportonként változó értelmezését foglalja magában, míg a tudományos célból kidolgozott absztrakcióként ragadható meg.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, KONTEXTUS, KÖZELÍTŐ UDvariASSÁG, NORMATÍV UDvariASSÁG, STRATÉGIAI UDvariASSÁG, TÁVOLÍTÓ UDvariASSÁG, UDvariASSÁGFELFOGÁSOK, UDvariASSÁGI ELV, UDvariASSÁGI MAXIMÁK

📖 Culpeper 2011, Kádár–Haugh 2013, Leech 1983, Nemesi 2004, Sárosi 2015a, Sárosi 2015b, Szili 2007, Tátrai 2011.

Udvariasságfelfogások

Az udvariasság kutatásában – a vizsgálatok fókuszát, alapvető szemléletmódját tekintve – három fő irány különíthető el:

(1) A szociálpszichológiai megalapozottságú, Goffman arcfogalmára és a Grice nevéhez köthető együttműködési alapelvre épülő klasszikus felfogás szerint az udvariasság a Brown és Levinson által leírt arcvédő tevékenységre (vagyis az adott társas szituációban mutatott énkép megóvására), valamint az arcfenyegetés elhárítására, illetve mérséklésére irányuló, az udvariassági maximák megvalósítására törekvő racionális magatartásforma.

(2) Az udvariasságkutatás második (diszkurzív) hulláma az udvariasságot mint dinamikusán változó társas-társadalmi konstrukciót értelmezi, és nem csupán a megnyilatkozó szándékát, hanem a befogadó(k)ra gyakorolt hatást is figyelembe veszi az udvarias viselkedés meghatározása során. Az udvariasság e szerint

a megközelítés szerint nem azonos a helyénvaló viselkedéssel: nem egyszerűen a szociokulturális normákkal összhangban álló tiszteletadást, hanem az azon túlmenő (társas és nyelvi) megnyilvánulásokat foglalja magában.

(3) A harmadik (posztdiszkurzív) hullám megközelítése szerint az udvariasság olyan folyamatosan változó és újrakonstruálódó attitűd, amelyet az adott társas interakció résztvevői és megfigyelői közösen alakítanak ki és értékelnek.

⇒ ARC, ARCFENYEGETŐ AKTUS, ARCVÉDŐ TEVÉKENYSÉG, KONTEXTUS, KÖZELÍTŐ UDVARIASSÁG, NORMATÍV UDVARIASSÁG, STRATÉGIAI UDVARIASSÁG, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, TÁVOLÍTÓ UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGI ELV, UDVARIASSÁGI MAXIMÁK

📖 Brown–Levinson 1987, Brown–Levinson 2008, Culpeper 2011, Kádár–Haugh 2013, Leech 1983, Nemesi 2004, Sárosi 2015a, Sárosi 2015b, Szili 2007, Tátrai 2011.

Udvariassági elv

Geoffrey Leech felfogása szerint a kommunikációt meghatározó általános alapelv, amely kimondja, hogy a beszédesemény résztvevői nyelvi interakcióik során rendszerint törekszenek arra, hogy maximalizálják az udvariasságukra vonatkozó, illetve minimalizálják az udvartatlanságukkal kapcsolatos vélekedéseket. Az udvariassági elv fogalma azon a feltételezésen alapul, amely szerint a megnyilatkozó és a befogadó felek a kommunikáció során igyekeznek tiszteletben tartani beszédpartnerük gondolatait és érzéseit, másfelől erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy beszédpartnerükben kedvező képet alakítsanak ki önmagukról (például udvariasnak, szerénynek, tapintatosnak tűnjenek).

Az udvariassági elv fogalmát Leech az együttműködési alapelv fogalmának analógiájára, illetve annak pontosítására, kiegészítésére vezette be. Az udvariassági elvhez kapcsolódó, egy-egy adott kultúrában alapvetőnek tételezett udvariassági irányelveket Leech udvariassági maximáknak nevezi.

⇒ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGFELFOGÁSOK, UDVARIASSÁGI MAXIMÁK

📖 Cruse 2006, Leech 1983: 79–84, Szili 2004: 169, Szili 2007, Tátrai 2011.

Udvariassági maximák

Geoffrey Leech felfogása szerint az udvarias kommunikáció alapvető irányelvei. Leech a következő hat fő udvariassági maximát különíti el egymástól: a tapintat maximája, a nagylelkűség maximája, az elismerés maximája, a szerénység maximája, az egyetértés maximája, valamint a rokonszenv maximája.

A fő maximák mellett Leech teóriájában feltételelesen megjelenik egy további, másodlagos maxima, a fatikus maxima is, amely a csend elkerülésének, illetve a beszédpartner(ek) szóval tartásának igényét fogalmazza meg. Tágabb értelemben ugyanakkor a fatikusság az udvariasnak tartott viselkedéshez kapcsolódó szociokulturális elvárások magyarázatául is szolgálhat. További kiegészítések

szító, az udvariassághoz csak közvetetten kapcsolódó elvként fogalmazódik meg a kellemetlen (vagy akként értelmezhető) témák kerülésére vonatkozó Pollyanna-elv, valamint az érdekesség elve.

Leech udvariasságfelfogását számos kritika érte, melyek elsősorban a felsorolt maximák (és kiegészítő elvek) esetlegességére hívták fel a figyelmet, valamint hangsúlyozták, hogy a maximák sora tetszőleges számú újabb – esetenként nagymértékben kultúrafüggő – maximával egészíthető ki, ami jelentős mértékben csökkenti az elmélet magyarázó erejét.

⇒ AZ EGYETÉRTÉS MAXIMÁJA, EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV, AZ ELISMERÉS MAXIMÁJA, A NAGYLELKÜSÉG MAXIMÁJA, A ROKONSZENV MAXIMÁJA, A SZERÉNYSÉG MAXIMÁJA, A TAPINTAT MAXIMÁJA, TÁRSALGÁSI MAXIMÁK, UDVARIASSÁG, UDVARIASSÁGI ELV

📖 Cruse 2006, Leech 1983, Nemesi 2004, Szili 2000, Szili 2007, Tátrai 2011.

Ügynökmódszer

A nyelvi attitűd vizsgálata során használt módszer, amelyet Lambert és munkatársai dolgoztak ki az 1960-as években annak érdekében, hogy megragadják a beszélők különböző nyelvváltozatokhoz fűződő viszonyát, valamint hogy feltárják, az adatközlők körében milyen sztereotípiák élnek az eltérő nyelvváltozatok beszélőiről. Az ügynökmódszert alkalmazó vizsgálatok során különböző nyelveken vagy nyelvváltozatokon beszélő személyektől rögzítenek (spontán vagy felolvasott) hanganyagokat, majd ezeket a felvételeket lejátsszák az adatközlőknek, akiknek az adott hangminták alapján kell ítéletet alkotniuk a felvételeken beszélők bizonyos külső és belső tulajdonságairól. Az eljárást azért nevezik ügynökmódszernek, mivel a hallott személyek közül az egyik (az ügynök) két vagy több felvételen is szerepel, más-más nyelveket vagy nyelvváltozatokat használva – így ebben az esetben az adatközlők az adott személy értékelésekor valójában a hallott nyelv vagy nyelvváltozat alapján alkotnak ítéletet a beszélőről.

Az eddigi vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy amikor az ügynök a magasabb presztízsű nyelvet vagy nyelvváltozatot használja, akkor az adatközlők jellemzően pozitívabb tulajdonságokat rendelnek hozzá.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, NYELVI ATTITÜD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTEREOTÍPIA

📖 Sándor 2014, Sándor–Langman–Pléh 1998, Trudgill 1997: 87–88.

Valószínűségi mintavétel

Empirikus kutatások során alkalmazott mintavételi eljárás, amelynek során a mintába való bekerülésre – a nem valószínűségi mintavétellel ellentétben – a vizsgálandó halmaz minden elemének azonos esélye van. Valószínűségi mintavétel létrejöhet egyszerű véletlen mintavétellel, szisztematikusan mintavétellel, rétegzett mintavétellel vagy többlépcsős csoportos mintavétellel.

Az egyszerű véletlen mintavétel esetében valamilyen véletlen eljárás során választják ki a vizsgált alanyokat. A szisztematikus mintavétel során a mintavételi keret minden k -adik tagját választják be a mintába (ahol k a kutatók által meghatározott tetszőleges szám). A mintavételi hiba mértéke a rétegzett mintavétel során csökkenthető; ilyenkor a mintavétel előtt a keret tagjait viszonylag homogén csoportokra osztják.

Amennyiben az alapsokaság tagjairól nem áll rendelkezésre teljes körű lista, a többlépcsős csoportos mintavételi eljárást szokás alkalmazni. Ennek során először elkészítik a mintavételi egységek felsorolását, majd mintát vesznek a tagok csoportjai közül. A kiválasztott csoportok tagjairól lista készül, végül pedig szisztematikus vagy véletlen mintavétellel választják ki a végleges mintába bekerülő egyéneket. A kiválasztás történhet szakértői mintavétellel is; ilyenkor a kutató saját megítélése alapján jelöli ki a minta elemeit, olyan független változókat (szociológiai mutatókat) felvéve, amelyeket a kutatás szempontjából fontosnak tart.

A valószínűségi mintavételi eljárásokkal reprezentatív mintát lehet létrehozni.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, FÜGGŐ VÁLTOZÓ, FÜGGETLEN VÁLTOZÓ, NEM VALÓSZÍNÜSÉGI MINTAVÉTEL, REPREZENTATÍV MINTA

 Babbie 2003: 238, 245–246, Fóris 2008: 131–135.

Variacionista szociolingvisztika ⇒ VARIÁCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA

Variációs/variacionista szociolingvisztika ~ kvantitatív szociolingvisztika, laboriánus szociolingvisztika

A szociolingvisztika William Labov nevéhez fűződő irányzata, amely a nyelvi változatosság, a beszédhelyzet és a különböző társadalmi kategóriák (pl. nem, életkor, iskolázottság) közötti szisztematikusnak tételezett összefüggések vizsgálatára fókuszál. Elsősorban arra keresi a választ, hogy milyen szabályszerű különbségek figyelhetők meg a különböző beszélői csoportok nyelvhasználata között, illetve hogy miként függ össze egymással a nyelvi variabilitás és a nyelvi változás.

A variációs szociolingvisztika alapvetése, hogy a variabilitás (a nyelvi változatosság) minden élő nyelv elidegeníthetetlen jellemzője. Ezen megközelítés szerint a nyelvi struktúrák jelentős része esetében az egyes változatok között rendszerszerű váltakozás figyelhető meg. A variabilitás rendezett, tendenciaszerű, és ezáltal lehetővé teszi, hogy a különböző nyelvi változók egyes változatai közötti választással a beszélő egyéni és/vagy csoportidentitását is kifejezze. A nyelvi változást mindig nyelvi variáció előzi meg.

Az ezen keretben végzett vizsgálatok kezdetben kizárólagosan kvantitatív módszerekre alapozták a megállapításaikat. Később azonban – kérdésfeltevésüktől és a rendelkezésre álló adatközlői csoport méretétől függően, illetve egymást kiegészítő jelleggel – egyaránt alkalmaztak kvantitatív és kvalitatív kutatási módszereket. A kvantitatív módszerek (például a kérdőívezés) lehetővé teszik

a rendezett változatosságnak – vagyis a különböző társadalmi csoportok, rétegek szisztematikusan eltérő nyelvhasználatának – a számadatokra épülő tanulmányozását; a kvalitatív módszerek (például az irányított beszélgetések, interjúk) pedig a változatosság mögötti mélyebb okok, motivációk feltárására alkalmasak.

A szociolingvisztika harmadik hulláma ugyanakkor vitatja a variációs szociolingvisztika azon feltevését, amely szerint a nyelv a nyelven kívüli (statisztikusnak, homogénnek és egyértelműen megragadhatónak tételezett) társadalmi valóság leképeződése; a harmadik hullám felfogása szerint a beszélők aktív és kreatív nyelvhasználatukkal nem egyszerűen megjelenítik, hanem létrehozzák, illetve formálják is a társas-társadalmi kategóriákat és viszonyokat.

⇒ EMPIRIKUS KUTATÁS, INTERAKCIÓS SZOCIOLINGVISZTIKA, KVALITATÍV MÓDSZER, KVANTITATÍV MÓDSZER, NYELVI VÁLTOZÁS, NYELVI VÁLTOZÓ, SZOCIOLINGVISZTIKA, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA

📖 Cameron 1990, Kontra 2002, Labov 1975, Labov 1984, Labov 1988, Labov 2002, Szalai 2010.

Verbális repertoár ~ beszédrepertoár

Az egyes nyelvhasználók egyéni, dinamikusan változó nyelvi készlete, melyet különböző társas-társadalmi és kulturális tényezők befolyásolnak. A verbális repertoárra hatással lehet például az egyén társadalmi helyzete, születési helye, iskolázottsága, foglalkozása, neme, etnikuma, vallása és személyisége is.

A verbális repertoár fogalma nem azonos a közösségek nyelvi készletére vonatkozó nyelvi repertoár fogalmával. A beszélők soha nem csupán egyetlen nyelvváltozattal, illetve stílusváltozattal rendelkeznek, ugyanakkor a teljes nyelvi repertoárnak a közösség egyetlen tagja sincs birtokában.

⇒ IDIOLEKTUS, NYELVI REPERTOÁR, NYELVVÁLTOZAT, REGISZTER, STÍLUS A SZOCIOLINGVISZTIKÁBAN

📖 Bartha 1998: 16–17.

Vernakuláris ~ alapnyelv, anyanyelv, anyanyelvváltozat

Olyan, gyakran nem hivatalos státuszú elsődleges nyelv vagy nyelvváltozat, amelyet az egyes beszélőközösségek, illetve azok egyes tagjai spontán módon, az elsődleges nyelvi szocializációjuk során sajátítanak el, és más nyelvekhez vagy nyelvváltozatokhoz képest természetesebben, kisebb mentális erőfeszítést kifejtve használnak a mindennapi kommunikációjuk során.

A vernakuláris gyakran kisebbségi nyelv vagy a sztenderdtől eltérő nyelvváltozat, amely a többségi és/vagy a hivatalos nyelv(ek)hez, illetve a sztenderd nyelvváltozathoz képest alacsonyabb (rendszerint csupán rejtett) presztízsű, így a hozzá kötődő nyelvhasználati módokat és formákat, valamint az e nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő egyéneket és közösségeket a magasabb presztízsű nyelv(változat) beszélői gyakran stigmatizálják.

Vernakuláris nyelvváltozat például az Amerikai Egyesült Államokban beszélt afrikai-amerikai vernakuláris angol nyelvváltozat vagy Magyarországon a dél-alföldi nyelvjárás. Vernakuláris nyelvnek tekinthető valamennyi kisebbségi nyelv is. Tág értelemben, a közvetítői funkciójú nemzetközi nyelvekhez (pl. a középkorban a latinhoz vagy napjainkban az angolhoz mint *lingua franca*-hoz) képest minden, valamely meghatározott földrajzi egységhez kötődő helyi (többségi vagy kisebbségi) anyanyelv értelmezhető vernakulárisként.

A szociolingvisztikai kutatásokban általában a vernakuláris nyelvek és/vagy nyelvváltozatok vizsgálatát tűzik ki célul, mivel ez az elsődleges, spontán, legtermészetesebb módon használt nyelv(változat) tükrözi a legpontosabban az egyes egyének, illetve az egyes beszélői közösségek nyelvi-kulturális sajátosságait.

⇒ HIVATALOS NYELV, IDIOLEKTUS, KISEBBSÉGI NYELV, LINGUA FRANCA, MEGFIGYELŐI PARADOXON, NEMSZTENDERD, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, NYELVJÁRÁS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZOCIOLINGVISZTIKA, SZTENDERD, TÖBBSÉGI NYELV, VERNAKULÁRIS ELV, VERNAKULARIZÁCIÓ

📖 Crystal 2008, Richards–Schmidt 2002, Sándor 2014, Trudgill 1997: 8.

Vernakuláris elv

Általános nyelvpolitikai, illetve nyelvtervezési alapelv, amely kimondja, hogy minden gyermeknek joga van ahhoz, hogy óvodai nevelése során és iskoláztatása első éveiben oktatása a saját vernakulárisán – azaz a családjában, az elsődleges nyelvi szocializációja során elsajátított nyelvén/nyelvváltozatán – történjen. Azon kétnyelvű gyermekek számára, akik mindkét nyelvüket anyanyelvként beszélik, a kétnyelvű oktatásban való részvétel jelenti a vernakuláris elv megvalósulását.

Ugyanakkor, mivel a vernakuláris nyelv(változat) sok esetben olyan kisebbségi nyelv vagy nemsztenderd nyelvváltozat, amely a többségi és/vagy a hivatalos nyelv(ek)hez, illetve a sztenderd nyelvváltozathoz képest kevesebb beszélővel és alacsonyabb (rendszerint csupán rejtett) presztízzsel rendelkezik, a vernakuláris elv érvényesítése az oktatási gyakorlatban gyakran problematikus. Az anyagi és szakmai nehézségek mellett az anyanyelvű iskoláztatás megvalósítását az is akadályozhatja, hogy a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű gyermekek szülei bizonyos esetekben elutasítják vagy nem tartják szükségesnek, hogy gyermekeik a vernakuláris nyelvükön/nyelvváltozatukon tanuljanak (pl. mivel az adott nyelv vagy nyelvváltozat beszélőit a többségi társadalom tagjai stigmatizálják, vagy mivel a többségi nyelv, illetve a sztenderd változat magas szintű ismeretét a társadalmi érvényesülés feltételének tartják).

⇒ KÉTNyelvű OKTATÁS, KÉTNyelvűség, KISEBBSÉGI NYELV, NEMSZTENDERD, NYELVI HÁTRÁNY, NYELVI JOG, NYELVI KISEBBSÉG, NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, NYELVVÁLTOZAT, PRESZTÍZS, STIGMATIZÁCIÓ, SZTENDERD, TÖBBSÉGI NYELV, VERNAKULÁRIS, VERNAKULARIZÁCIÓ

📖 Hargitai 2013, Szépe 2001a, Szépe 2001b, Terts (szerk.) 2011: 150–165.

Vernakularizáció

Olyan, a vernakularizmus nyelvi ideológiájára épülő nyelvtervezési stratégia, amely a nemzetközi nyelvvel vagy nyelvekkel szemben a helyi identitást kifejező nyelv(ek), illetve nyelvváltozat(ok) használatát támogatja, és amely elsősorban az adott nyelv(ek) vagy nyelvváltozat(ok) helyzetének megváltoztatására irányul. Célja lehet például a veszélyeztetett nyelvek (tipikusan kisebbségi nyelvek) használati lehetőségeinek bővítésére irányuló nyelvi revitalizáció, valamint a már csaknem kihalt nyelvek esetében a nyelvéllesztés elősegítése. A vernakularizációra törekvő nyelvpolitika a helyi nyelvek fennmaradását segítheti például olyan módon, hogy sztenderdizálja őket, funkcióik körét kibővíti, és/vagy hivatalos nyelvi státuszt biztosít a számukra. Az vernakularizációval ellentétes törekvés az internacionalizáció, amely a nemzetközi nyelv(ek)et részesíti előnyben a helyi nyelvekkel szemben.

Vernakularizációs nyelvtervezési stratégia eredménye például a kecsua nyelv sztenderdizációja Peruban vagy a klasszikus arab nyelv hivatalossá tétele Egyiptomban.

⇒ HIVATALOS NYELV, INTERNACIONALIZÁCIÓ, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVÉLESZTÉS, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVI REVITALIZÁCIÓ, NYELVPOLITIKA, NYELVTERVEZÉS, STÁTUSZTERVEZÉS, SZTENDERDIZÁCIÓ, VERNAKULÁRIS, VERNAKULÁRIS ELV, VESZÉLYEZTETETT NYELV

 Cobarrubias 1983, Lanstyák 2009a, Sándor 2006.

Veszélyeztetett nyelv

Olyan nyelv, amelynek esetében fennáll a kihalás, azaz a nyelvhalál veszélye. Kétnyelvű közösségekben a kisebbségi nyelvek és/vagy az alacsonyabb státusszal bíró nyelvek veszélyeztetetté válhatnak, ha a beszélőik rákényszerülnek arra, hogy a mindennapi életük során (pl. a hivatalokban vagy az oktatásban) a többségi és/vagy a magasabb státuszú nyelvet használják, vagy ha hátrányos megkülönböztetés éri őket a kisebbségi és/vagy alacsonyabb státuszú nyelv használata miatt.

A nyelvtervezés – amennyiben támogatja a nyelvi sokféleséget – elősegítheti a veszélyeztetett nyelvek megtartását például azzal, ha az oktatást a kisebbségi nyelv(ek)en is elérhetővé teszi. Ugyanakkor a nyelvi homogenizációra irányuló (pl. a purista vagy az asszimilációs nyelvi ideológiát követő) nyelvtervezési stratégiák jelentős mértékben fel is gyorsíthatják a nyelvcsere, illetve a nyelvhalál folyamatát például az adott nyelv nyilvános használatának betiltásával vagy a nyelvnek az oktatásból történő kizárásával.

Veszélyeztetett nyelv az UNESCO listája alapján például az Olaszországban beszélt lombard, a romani (az európai cigányság hagyományos nyelve) vagy a magyarral rokon mari, udmurt és komi nyelv. A magyar nyelv általában véve nem tekinthető veszélyeztetett nyelvnek, egyes határon túli településeken (pl. a szlovákiai Losoncon), illetve beszélőközösségekben ugyanakkor évről évre csökken a magyarul beszélők száma.

⇒ ETNOLINGVISZTIKAI VITALITÁS, KÉTNYELVŰ OKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, KISEBBSÉGI NYELV, NYELVCSERE, NYELVHALÁL, NYELVI ASSZIMILÁCIÓ, NYELVI IDEOLÓGIA, NYELVMEGŐRZÉS, NYELVTERVEZÉS, NYELVVÁLASZTÁS, NYELVVESZTÉS, STÁTUSZTERVEZÉS, TÖBBSÉGI NYELV

📖 Bartha 1999, Grenoble–Whaley (eds) 1998, Kontra 2004, Skutnabb-Kangas 2004.

Világangolok-modell

Az angol nyelv heterogenitását hangsúlyozó, Braj Kachru által kidolgozott modell, amely a globálisan elterjedt angol nyelv(ek)et nem lingua francaként, hanem sztenderdizált anyanyelvi és nem anyanyelvi változatok sokaságaként értelmezi. A világangolok-modell három koncentrikus kör segítségével szemlélteti az angol nyelv történeti változását, illetve földrajzi terjedését. Az első, ún. belső kör az angol történeti magja; olyan területeket foglal magában, amelyekben az anyanyelvi változatok dominálnak (ilyen pl. Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok vagy Kanada). A második kör a volt brit gyarmatbirodalmakat (pl. Indiát, Kenyát, Nigériát és Tanzániát) öleli fel, amelyekben az angol a vernakuláris nyelv(ek) melletti intézményesített második nyelv. A harmadik, növekvő körben az angol elsődlegesen idegen vagy kiegészítő nyelv (ebbe a körbe tartozik pl. Magyarország, Egyiptom, Indonézia és Korea).

A szociolingvisztika harmadik hulláma kritizálja a modellt, mivel az az angol nyelvváltozatok neutralitását feltételezi, és függetlennek véli őket a globalizáció hatalmi folyamataitól. További probléma, hogy a modell szerint csupán a két belső kör rendelkezik helyi normákkal, míg a harmadik körhöz társuló változatokat ez a megközelítés nemsztenderd, nem kodifikált változatoknak tekint, és hibásnak minősíti őket. Vitatható emellett a modellnek az az alapvetése is, amely szerint a beszélők identitását kizárólag nemzeti hovatartozásuk határozza meg, hiszen így a modell figyelmen kívül hagyja például a társadalmi osztályból, a genderből (azaz a társadalmi nemből) vagy az etnicitásból adódó társadalmi és nyelvi különbségeket.

⇒ GLOBALIZÁCIÓ, IDENTITÁS, KODIFIKÁCIÓ, LINGUA FRANCA, NEMSZTENDERD, NYELVI NORMA, NYELVVÁLTOZAT, SZOCIOLINGVISZTIKA, A SZOCIOLINGVISZTIKA HARMADIK HULLÁMA, SZTENDERDIZÁCIÓ, VERNAKULÁRIS

📖 Kachru 1985a, Kachru 1990, Pennycook 2003.

A viszony maximája ⇒ A RELEVANCIA MAXIMÁJA

MAGYAR–ANGOL GLOSSZÁRIUM

additív kétnyelvűség	
⇒ hozzáadó kétnyelvűség	
additív nyelvpedagógia	
⇒ hozzáadó nyelvpedagógia	
akkomodáció	
⇒ kommunikációs alkalmazkodás	
akkulturáció	acculturation
alapnyelv	
⇒ vernakuláris	
alárendelt kétnyelvűség	sub-coordinate bilingualism
államnyelv	state language
anyanyelv	
⇒ vernakuláris	
anyanyelvváltozat	
⇒ vernakuláris	
arc	face
arcfenyegető aktus	face-threatening act
arculat	
⇒ arc	
arcvédő tevékenység	face-saving act
asszertívum	
⇒ reprezentatívum	
attitűddeixis	attitude deixis
autodeixis	autodeixis
balansz kétnyelvűség	balanced bilingualism, equilingualism, ambilingualism
beszédaktus	speech act
beszédesemény	speech event
beszédforduló	
⇒ forduló	
beszédhelyzet	speech situation, discourse space, universe of discourse, situational context

beszédlépés

⇒ forduló

beszédrepertoár

⇒ verbális repertoár

beszédszituáció

⇒ beszédhelyzet

a beszélés etnográfiaja

⇒ beszélésnéprajz

beszélésnéprajz

ethnography of speaking

a beszélés néprajza

⇒ beszélésnéprajz

beszélőközösség

speech community

beszélőtervezés-modell

speaker design model

bilingvális kreativitás

bilingual creativity

bilingvizmus

⇒ kétnyelvűség

cisgender

cisgender

crossing

crossing

csoportnyelv

group language/variety

deficithipotézis

deficit model

deixis

deixis

deklaráció

declaration

dialektus

⇒ nyelvjárás

differentiahipotézis

difference model

diglossia

diglossia

dinamikus modell

dynamic model

direkt beszédaktus

⇒ közvetlen beszédaktus

direktívum

directive

diskurzus

discourse

diskurzusanalízis	
⇒ diskurzuselemzés	
diskurzusdeixis	discourse deixis
diskurzuselemzés	discourse analysis
diskurzusuniverzum	
⇒ beszédhelyzet	
diskurzusvilág	
⇒ beszédhelyzet	
dominanciamodell	dominance model
domináns kétnyelvűség	dominant bilingualism
egyéni kétnyelvűség	individual bilingualism
egyenlőtlen kétnyelvűség	
⇒ domináns kétnyelvűség	
egyesnyelvűség	monodialectalism
az egyetértés maximája	Agreement Maxim
egyidejű kétnyelvűség	
⇒ szimultán kétnyelvűség	
egynyelvűség	monolingualism
az együttérzés maximája	
⇒ a rokonszenv maximája	
együttműködési alapelv	Co-operative Principle
az elismerés maximája	Approbation Maxim
előfeltevés	presupposition
empirikus kutatás	empirical study/investigation
endofora	endophora
eszperantó	Esperanto
etnokulturális pluralizmus	
⇒ multikulturalitás	
etnolingvisztikai vitalitás	ethnolinguistic vitality
etnometodológia	ethnomethodology

exofora	exophora
expresszívum	expressive
felcserélő kétnyelvűség	subtractive bilingualism
felcserélő nyelvpedagógia	subtractive language pedagogy
feminizmus	feminism
a feminizmus harmadik hulláma ⇒ posztmodern feminizmus	
a feminizmus második hulláma ⇒ modern feminizmus	
forduló	turn
formalizált nyelv	formalized language
független változó	independent variable
függő változó	dependent variable
gender	gender
genderlektus	genderlect
gendernyelvészet	gender linguistics
globalizáció	globalization
gyakorlatközösség	community of practice
gyakorlóközösség ⇒ gyakorlatközösség	
hallgatóságratervezés-modell	audience design model
harmadik tér	Third Space
helydeixis	spatial/space/place deixis
helyzettervezés ⇒ státusztervezés	
heterodeixis	heterodeixis
heteroglossia	heteroglossia
heteronormativitás	heteronormativity
hibriditás	hybridity

hibridizáció	
⇒ hibriditás	
hiperkorrekción	hypercorrection
hivatalos nyelv	official language
holt nyelv	dead language
homlokzat	
⇒ arc	
homlokzatfenyegető aktus	
⇒ arcfenyegető aktus	
homlokzatóvó tevékenység	
⇒ arcvédő tevékenység	
homlokzatvédő tevékenység	
⇒ arcvédő tevékenység	
hozzáadó kétnyelvűség	additive bilingualism
hozzáadó nyelvpedagógia	additive language pedagogy
identitás	identity
idiolektus	idiolect
idődeixis	temporal/time deixis
illokúciós aktus	illocutionary act
illokúciós erő	illocutionary force
implicit jelentés	implicit meaning
index	index
indikátor	indicator
indirekt beszédaktus	
⇒ közvetett beszédaktus	
integráció	integration
interakcionális stilisztika	
⇒ a szociolingvisztika harmadik hulláma	
interakcionális szociolingvisztika	
⇒ interakciós szociolingvisztika	
interakciós szociolingvisztika	interactional sociolinguistics

interferencia	interference
interkulturális érzékenység	intercultural sensitivity
interkulturális kommunikáció	intercultural communication
interkulturális kompetencia	intercultural competence
interkulturális konfliktus	intercultural conflict
interkulturális kontaktus	intercultural contact
interkulturális nyelvészet	intercultural linguistics
interkulturalitás	interculturality
internacionalizáció	internationalization, internationalism
interszekcionalitás	intersectionality
irodalmi nyelv	literary language
jelelt nyelv	signed language
jelesített nyelv ⇒ jellel kísért nyelv	
jellel kísért nyelv	signing/signed exact language
jelnyelv	sign language
jelölő ⇒ marker	
a jóváhagyás maximája ⇒ az elismerés maximája	
keresztezés ⇒ crossing	
kései kétnyelvűség	late bilingualism
kétnyelvű oktatás	bilingual education
kétnyelvűség	bilingualism
kétnyelvűségi kategóriapárok	the types of bilingualism
kettősnyelvűség	bidialectalism
kevert nyelv	mixed language
kidolgozott kód	elaborated code

kiegyensúlyozott kétnyelvűség	
⇒ balansz kétnyelvűség	
kisebbségi nyelv	minority language
kodifikáció	codification
kódkeverés	code-mixing
kódváltás	code-switching, code-shifting
kódváltogatás	
⇒ kódkeverés	
a kognitív relevancia elve	cognitive principle of relevance
koiné	koiné
kollektív kétnyelvűség	
⇒ közösségi kétnyelvűség	
komisszívum	comissive
kommunikációs alkalmazkodás	communication accomodation
kommunikatív kompetencia	communicative competence
a kommunikatív relevancia elve	communicative principle of relevance
konstatívum	constative (utterance)
kontaktkód	contact code
kontaktusjelenségek	language contact phenomena
kontaktzóna	contact zone
kontextus	context
konvencionális implikátúra	conventional implicature
konverzáció	
⇒ társalgás	
konverzációelemzés	
⇒ társalgáselemzés	
kooperációs alapelv	
⇒ együttműködési alapelv	
koordinált kétnyelvűség	
⇒ mellérendelt kétnyelvűség	

korai kétnyelvűség	early bilingualism
korlátozott kód	restricted code
körpuszalakítás ⇒ körpusztervezés	
körpusztervezés	corpus planning
kotextus	cotext, verbal context
közelítő udvariasság	positive politeness
köznyelv	standard
közösségi kétnyelvűség	communal bilingualism
közvetett beszédaktus	indirect speech act
közvetlen beszédaktus	direct speech act
kreol	creole (language)
kritikai diskurzuselemzés	critical discourse analysis
kultúra	culture
kulturális érték	cultural value
kulturális sokk	culture/cultural shock
kvalitatív vizsgálat	qualitative research
kvantitatív vizsgálat	quantitative research
kvantitatív szociolingvisztika ⇒ variációs szociolingvisztika	
labovianus szociolingvisztika ⇒ variációs szociolingvisztika	
lektus ⇒ nyelvváltozat	
lingua franca	lingua franca, vehicular language
lingviciódió ⇒ nyelvi genocídió	
lingviciózmus	linguicism, languagism, linguistic discrimination
LMBTQ-közösség	LGBTQ community

lokális deixis	
⇒ térdeixis	
lokúciós aktus	locutionary act
makropragmatika	macropragmatics
makroszociolingvisztika	macrosociolinguistics
marker	marker
megbélyegzés	
⇒ stigmatizáció	
a megerősítés maximája	
⇒ az elismerés maximája	
megfigyelői paradoxon	observer's paradox
megnyilatkozás	utterance
mellérendelt kétnyelvűség	coordinate bilingualism
a mennyiség maximája	the maxim of quantity
mikropragmatika	micropragmatics
mikroszociolingvisztika	microsociolinguistics
a minőség maximája	the maxim of quality
modern feminizmus	modern feminism, second-wave feminism
a mód maximája	the maxim of manner
a modor maximája	
⇒ a mód maximája	
monolingvizmus	
⇒ egynyelvűség	
multikulturalitás	multiculturalism, multiculturality
multikulturalizmus	
⇒ multikulturalitás	
a nagylelkűség maximája	Generosity Maxim
negatív udvariasság	
⇒ távolító udvariasság	
nem konvencionális implikatura	
⇒ társalgási implikatura	

nemstandard (nyelvváltozat)	
⇒ nemsztenderd (nyelvváltozat)	
nemsztenderd (nyelvváltozat)	nonstandard, substandard
nemzeti nyelv	national language
nem valószínűségi mintavétel	nonprobability sampling method
normatív udvariasság	normative politeness
nyelvalakítás	
⇒ nyelvtervezés	
nyelvcsere	language shift
nyelvélénkítés	
⇒ nyelvi revitalizáció	
nyelvéllesztés	language revival
nyelvfeléllesztés	
⇒ nyelvéllesztés	
nyelvfeltámasztás	
⇒ nyelvéllesztés	
nyelvhalál	language death
nyelvi asszimiláció	linguistic assimilation
nyelvi attitűd	language attitude
nyelvi bizonytalanság	linguistic insecurity
nyelvi determinizmus	linguistic determinism
nyelvi diszkrimináció	
⇒ lingvicizmus	
nyelvi érintkezés	
⇒ nyelvi kontaktus	
nyelvi genocídium	linguistic genocide, linguisticide
nyelvi hátrány	language/linguistic disadvantage
nyelvi hiány	language/verbal deprivation, language/verbal deficit
nyelvi ideológia	language ideology
nyelvi jog	linguistic/language (human) right

nyelvi kisebbség	linguistic minority
nyelvi kompetencia	linguistic competence
nyelvi kontaktus	language contact
nyelvi kontextus ⇒ kotextus	
nyelvi népirtás ⇒ nyelvi genocídium	
nyelvi norma	linguistic norm
nyelvi pluralizmus	linguistic pluralism
nyelvi purizmus	linguistic purism
nyelvi relativizmus	linguistic relativity, Sapir–Whorf hypothesis
nyelvi repertoár	linguistic repertoire
nyelvi revitalizáció	language revitalization
nyelvirtás ⇒ nyelvi genocídium	
nyelvi szocializáció	language socialization
nyelvi tudatosság	language awareness
nyelvi változás	language/linguistic change
nyelvi változó	linguistic variable
nyelvjárás	regional dialect
nyelvközösség	language community
nyelvmegőrzés	language maintenance
nyelvmegtartás ⇒ nyelvmegőrzés	
nyelvművelés	language cultivation, fostering the mother tongue
nyelvpolitika	language policy
nyelvtervezés	language planning
nyelvtörvény	language law

nyelvválasztás	language choice
nyelvváltozat	lect, dialect, language/linguistic variety
nyelvvesztés	language loss/attrition
önfigyelem-modell	attention to speech model
összetett kétnyelvűség	compound bilingualism
performancia	performance, performativity
performatív ige	performative verb
performatívum	performative (utterance)
perlokúciós aktus	perlocutionary act
pidzsín	pidgin
polifónia ⇒ heteroglosszia	
posztmodern feminizmus	postmodern feminism, third-wave feminism
pozitív udvariasság ⇒ közelítő udvariasság	
pragmatika	pragmatics
presztízis	prestige
preszuppozíció ⇒ előfeltevés	
queer	queer
referenciális jelenet	referential situation
regionális köznyelviség	mesolect, substandard
regiszter	register
relevanciaelmélet	Relevance Theory
a relevancia maximája	the maxim of relation/relevance
reprezentatív minta	representative sample
reprezentatívum	representative, assertive
résztevő megfigyelés	participant observation

rétegnyelv	substandard
a rokonszenv maximája	Sympathy Maxim
Sapir–Whorf-hipotézis ⇒ nyelvi relativizmus	
siketoktatás	deaf education
siket közösség	deaf community
SPEAKING-modell	SPEAKING model
standard (nyelvváltozat) ⇒ sztenderd (nyelvváltozat)	
standardizáció ⇒ sztenderdizáció	
státusalakítás ⇒ státusztervezés	
státustervezés ⇒ státusztervezés	
státusztervezés	status planning
stigmatizáció	stigmatization
stilizáció	stylization
stílus	style
stratégiai udvariasság	strategic/volitional politeness
szaknyelv	technical language, occupational register/style
személydeixis	person/personal deixis
a szerénység maximája	Modesty Maxim
szerepdeixis ⇒ attitűddeixis	
szexizmus	sexism, gender bias
szimultán kétnyelvűség	simultaneous bilingualism
szituációs kontextus ⇒ beszédhelyzet	
szleng	slang

szociális deixis	
⇒ társas deixis	
szociolektus	sociolect, social dialect
szociolingvisztika	sociolinguistics
a szociolingvisztika harmadik hulláma	the third wave of sociolinguistics
szociolingvisztikai interjú	sociolinguistic interview
szomszédsági pár	adjacency pair
szöveg	text
szövegdeixis	
⇒ diskurzusdeixis	
szövegkörnyezet	
⇒ kotextus	
szövegvilág	
⇒ beszédhelyzet	
sztenderd (nyelvváltozat)	standard
sztenderdizáció	standardization
sztereotípa	stereotype
szubtraktív kétnyelvűség	
⇒ felcserélő kétnyelvűség	
szubtraktív nyelvpedagógia	
⇒ felcserélő nyelvpedagógia	
szukcesszív kétnyelvűség	successive/sequential bilingualism
a tapintat maximája	Tact Maxim
társadalmi kétnyelvűség	societal bilingualism
társadalmi nem	
⇒ gender	
társadalmi nyelvváltozat	
⇒ szociolektus	
társalgás	conversation
társalgáselemzés	conversation/conversational analysis
társalgási implikátúra	conversational implicature

társalgási maximák	conversational maxims
társas deixis	social deixis
társas jelentés	social meaning
tartózkodó udvariasság ⇒ távolító udvariasság	
távolító udvariasság	negative politeness
technolektus ⇒ szaknyelv	
temporális deixis ⇒ idődeixis	
térdeixis	spatial/space/place deixis
természetes nyelv	natural language
területi kétnyelvűség	territorial bilingualism
területi nyelvváltozat ⇒ nyelvjárás	
tervezett nyelv	constructed/planned language
textus ⇒ szöveg	
többsnyelvűség	multilingualism
többségi nyelv	majority language
transzgender	transgender
transzkulturáció	transculturation
transzkulturalitás	transculturality, transculturalism
transzlingvizmus	translanguaging
túlhelyesbítés ⇒ hiperkorrekció	
udvariasság	politeness
udvariasságfelfogások	theories of politeness
udvariassági elv	Politeness Principle
udvariassági maximák	Politeness Maxims

ügynökmódszer	matched-guise technique
valószínűségi mintavétel	probability sampling method
variacionista szociolingvisztika ⇒ variációs szociolingvisztika	
variációs szociolingvisztika	variationist sociolinguistics, Labovian sociolinguistics
verbális repertoár	verbal repertoire
vernakuláris	vernacular
vernakuláris elv	vernacular right(s)
vernakularizáció	vernacularization
vesélyeztetett nyelv	endangered language
világangolok-modell	the Model of World Englishes
a viszony maximája ⇒ a relevancia maximája	

Felhasznált irodalom

- A BUSZI honlapja: <http://www.nytud.hu/buszi> (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Adler, Nancy J. 1991. *International dimension of organisational behavior*. Belmont, California: PWS-Kent.
- Allport, Gordon 1954. *The nature of prejudice*. Cambridge: Addison–Wesley.
- Andorka Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Andrássy György 2016. Nyelvek és nyelvi jogok a térben. *Iskolakultúra* 26/1: 9–19.
- Antoni Rita 2015. LGBTI és Queer Studies – az identitás problémái. In Bolemant Lilla – Szapu Marianna (szerk.): *Bevezetés a gendertanulmányokba*. Egyetemi jegyzet. Pozsony–Nyitra: Phoenix Polgári Társulás. 137–168.
- Appadurai, Arjun 2001. Grassroots globalization and the research imagination. In Appadurai, Arjun (ed.): *Globalization*. Durham: Duke University Press. 1–21.
- Auer, Peter 1988. A conversation analytic approach to code-switching and transfer. In Heller, Monica (ed.): *Codeswitching. anthropological and sociolinguistic perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 187–213.
- Auer, Peter (ed.) 2007. *Style and social identities. Alternative approaches to linguistic heterogeneity*. Berlin: Mouton.
- Austin, John L. 1962. *How to do things with words*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (Magyarul: Austin, John L. 1990. *Tetten ért szavak*. Ford. Pléh Csaba. Budapest: Akadémiai Kiadó.)
- Babbie, Earl 2003. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Bach Iván 2002. *Formális nyelvek*. Egyetemi tankönyv. Budapest: Typotex Kiadó.
- Bailey, Benjamin 2008. *Interactional sociolinguistics*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- Bahtyin, Mihail 2001. *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Baker, Colin 2001. *Foundations of bilingual education and bilingualism*. 3rd edition. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich 1982. *The dialogic imagination*. Trans. Emerson, Caryl – Holquist, Michael. Ed. Holquist, Michael. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich 1986. *Speech genres and other late essays*. Trans. McGee, Vern W. Editors: Emerson, Caryl – Holquist, Michael. Austin: University of Texas Press.

- Bakker, Peter 1997. *A language of our own. The genesis of Michif, the mixed Cree-French language of the Canadian Métis*. Oxford: Oxford University Press.
- Bañcerowski Janusz 1997. A nyelvi közlés rejtett pragmatikai információiról. *Magyar Nyelvőr* 121/1: 49–62.
- Bañcerowski Janusz 2001. A lengyel nyelv törvényi védelméről. *Magyar Nyelvőr* 125/2: 152–158.
- Bándli Judit 2009. *Az egyet nem értés pragmatikája*. Doktori disszertáció. Kézirat. Pécs: PTE BTK.
- Bartha Csilla 1995. A nyelvvesztés néhány rendszerbeli szimptómája amerikai magyarok nyelvhasználatában. In Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK. 34–45.
- Bartha Csilla 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr* 120/3: 263–282.
- Bartha Csilla 1998. *A szociolingvisztika alapjai*. Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 2. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. http://mnytud.arts.unideb.hu/tananyag/szoclingv_alap/bartha_szocl.pdf (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2000. A kétnyelvűség fogalma. Tudománytörténeti vázlat. In Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete. 25–35.
- Bartha Csilla 2001. Kétnyelvűség, oktatás, kétnyelvű oktatás és kisebbségek. *Educatio* 9/4: 761–775.
- Bartha Csilla 2002. Nyelvi hátrány és iskola. *Iskolakultúra* 12/6–7: 84–93.
- Bartha Csilla 2004. Siket közösség, kétnyelvűség és a siket gyermekek kétnyelvű oktatásának lehetőségei. In Ladányi Mária – Dér Csilla – Hattyár Helga (szerk.): *„...még onnét is eljutni túlra...” Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 313–332.
- Bartha Csilla 2015. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In Kozmács István (szerk.): *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Oktatási segédlet. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 159–176.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134/3: 298–321.
- Bartha Csilla – Hattyár Helga – Szabó Mária Helga 2006. A magyarországi sikek közössége és a magyarországi jelnyelv. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 852–906.
- Bartha Csilla – Holecz Margit 2017. Esélyteremtés, kölcsönös bevonódás és a jelnyelvi sztenderdizáció dilemmája. A *JelEsély* projektum céljai, módszerei és eredményei. In Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásaiból. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 205–212.

- Bártházi Eszter 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv* 104/4: 443–463.
- Bauman, Richard – Briggs, Charles L. 1990. Poetics and performance as critical perspectives on language and social life. *Annual Review of Anthropology* 19: 59–88.
- Beck, Ulrich 2005. *Mi a globalizáció?* Ford. G. Klement Ildikó. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Bell, Allan 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13: 145–204.
- Bell, Allan 1997. Style as audience design. In Coupland, Nikolas – Jaworski, Adam (eds): *Sociolinguistics. A reader and coursebook*. London: Macmillan. 240–249.
- Bell, Allan 2001. Back in style. Reworking audience design. In Eckert, Penelope – Rickford, John R. (eds): *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 139–169.
- Bene Annamária 2001. Presztízs és stigma többnyelvű környezetben. *Iskolakultúra* 11/1: 30–35.
- Benhabib, Seyla 2002. *The claims of culture. Equality and diversity in the global era*. Princeton: Princeton University Press.
- Bennett, Milton J. 1986. A developmental approach to training intercultural sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations* 10/2: 179–186.
- Bennett, Milton J. 1993. Towards ethnorelativism. A developmental model of intercultural sensitivity (revised). In Paige, R. Michael (ed.): *Education for the intercultural experience*. 2nd edition. Yarmouth, ME: Intercultural Press. 21–71.
- Bennett, Milton J. 2004. Becoming interculturally competent. In Wurzel, Jaime S. (ed.): *Toward multiculturalism. A reader in multicultural education*. 2nd edition. Newton, MA: Intercultural Resource Corporation. 62–77.
- Benő Attila 2014. *Kontakusjelenségek az erdélyi magyar nyelvjárásokban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 281. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 33–49.
- Bernstein, Basil 1975. Nyelvi szocializáció és oktathatóság. Ford. Pap Mária. In Pap Mária – Szépe György (vál. és szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 393–435.
- Berry, John W. 1992. Acculturation and adaptation in a new society. *International Migration* 30: 69–85.
- Berry, John W. 1997. Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology. An International Review* 46: 5–68.
- Berry, John W. 2005. Acculturation. Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations* 29: 697–712.
- Berry, John W. 2011. Integration and multiculturalism. Ways towards social solidarity. *Papers on Social Representations* 20: 1–21.
- Bezeczký Gábor 1996. Bábeli nyelvészet. *BUKSZ* 1996: 436–444.
- Bhabha, Homi 2010. *The location of culture*. London – New York: Routledge.
- Bhatia, Tej K. – Ritchie, William C. (eds) 2013. *The handbook of bilingualism and multilingualism*. 2nd edition. Malden, MA: Wiley–Blackwell.

- Bodó Csanád 2001. Nyelvi változások a nyelvcsere és a nyelvvesztés folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 125/2: 169–179.
- Bodó Csanád 2006. Nyelv vagy nyelvjárás? Státustervezés a moldvai magyar és a déldunántúli bojár nyelvváltozatok körében. In Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 53–62.
- Bodó Csanád 2007. A magyar nyelvi vitalitás területisége Moldvában. In Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 123–142.
- Bodó Csanád 2012. *A látszólagos idő valósága. Esettanulmány a folyamatban lévő nyelvhasználati változások vizsgálatához*. Nyelvtudományi Értekezések 162. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bodó Csanád 2014. Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában. *Magyar Nyelv* 110/3: 266–284.
- Bodó Csanád 2016. *Nyelvi ideológiák és különbségek*. Cluj-Napoca: Institutul Pentru Studierea Problemelor Minoritatilor Nationale.
- Bódog Alexa 2008. A kommunikáció és az intencionalitás kapcsolata a pragmatikában. *Argumentum* 4: 22–51.
- Borbély Anna 2001a. A nyelvcsere folyamata és kutatása. *Nyelvtudományi Közlemények* 98: 193–215.
- Borbély Anna 2001b. *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Borbély Anna 2002. A nyelvcsere, illetőleg a nyelvmegőrzés és a települések összefüggése a magyarországi románoknál. *Kisebbségkutatás* 11/2: 334–343.
- Borbély Anna 2006. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 595–627.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Borbély Anna 2015. Közösségi kétnyelvűség. In Kozmács István (szerk.): *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Oktatási segédlet. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 21–39.
- Bordo, Susan 2006. Feminizmus, posztmodernizmus és genderszkepticizmus. In Séllei Nóra (szerk.): *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Boronkai Dóra 2006. A „genderlektusról” egy szociolingvisztikai diskurzuselemzés tükrében. *Szociológiai Szemle* 2006/4: 41–59.
- Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum Kft.
- Boronkai Dóra 2010. A deixis szerepe a nézőpont jelölésében. *Magyar Nyelvőr* 134/4: 436–452.
- Brown, Gillian – Yule, George 1988. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 23–25.

- Brown, Penelope – Levinson, Stephen 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Penelope – Levinson, Stephen 2008. Univerzáliák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei. Ford. Síklaki István. In Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex. 37–118.
- Brown, Rupert 2000. Social identity theory. Past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology* 30: 745–778.
- Bucholtz, Mary 1999. „Why be normal?” Language and identity practices in a community of nerd girls. *Language in Society* 28/2: 203–223. (Magyarul: Bucholtz, Mary 2001. „Minek legyenek normális?” Nyelvi és identitásgyakorlatok külön lányok közösségében. Ford. Reményi Andrea Ágnes. *Replika* 45–46: 191–211.)
- Bucholtz, Mary – Hall, Kira 2008. All of the above. New coalitions in sociocultural linguistics. *Journal of Sociolinguistics* 12/4: 1–31.
- Bucholtz, Mary – Hall, Kira 2010. Identity and interaction. A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7/4–5: 585–614.
- Bujdosó Iván [é. n.] *Az eszperantó mint tervezett nyelv oktatása*. PhD-disszertáció. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. http://alknyelv.elte.hu/Bujdoso_phd.pdf (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Burke, Peter 2002. A nyelv társadalomtörténete. Ford. Kisantal Tamás. *Aetas* 17/4. www.aetas.hu/2002_4/2002-4-10.htm (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Bussman, Hadumod 1996. *Routledge dictionary of language and linguistics*. London – New York: Routledge.
- Butler, Judith 1990. *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Butler, Judith 1997. *Excitable speech. A politics of the performative*. New York – London: Routledge.
- Butler, Judith 2005. *Jelentős testek*. Ford. Baráth Erzsébet – Sándor Bea. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Byram, Michael 1997. *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Byram, Michael – Gribkova, Bella – Starkey, Hugh 2002. *Developing the intercultural dimension in language teaching. A practical introduction for teachers*. Strasbourg: Council of Europe. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Guide_dimintercult_En.pdf (Utolsó letöltés: 2018. máj. 17.)
- Cameron, Deborah 1990. Demithologizing sociolinguistics. Why language does not reflect society. In Joseph, John Earl – Taylor, Talbot J. (eds): *Ideologies of language*. London: Routledge. 79–93.
- Cameron, Deborah 1998. „Is there any ketchup, Vera?” Gender, power and pragmatics. *Discourse and Society* 9/4: 435–455.
- Cameron, Deborah 2001. A munkavállaló stilizálása. Társadalmi nem és a nyelv áruvá válása a globalizált szolgáltatóiparban. Ford. Schleicher Nóra. *Replika* 45–46: 213–237.

- Cameron, Deborah 2005. *Language, gender and sexuality. Current issues and new directions*. Oxford: Oxford University Press.
- Cameron, Deborah – Kulick, Don 2003. *Language and sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Canale, Michael – Swain, Merrill 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1: 1–47.
- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cobarrubias, Juan 1983. Ethical issues in status planning. In Cobarrubias, Juan (ed.): *Progress in language planning*. Berlin: Mouton. 41–86.
- Coupland, Nikolas 2001. Dialect stylisation in radio talk. *Language in Society* 30/3: 345–376.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style. Language variation and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crenshaw, Kimberle 1989. *Demarginalizing the intersection of race and sex. A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*. University of Chicago Legal Forum 140: 139–167.
- Cruse, Alan 2006. *A glossary of semantics and pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Crystal, David 1995. Political correctness. In Crystal, David: *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press. 177.
- Crystal, David 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Szerk. Zólyomi Gábor. Ford. Kis Katalin – László Zsuzsa – Rebrus Péter. Budapest: Osiris Kiadó.
- Crystal, David 2008. *A dictionary of linguistics and phonetics*. 6th edition. Oxford: Blackwell Publishing.
- Culpeper, Jonathan 2011. Politeness and impoliteness. In Andersen, Gisle – Aijmer, Karin (eds): *Pragmatics of society*. Berlin: Mouton de Gruyter. 391–436.
- Czibere Mária 2004. Nyelvi állapotunk középiskolás fokon. In P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 33–40.
- Cseresnyési László 2005. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpát-alja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt. A magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006–2008. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 167–198.
- Dér Csilla Ilona 2008. *Grammatikalizáció*. Nyelvtudományi Értekezések 158. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deuchar, Margaret 2013. Code switching. In Chapelle, Carol A. (ed.): *The encyclopedia of applied linguistics*. Oxford: Blackwell.

- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Dorian, Nancy C. 1981. *Language death. The life cycle of a Scottish Gaelic dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dressler, Wolfgang U. 1988. Language death. In Newmeyer, Frederick J. (ed.): *Linguistics. The Cambridge survey IV*. Cambridge: Cambridge University Press. 184–192.
- Duranti, Alessandro 2008. A beszéd szociokulturális dimenziói. Ford. Síklaki István. In Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás I. Nyelv, gondolkodás, kultúra*. Budapest: Typotex Kiadó. 205–238.
- Duranti, Alessandro – Ochs, Elinor – Schieffelin, Bambi B. (eds) 2011. *The handbook of language socialization*. Malden, MA: Wiley–Blackwell.
- Eckert, Penelope 1990. *The whole woman. Sex and gender differences in variation*. Language variation and change 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope 2006. Community of practice. In Brown, Keith (ed.): *Encyclopedia of language and linguistics*. Oxford: Elsevier. 683–685.
- Eckert, Penelope 2012. Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology* 41: 87–100.
- Eckert, Penelope – McConnell-Ginet, Sally 1992. Communities of practice. Where language, gender, and power all live. In Hall, Kira – Bucholtz, Mary – Moonwomon, Birch (eds): *Locating power*. Proceeding of the 1992 Berkeley Women and Language Conference. Berkeley: Berkeley Women and Language Group. 89–99.
- Fairclough, Norman 1995. *Critical discourse analysis*. London: Longman.
- Fairclough, Norman – Mulderigg, Jane – Wodak, Ruth 2011. What is critical discourse analysis? In van Dijk, Teun A. (ed.): *Discourse studies. A multidisciplinary introduction*. London: SAGE. 357–378.
- Falkné Bánó Klára 2008. *Kultúraközi kommunikáció: az interkulturális menedzsment aspektusai*. 2. kiadás. [h. n.]: Perfekt.
- Fazakas Noémi 2010. *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Fazakas Noémi 2011. Nyelvi változások és kontaktusjelenségek a nyelvi revitalizációs törekvések felől. In Horváth István – Tódor Erika Mária (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion. 225–232.
- Fehér Erzsébet 2001. Szöveg és nyilatkozat. In Csátár Péter – Maitz Péter – Tronka Krisztián (szerk.): *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 285–299.
- Feischmidt Margit (szerk.) 1997. *Multikulturalizmus. Kultúra, identitás és politika új diskurzusa*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium.
- Fenyvesi Anna – Kis Tamás – Várnai Judit Szilvia (szerk.) 1999. *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut/03miaszl/miaszl.pdf (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)

- Ferenc Viktória 2013. Kétnyelvű jogászképzés a Sapiientán. In Kötél Emőke – Szoták Szilvia (szerk.): *Hagyomány és jövőkép. Anyanyelv(ek) – oktatáspolitikai stratégiák – karrierkövetés*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 45–70.
- Ferguson, Charles A. 1975. Diglossia. Ford. Iványi Tamás. In Pap Mária – Szépe György (vál. és szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 291–320.
- Fishman, Josua A. 1963. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues* 23/2: 29–38.
- Fishman, Josua A. 1968. Sociolinguistic perspective on the study of bilingualism. *Linguistics* 39: 21–49.
- Fishman, Josua A. 1989. *Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective*. Clevedon: Multilingual Matters. 181–201.
- Fodor Dóra 2005. Nyelvi attitűd, nyelvválasztás és nyelvcseré egy aranyosgyéresi kétnyelvű családban. *Kisebbségkutatás* 2005/2: 253–263.
- Fodor Regina 2010. Kettősnyelvűség, avagy nyelvjárás és köznyelv. Egy kisiskolás nyelvének vizsgálata. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12/4: 129–148.
- Földes Csaba 2007a. 'Interkulturális kommunikáció': koncepciók, módszerek, kérdőjelek. *Fordítástudomány* 9/1: 14–39.
- Földes Csaba 2007b. Interkulturális nyelvészet: problémavázlat. *Magyar Nyelv* 103/1: 16–38.
- Földes Csaba 2014. A posztmodern és a különbözőség: *kultúra, interkulturalitás és hibriditás* mint kulcsszavak az alkalmazott nyelvészetben. In Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv–társadalom–kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák I–II*. Budapest: MANYE – Tinta Könyvkiadó. 23–40.
- Fóris Ágota 2008. *Kutatásról nyelvészeknek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fourier, Charles 1876. *Theory of social organization*. New York: C. P. Somerby.
- Gál Noémi 2010. *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 6. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. In Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Ford. Horváth Veronika. Budapest: Magyarorsággkutató Intézet. 123–157.
- Gal, Susan 1992. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? In Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 47–59.
- Gal, Susan 2001. Beszéd és hallgatás között. A nyelv és társadalmi nem kutatásának kérdései. Ford. Reményi Andrea Ágnes. *Replika* 45–46: 163–189.
- García, Ofelia 1996. Bilingual education. In Coulmas, Florian (ed.): *The handbook of sociolinguistics*. Oxford: Blackwell. 405–420.
- García, Ofelia – Baker, Colin (eds) 2007. *Bilingual education. An introductory reader*. Clevedon: Multilingual Matters.

- Garfinkel, Harold 1967. *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Gee, James Paul 1999. *An introduction to discourse analysis*. 2nd edition. London – New York: Routledge.
- Giles, Howard – Bourhis, Richard – Taylor, Douglas 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. In Giles, Howard (ed.): *Language, ethnicity, and intergroup relations*. London: Academic Press. 307–348.
- Goffman, Erving 2008. A homlokzatról. Ford. Síklaki István. In Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex. 11–36.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. MTT Könyvtár 8. Szabadka–Budapest: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Grenoble, Lenore – Whaley, Lindsay J. (eds) 1998. *Endangered languages. Language loss and community response*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grétsy László 1988. A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése. A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusának előadásai I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 85–107.
- Grice, Herbert Paul 1975. Logic and conversation. *Syntax and Semantics* 3: 41–57. (Magyarul: Grice, Herbert Paul 1997. A társalgás logikája. Ford. Pléh Csaba. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 213–227.)
- Grishin, V. N. (originator) 2001. *Encyclopedia of mathematics*. http://www.encyclopediaofmath.org/index.php?title=Formalized_language&oldid=12203 (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Grosjean, François 1982. *Life with two languages. An introduction to bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grosjean, François 1994. Individual bilingualism. In Asher, Ronald E. – Simpson, J. M. Y. (eds): *The encyclopedia of language and linguistics*. Oxford: Pergamon Press. 1656–1660.
- Grosjean, François 1999. A siket gyermek joga a kétnyelvűvé váláshoz. Ford. Lengyel Zsolt – Navracsics Judit. *Modern Nyelvoktatás* 5/4: 5–8.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Habermas, Jürgen 2005. Religion in public sphere. *European Journal of Philosophy* 14: 1–25.
- Hajdú Mihály 1980. *A csoportnyelvekről*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1. Budapest: ELTE–MTA.
- Hall, Edward T. 1975. *Rejtett dimenziók*. Ford. Falvy Mihály. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hall, Kira 1997. ‘Go suck your husband’s sugarcane!’ Hijras and the use of sexual insult. In Livia, Anna – Hall, Kira (eds): *Queerly phrased. Language, gender, and sexuality*. New York: Oxford University Press. 430–460.

- Hall, Stuart 1997. A kulturális identitásról. Ford. Farkas Krisztina – John Éva. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus. Kultúra, identitás és politika új diskurzusa*. Budapest: Láthatatlan Kollégium – Osiris. 60–85.
- Hall, Stuart 2000. Conclusion: the multicultural question. In Hesse, Barnor (ed.): *Unsettled multiculturalisms. Diasporas, entanglements, transruptions*. London: Zed Books.
- Hámori Ágnes 2006. A társalgási műfajokról. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtypológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Kiadó. 157–181.
- Hargitai Evelin 2013. Vernakuláris elv vs. többségi nyelvű iskoláztatás. Probléma-felvetések a portugáliai mirandés példáján. In Szöllősy Éva – Prax Levente – Hoss Alexandra (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben*. Pécs: PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. 118–128.
- Hattyár Helga 2000. A siketoktatás elméleti és gyakorlati kérdései. *Educatio* 9/4: 776–790.
- Haugen, Einar 1983. The implementation of corpus planning. In Cobarrubias, Juan – Fishman, Joshua (eds): *Progress in language planning. International perspectives*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton. 269–289. (Magyarul: Haugen, Einar 1998. A korpusztervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat. Ford. Tarda Gabriella. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 143–160.)
- Haugen, Einar 1998. Nyelvészet és nyelvi tervezés. Ford. Tolcsvai Nagy Gábor. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 11–30.
- Heltai János Imre 2014. *Nyelvcseré és a nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Heltai János Imre 2016. Heteroglosszia: cigány/roma tanulók beszédmódjai az iskolában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 28: 259–278.
- Hickey, Raymond 2010. *The handbook of language contact*. Malden, MA: Wiley–Blackwell.
- Hidasi Judit 2004. *Interkulturális kommunikáció*. 2. kiadás. Budapest: Scolar Kiadó.
- Holliday, Adrien 1999. Small cultures. *Applied Linguistics* 20/2: 237–264.
- Holmes, Janet 1995. *Women, men and politeness*. London: Longman.
- Holmes, Janet – Meyerhoff, Miriam (eds) 2003. *The handbook of language and gender*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Holtgraves, Thomas 1997. Yes, but... Positive politeness in conversation arguments. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 222–239.
- Horányi Özséb – Szépe György (szerk.) 2005. *A jel tudománya. Szemiotika*. Budapest: General Press Kiadó.
- Howarth, Caroline – Andreouli, Eleni 2012. ‘Has multiculturalism failed?’ *The importance of lay knowledge and everyday practice*. <http://centre-mcd.uqam.ca/upload/files/Publications/Veille/has%20multiculturalism%20failed.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Humboldt, Wilhelm von 1985. *Wilhelm von Humboldt válogatott írásai*. Ford. Rajnai László. Szerk. Ara-Kovács Attila – Telegdi Zsigmond. Kecskemét: Európa Könyvkiadó.

- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hymes, Dell (ed.) 1971. *Pidginization and creolization of languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hymes, Dell 1964. Toward ethnographies of communication. *American Anthropologist* 66/6: 1–34.
- Hymes, Dell 1972. On communicative competence. In Pride, John B. – Holmes, Janet (eds): *Sociolinguistics. Selected readings*. Harmondsworth: Penguin. 269–293.
- Hymes, Dell 1974. *Foundations in sociolinguistics. An ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hymes, Dell 1975. A beszélés néprajza. Ford. Pléh Csaba. In Pap Mária – Szépe György (vál. és szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 91–146.
- Hymes, Dell 1988. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. Ford. Csepeli György. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (vál. és szerk.): *Nyelv–kommunikáció–cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 458–495.
- Imre Samu 1973. A regionális köznyelvi kutatásról. *Magyar Nyelv* 69: 257–260.
- Iványi Zsuzsa 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125/1: 74–93.
- Jackson, Jane (ed.) 2012. *The Routledge handbook of language and intercultural communication*. New York: Routledge.
- Jagose, Annamarie 2003. *Bevezetés a queer-elméletbe*. Ford. Sándor Bea. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kabán Annamária 1998. Tudományos művek szöveg- és mondatszerkezeti vizsgálata. In Szathmári István (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 340–350.
- Kachru, Braj B. 1985a. Standards, codification and sociolinguistic realism. The English language in the outer circle. In Quirk, Randolph – Widdowson, Henry G. (eds): *English in the world. Teaching and learning the language and literatures*. Cambridge: Cambridge University Press. 11–30.
- Kachru, Braj B. 1985b. The bilinguals’ creativity. *Annual Review of Applied Linguistics* 6: 20–33.
- Kachru, Braj B. 1990. World Englishes and applied linguistics. *World Englishes* 9/1: 3–20.
- Kachru, Yamuna – Kachru, Braj B. – Nelson, Cecil (eds) 2006. *The handbook of world Englishes*. Oxford: Blackwell.
- Kádár, Dániel Z. – Haugh, Michael 2013. *Understanding politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kallmeyer, Werner 1988. Konversationsanalytische Beschreibung. In Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus J. (Hgg.): *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Halbband 2. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 1095–1108
- Kálmán László – Trón Viktor 2007. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Katz, Daniel – Braly, Kenneth 1933. Racial stereotypes in one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 28: 280–290.
- Kay, Paul – Kempton, Willett 1984. What is the Sapir–Whorf hypothesis? *American Anthropologist* 86/1: 65–79.
- Kenesei István (szerk.) 2004. *A nyelv és a nyelvek*. Ötödik, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kertész András – Rákosi Csilla 2007. Adatok, evidencia és plauzibilis érvelés a nyelvészetben. In Csatár Péter – Pethő Gergely (szerk.): *Szemantikai intuíciók mint nyelvészeti adatok*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Király István (szerk.) 1972. *Világirodalmi lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kis Tamás 2000. A magyar fattyúnyelv kutatói. *Magyar Nyelvjárások* 18: 251–262.
- Kis Tamás 2008. *A magyar katonai szleng szótára*. Debrecen: Kossuth Kiadó.
- Kiss Jenő 1994. Kétnyelvűség, kétnyelvűség és diglosszia. In A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 138–142.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 2006. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 517–548.
- Kiss Jenő 2014. A regionális köznyelviség néhány kérdéséről. In: Havas Ferenc – Horváth Katalin – Kugler Nóra – Vladár Zsuzsa (szerk.): *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 223–229.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2018. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klein Ágnes 2013. *Utak a kétnyelvűséghez*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kolláth Anna 2007. Anyanyelv és kétnyelvű oktatás a szlovéniai Muravidéken. *Pro Minoritate* 2007/1: 117–121.
- Kontra Miklós 1991. A terepmunkás dilemmái. *BUKSZ* 3: 362–366.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra, Miklós 2001. British aid for Hungarian deaf education from a linguistic human rights point of view. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1/2: 63–68.
- Kontra Miklós 2002. Budapesti élőnyelvi kutatások. In A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 19–21.
- Kontra Miklós 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2004. Nyelvi emberi jogi polémiaiak. *Korunk* 2004/11: 103–114.
- Kontra Miklós 2005. Mi a lingvizizmus, és mit lehet ellene tenni? In Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Közérzeti barangoló*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. 175–202.

- Kontra Miklós 2006a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 549–576.
- Kontra Miklós 2006b. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor (szerk.): *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 83–106.
- Kontra Miklós 2006c. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 577–594.
- Kontra Miklós 2009. Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/4: 67–76.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.) 2002. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 3–10.
- Kostogriz, Alex 2002. *Teaching literacy in multicultural classrooms: towards a pedagogy of „thirdspace”*. <https://www.aare.edu.au/data/publications/2002/kos02346.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Koutny Ilona 2008. Egy tervezett nyelv a nyelvi univerzálék és a nyelvtipológia tükrében. In Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.): *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére*. Urálsztikai tanulmányok 18. Budapest. 414–428.
- Kövecses Zoltán 2009. *Magyar szlengszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kramsch, Claire 2009. Third culture and language education. In Wei, Li – Cook, Vivian (eds): *Contemporary applied linguistics I. Language teaching and learning*. London: Continuum. 233–254.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Kurtán Zsuzsa 2006. Szaknyelv. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 932–957.
- Kurtán Zsuzsa 2010. Szaknyelv és szakmai kommunikáció. In Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest–Miskolc: Miskolci Egyetem – Tinta Könyvkiadó. 11–22.
- Labov, William 1966. *The social stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, William 1975. A nyelvi változás mechanizmusáról. Ford. Pap Mária. In Pap Mária – Szépe György (vál. és szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 255–285.

- Labov, William 1984. Field methods of the project in linguistic change and variation. In Baugh, John – Sherzer, Joel (eds): *Language in use. Readings in sociolinguistics*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 23–53.
- Labov, William 1988. A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunka-módszerei. Ford. Galántai Vera. *Szociológiai Figyelő* 1988/4: 22–48.
- Labov, William 2001. The anatomy of style. In Eckert, Penelope – Rickford, John (eds): *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: University of Cambridge Press. 85–108.
- Labov, William 2002. A társadalmi folyamatok tükröződése nyelvi szerkezetekben. In A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–18.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2012. Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE. 231–257.
- Laczkó Krisztina 2003. A mutató névmások funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 127/3: 314–325.
- Laczkó Krisztina 2004. A névmási rendszer funkcionális keretben I. *Magyar Nyelvőr* 128/4: 469–479.
- Laczkó Krisztina 2006. Az újmagyar és az újabb magyar kor. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 401–436.
- Laihonen, Petteri 2009. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Dunaszerdahely: Gramma. 47–77.
- Lakoff, Robin 1973. *Language and woman's place*. New York: Harper & Row.
- Lambert, Wallace E. 1975. Culture and language as factors in learning and education. In Wolfgang, Aaron (ed.): *Education of immigrant children*. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education. 55–83.
- Lancz Edina – Berbeco, Steven (szerk.) 2004. *A magyar jelnyelv szótára*. Budapest: SINOSZ.
- Lanstyák István 1994a. A magyar–magyar diglosszia néhány kérdéséről. *Kétnyelvűség* 2/1: 17–28.
- Lanstyák István 1994b. Kétnyelvűség és anyanyelvi nevelés. In Nagy Attila (szerk.): *Olvasásra nevelés és pedagógusképzés*. Budapest: OSZK. 56–63.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbség-kutató Műhely. 176–184.
- Lanstyák István 2002. Nyelvi hiány. In Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram. 109–116.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságtudományban*. Budapest: Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága. 118–135.

- Lanstyák István 2009a. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/1: 27–44.
- Lanstyák István 2009b. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony: Stimul.
- Lanstyák István 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó. 13–57.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius Egyetem.
- Lanstyák István 2015a. *Nyelvi ideológiák. Általános tudnivalók és fogalomtár*. Internetes kiadás. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Lanstyák István 2015b. A standardizálás mint nyelvalakító tevékenység. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 17: 27–56.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. In Gadányi Károly – Bokor József – Guttmann Miklós (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. 163–174.
- Lawton, Denis 1974. *Társadalmi osztály, nyelv és oktatás*. Ford. Pap Mária. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lawton, Denis 1975. Bernstein nyelvvel és társadalmi osztállyal kapcsolatos munkásságának bírálata. Ford. Pap Mária. In Pap Mária – Szépe György (vál. és szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 435–470.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London – New York: Longman.
- Levesque, Roger (ed.) 2011. *Encyclopedia of adolescence*. New York: Springer.
- Lippmann, Walter 1922. *Public opinion*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Mackey, William F. 1987. Bilingualism and multilingualism. In Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus J. (eds): *Sociolinguistics / Soziolinguistik. An international handbook of the science of language and society. / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 699–713.
- Markó Alexandra – Grácsi Tekla Etelka – Csapó Tamás Gábor 2015. *Tetten érhető-e a beszédalkalmazkodás a glottalizáció gyakoriságában?* 17. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, Balatonalmádi. Internetes elérhetőség: <http://speechlab.tmit.bme.hu/csapo/downloads/MarkoGracziCsapo-PszichoLing2015-cikk.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Matras, Yaron 2009. *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mendoza-Denton, Norma 2004. Language and identity. In Chambers, Jack K. – Trudgill, Peter – Schilling-Estes, Natalie (eds): *Handbook of language variation and change*. Malden–Oxford: Blackwell. 474–499.
- Mey, Jacob L. 2001. *Pragmatics. An introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Mills, Sara 2008. *Language and sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5: 530–555.
- Misad Katalin 2002. Interferenciajelenségek és egyéb nyelvi sajátosságok a szlovák anyanyelvű hungarisztika szakosok ígelyhasználatában. In Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 95–101.
- Molnár Mária 2014. A nyelvi norma a nyelvtudományban. *Hungarológiai Évkönyv* 15/1: 41–54.
- Mózes Dorottya 2014. Rampton, Ben: *Crossing és Language in late modernity*. In Ladányi Mária – Hrenék Éva – Horváth Ádám – Hugyecz Enikő Henriett (szerk.): *Nyelvi rendszer és nyelvhasználat. Hallgatói tanulmányok*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék – Tinta Könyvkiadó. 145–149.
- Nádor Orsolya – Spannrafft Marcellina 2012. *Nyelv–társadalom–kultúra*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar – Patrocinium Kiadó. 103–129.
- Nagy Katalin 2005. A pragmatika státusáról. *Magyar Nyelv* 101/4: 436–448.
- Navracsics Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina.
- Navracsics Judit 2010. *Egyéni kétnyelvűség*. Szeged: SZEK – JGYF Kiadó.
- Nemesi Attila László 2004. Udvariasság és racionalitás a nyelvhasználatban. In Ivaskó Livia (szerk.): *A kommunikáció útjai*. Budapest: Gondolat Kiadó. 157–179.
- Nemesi Attila László 2012. Retorika és pragmatika: az implikátúra fogalmának klaszszikus gyökerei. *Magyar Nyelvőr* 136/3: 249–272.
- Németh Andrea 2002. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. In Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram. 127–168.
- Németh T. Enikő 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 221–254.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 222–261.
- Németh T. Enikő – Tátrai Szilárd 2013. Pragmatikai kutatások Magyarországon. *Magyar Nyelv* 109/2: 129–137.
- Nicoladis, Elena 2013. Code mixing. In Chapelle, Carol A. (ed.): *The encyclopedia of applied linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Nyirkos István 1981. Irodalmi nyelv – köznyelv – népnyelv. A nyelvváltozatok rendszeréről. *Magyar Nyelvjárások* 24: 19–30.
- O’Barr, William M. – Atkins, Bowman K. 1980. „Women’s language” or „powerless language”? In McConnell-Ginet, Sally – Borker, Ruth – Furman, Nelly (eds): *Women and languages in literature and society*. New York: Praeger. 93–110.
- Ochs, Elinor 1992. Indexing Gender. In Duranti, Alessandro – Goodwin, Charles (eds): *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press. 335–358.

- Ochs, Elinor 1996. Linguistic resources for socializing humanity. In Gumperz, John J. – Levinson, Stephen C. (eds): *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge: Cambridge University Press. 407–437.
- Ortiz, Fernando 1995. *Cuban counterpoint. Tobacco and sugar*. Trans. Onís, Harriet de. Durham: Duke University Press.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.) 2004. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Papp Anna Mária 2013. Nyelvválasztás és nyelvválasztást befolyásoló tényezők három erdélyi beszélőközösségben. In Szoták Szilvia – Vargha Fruzsina Sára (szerk.): *Változó nyelv, nyelvváltozatok, területiség*. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcióelőadásai: Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság. 246–268.
- Paulston, Christina Bratt – Kiesling, Scott F. – Elizabeth Rangel (eds) 2012. *The handbook of intercultural discourse and communication*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Peirce, Charles Sanders 1931–58. *Collected Writings*. (8 Vols.) Editors: Hartshorne, Charles – Weiss, Paul – Burks, Arthur W. Cambridge: Harvard University Press.
- Pennycook, Alastair 2003. Global Englishes, Rip slyme, and performativity. *Journal of Sociolinguistics* 7/4: 513–533.
- Pennycook, Alastair 2007. *Global Englishes and transcultural flows*. London: Routledge.
- Phillipson, Robert 1992. *Linguistic imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. Ford. Lesznay Ágnes. *Valóság* 1997/1: 12–30.
- Pléh Csaba 1990. A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. In Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5–6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 55–76.
- Pléh Csaba 2012. *A társalgás pszichológiája*. Budapest: Libri Kiadó.
- Pléh Csaba 2013. *A lélek és a nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pratt, Mary Louise 1992 *Imperial eyes. Travel writing and transculturation*. London: Routledge.
- Puskás Tünde 2000. Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2/1: 69–84.
- Rác Szilárd 2010. A szájképek szerepe jelnyelvi kontaktusokban és változatokban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 10/1–2: 33–48.
- Rampton, Ben 2005. *Crossing. Language and ethnicity among adolescents*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Rampton, Ben 2006. *Language in late modernity. Interaction in an urban school*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Réger Zita 2002. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest: Soros Alapítvány – MTA Nyelvtudományi Intézet.

- Richards, Jack C. – Schmidt, Richard 2002. *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*. London: Longman.
- Rónai Béla 1996. A diglosszia változatai. In Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom*. Janus Pannonius Tudományegyetem – PSZM Projekt Programiroda. 240–245.
- Rutherford, Jonathan 1990. The third space. Interview with Homi Bhabha. In Rutherford, Jonathan (ed.): *Identity. Community, culture, difference*. London: Lawrence and Wishart. 207–221.
- Sándor Klára [é. n.] *Nyelvművelés és ideológia*. <http://web.unideb.hu/~tkis/ideolog.htm> (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Sándor Klára 1996. A nyelvcseré és a vallás összefüggése a csángóknál. *Korunk* 3/7: 60–75.
- Sándor Klára 2001a. Szociolingvisztikai alapismeretek. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó. 7–48.
- Sándor Klára 2001b. Mobiltársadalom és nyelvhasználat: valami új vagy újra a régi? In Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobil információs társadalom. Tanulmányok*. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézet. 83–93.
- Sándor Klára 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 958–995.
- Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske: SZAK Kiadó.
- Sándor Klára – Langman, Juliet – Pléh Csaba 1998. Egy magyarországi „ügynökvizsgálat” tanulságai. *Valóság* 1998/8: 27–40.
- Sapir, Edward 1971. *Az ember és a nyelv*. Ford. Fabricius Ferenc. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Sárosi Zsófia 2015a. Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv* 111/2: 129–146.
- Sárosi Zsófia 2015b. Nyelvtörténet és udvariasságkutatás. In Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szeged: SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 153–165.
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Schiffrin, Deborah 1996. Narrative as self portrait. The sociolinguistic construction of identity. *Language in Society* 25/2: 167–203.
- Schilling, Natalie 2013. *Sociolinguistic fieldwork*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schilling-Estes, Natalie 2004a. Constructing ethnicity in interaction. *Journal of Sociolinguistics* 8/2: 163–195.
- Schilling-Estes, Natalie 2004b. Investigating stylistic variation. In Chambers, Jack K. – Trudgill, Peter – Schilling-Estes, Natalie (eds): *The handbook of language variation and change*. Malden–Oxford: Blackwell. 375–402.
- Schilt, Kristen – Westbrook, Laurel 2009. Doing gender, doing heteronormativity: 'gender normals,' transgender people, and the social maintenance of heterosexuality. *Gender & Society* 23/4: 440–464.

- Schütz István 2002. *Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Searle, John R. 1969. *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1975. A taxonomy of illocutionary acts. In Gunderson, Keith (ed.): *Language, mind, and knowledge*. Minneapolis: University Minnesota Press. 34–369.
- Searle, John R. 1997. Közvetett beszédaktusok. Ford. Síklaki István. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 43–61.
- Searle, John R. 2000. *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája*. Ford. Kertész Balázs. Budapest: Vince Kiadó. 147–151.
- Sidnell, Jack – Stivers, Tanya (eds) 2013. *The handbook of conversation analysis*. Oxford: Wiley–Blackwell.
- Singler, John Victor – Kouwenberg, Silvia 2008. *A handbook of pidgins and creoles*. Oxford: Wiley–Blackwell.
- Sinha, Chris 2001. *The epigenesis of symbolization*. <http://www.lucs.lu.se/LUCS/085/Sinha.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or not. The education of minorities*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1988. Multilingualism and the education of minority children. In Skutnabb-Kangas, Tove – Cummins, Jim (eds): *Minority education. From shame to struggle*. Clevedon–Philadelphia: Multilingual Matters. 9–44.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és kisebbségek*. Ford. Reményi Andrea Ágnes – Kontra Miklós. Szerk. Bárdi Nándor – Dippold Péter. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998a. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac”. Ford. Bartha Csilla. *Fundamentum* 2/1–2: 7–25.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998b. Oktatásügy és nyelv. Többnyelvi sokféleség vagy egynyelvi redukcionizmus? Ford. Lesznay Ágnes. *Regio* 1998/3: 3–35.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, literacy and minorities. A Minority Rights Group Report*. London: The Minority Rights Group.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2004. Veszélyeztetett nyelvek – emberi jogok. Ford. Sipos Mária. *Finnugor Világ* 9/3: 16–24.
- Sorbán Angella 2009. A kétnyelvűségről munkaerő-piaci kontextusban. In Horváth István – Tödör Erika Mária (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion. 133–144.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1995. *Relevance. communication and cognition*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 2008. Kölcsönös tudás és relevancia a megértés elméletében. Ford. Síklaki István. In Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás I. Nyelv, gondolkodás, kultúra*. Budapest: Typotex Kiadó. 171–194.

- Stria, Ida 2015. Esperanto as a natural language. *Language, Communication, Information* 10: 32–42.
- Sunderland, Jane 2006. *Language and gender. An advanced resource book*. London: Routledge.
- Szabó Mária Helga 2007. *A magyar jelnyelv szublexikális szintjének leírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szalai Andrea 2010. Nyelvi ideológiák és a társadalmi határok kijelölése egy erdélyi gábor roma közösségben. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 418–429.
- Szalai Andrea 2015. *Szennyező szavak és társalgási jóvátevés. Testkép, tisztátalanság és társadalmi nem gábor roma közösségekben*. Kézirat. <http://real.mtak.hu/28778/2/genderchapterSZA.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Szapu Marianna 2015. Mi a nő? A biológiai és a társadalmi nem megkülönböztetéséről. In Bolemant Lilla – Szapu Marianna (szerk.): *Bevezetés a gendertanulmányokba*. Egyetemi jegyzet. Pozsony–Nyitra: Phoenix Polgári Társulás. 9–20.
- Szarka László 2003. Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. In Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 15–35.
- Szathmári István (szerk.) 1961. *A magyar stilisztika útja*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szépe György 2001a. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.
- Szépe György 2001b. Nyelvpolitikai elvek a 21. század számára. *Iskolakultúra* 11/5: 38–46.
- Szépe György – Derényi András (szerk.) 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina.
- Szilágyi N. Sándor 2001. A többség nyelvi jogai. In Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 1209–1218.
- Szilágyi N. Sándor 2005. Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 24–94.
- Szilágyi N. Sándor 2007. Szociálpszichológiai tényezők a szókölcsönzésben. In Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 349–361.
- Szili Katalin 2000. Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben. *Hungarológia* 2/1–2: 261–282.
- Szili Katalin 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 126/1: 12–30.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131/1: 1–17.

- Talbot, Mary M. 1998. *Language and gender. An introduction*. Polity Press.
- Tannen, Deborah 1990. *You just don't understand*. New York: Morrow.
- Tannen, Deborah 2001. *Miért értjük félre egymást? Kapcsolataink a beszélgetési stílusokon állnak vagy buknak*. Ford. Reményi Andrea Ágnes. Budapest: Tinta könyvkiadó.
- Tannen, Deborah 2007. *Taking voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128: 479–494.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1058.
- Ternyák Henriett 2005. Az eszperantó mint élő nyelv és lingua franca. In Szretykó György (szerk.): *Az ifjúság helyzete és jövőképe. Adalékok az ifjúság szociológiai elemzéséhez*. Pécs: Comenius. 370–390.
- Terts István (szerk.) 2011. *A folyton megújuló nyelvészet. Szépe György írásaiból tanárok és diákok részére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Thomason, Sarah G. 2001. *Language contact. An introduction*. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Ting-Toomey, Stella 1999. *Communicating across cultures*. New York – London: Guilford Press.
- Ting-Toomey, Stella – Oetzel, John G. 2001. *Managing intercultural conflict effectively*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. A nyelvi norma. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 411–421.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Nyelvi tervezés. Problémavázlat. In Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről – vázlatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 233–255.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 64–90.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007a. Nyelvreírás és nyelvi értékelés. Problémavázlat. In Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv-művelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 27–32.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007b. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Topik és szövegtípus. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 41–48.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013a. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013b. Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás: a magyar nyelvstratégia lehetőségei és kötelességei. *Magyar Nyelv* 109/1: 14–31.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2016. Posztkoloniális korszak a magyar nyelv és nyelvközösség történetében. *Magyar Nyelvőr* 140/4: 387–406.
- Tonkin, Humphrey (ed.) 1997. *Esperanto, interlinguistics and planned language*. Lanham – New York – Oxford: University Press of America.
- Tótfalusi István 2005. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Ford. Sándor Klára. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Trudgill, Peter 2000. If women are being discriminated against, you don't say "You should become a man". An interview with Peter Trudgill on sociolinguistics and Standard English conducted by Kontra Miklós. *A Journal of English Language Teaching and Cultural Studies in Hungary* 7/2: 17–30.
- van Dijk, Teun A. 2008. *Discourse and power*. Houndsmills, UK: Palgrave.
- Várad Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 339–359.
- de Varennes, Ferdinand 1998. Kisebbségi jogok a nemzetközi jogban. Ford. Szécsényi Endre. *Fundamentum* 1998/1–2: 26–39.
- G. Varga Györgyi 1974. A budapesti egyetemen folyó regionális köznyelvi kutatómunkáról. *Magyar Nyelv* 70: 441–444. (Újabb kiadás: In Ladányi Mária – Gerstner Károly – P. Lakatos Ilona (szerk.) 2010. „...csak testetlen szavaim ragyognak...” *G. Varga Györgyi válogatott nyelvészeti írásai*. Budapest: Barrus Könyvkiadó. 152–157.)
- G. Varga Györgyi 1979. A regionális köznyelvek kutatásáról. In Imre Samu (szerk.): *Tanulmányok a regionális köznyelvviség köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 100. Budapest: Akadémiai Kiadó. 7–31. (Újabb kiadás: In Ladányi Mária – Gerstner Károly – P. Lakatos Ilona (szerk.) 2010. „...csak testetlen szavaim ragyognak...” *G. Varga Györgyi válogatott nyelvészeti írásai*. Budapest: Barrus Könyvkiadó. 158–195.)
- G. Varga Györgyi 1980. *Szövegmutatványok Hatvan regionális köznyelvéből*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet.
- G. Varga Györgyi 1990. Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5–6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete. 178–181. (Újabb kiadás: In Ladányi Mária – Gerstner Károly – P. Lakatos Ilona (szerk.) 2010. „...csak testetlen szavaim ragyognak...” *G. Varga Györgyi válogatott nyelvészeti írásai*. Budapest: Barrus Könyvkiadó. 201–204.)

- Vetterling-Braggin, Mary (ed.) 1981. *Sexist language*. New York: Littlefield Adams.
- Wacha Balázs 1994. Etnikus nyelv és eszperantó: a gyermekkori kétnyelvűség egy változata. *Regio* 5/4: 77–89.
- Wacha Balázs 2004. Partes pro toto. In Ladányi Mária – Dér Csilla – Hattyár Helga (szerk.): „...még onnét is eljutni túlra...” *Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 385–398.
- Wacha Balázs 2009. *Arto de fiktiva parolo*. Interjú. http://www.ipernity.com/blog/es_blaziovaha_ns_balazswacha1948/120718 (Utolsó letöltés: 2018. júl. 22.)
- Walker, Rebecca 1992. Becoming the third wave. *Ms. Magazine* 11/2: 39–41.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Ford. Pap Mária. Budapest: Osiris Kiadó – Századvég Kiadó.
- Wardhaugh, Ronald 2016. *An introduction to sociolinguistics*. 5th edition. Oxford: Blackwell.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in contact. Findings and problems*. Publications of Linguistic Circle of New York 1. New York.
- Wolfram, Walt – Schilling-Estes, Natalie 1998. *American English*. Chap. 8: Dialects and style. Oxford: Blackwell.
- Yule, George 1996. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press. 21–22.

Az *Alkalmazott nyelvészeti kisszótár* a nyelvhasználat kulturális és társas-társadalmi beágyazottságát előtérbe helyező kutatási, illetve tudományterületek fogalmaival, valamint terminusaival foglalkozik. Szócikkei az alkalmazott szociolingvisztika, az interkulturális nyelvészet, a tágan értelmezett diskurzuselemzés és a nyelvészeti pragmatika köréből kerültek ki.

A kiadvány az első olyan magyar nyelvű, elsősorban felsőoktatási segédanyagként íródott nyelvészeti szakszótár, amely (természetesen a műfajának megfelelő terjedelmi korlátokon belül) a magyar alkalmazott nyelvészet fentebb megadott területeire jellemző terminológia kifejtő és árnyalt értelmezésére vállalkozik.

A szótár 266 önálló, a címszó részletező jellegű leírását nyújtó szócikket, valamint további 97, a kötetben belüli keresést és a szakirodalomban való tájékozódást megkönnyítő utaló szócikket foglal magában. A szócikkeket egy kétnyelvű, a szótárazott terminusok angol nyelvű ekvivalenseit is tartalmazó glosszárium egészíti ki.

Bízunk benne, hogy a kisszótár az alap-, a mester- és a doktori képzésben egyaránt hasznos tanítási segédanyag, megbízható kiindulási pont lesz mindazon tanárok és diákok számára, akik a szótárban megjelenő témákban oktatnak, kutatnak vagy tanulnak.

ISBN 978-963-463-844-5

9 789634 638445

